

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2010

PUBLISHER

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196 Cara Dušana Street, Zemun

EDITORSHIP

Professor Dragoljub KAVRAN, PhD, Faculty of Law, Belgrade, President
kavran@sbb.rs, +381 11 324-1501

Professor Claus ROXIN, PhD, Faculty of Law, Munchen,
mail@claus-roxin.de, +49(89)2180-2736

Professor Gorazd MEŠKO, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor,
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00386 13008300

Professor Dušan POPOV, PhD, Polytechnic University, Temisoara,
dusan-popov@yahoo.com, 61/3-883-1756

Professor Dejan ILIĆ, PhD, ARRI AG, Munich
dilic@arri.de, +49 (0)89 38091456

Professor Miodrag KULIĆ, PhD, J.W. Goethe-Universitat, Frankfurt,
kulic@itp.uni-frankfurt.de, +49-69-798-22570

Professor Željko NIKAČ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
zeljko.nikac@kpa.edu.rs, +381 64 8927 654

Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 220

Professor Radovan RADOVANOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, +381 64 8922 660

Professor Slobodan JOVIČIĆ, PhD, Faculty of Electrical Engineering, Belgrade
jovicic@etf.rs, +381 11 322-9212

Professor Srdan MILAŠINOVIĆ, PhD, Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 216

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Professor Goran B. MILOŠEVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Crime-investigation and Forensics Editor

Professor Ljiljana MAŠKOVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Police and Security Editor

Professor Đorđe ĐORĐEVIĆ, PhD,
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Dragoslava MIĆOVIĆ
Jasmina MILETIĆ

COMPUTER DESIGN

Milan SREČKOVIĆ

INPRESS,
Belgrade

IMPRESSION
300 copies

PDF VERSION OF THE JOURNAL

www.kpa.edu.rs

Published three times a year

TABLE OF CONTENTS

Original scientific papers

RULE OF LAW AND CONTEMPORARY LEGAL SYSTEM Miroslav Živković	1 – 15
LEGAL PERSON AS A PERPETRATOR OF A CRIMINAL OFFENCE ACCORDING TO A NEW LAW ON THE RESPONSIBILITY OF LEGAL PERSONS FOR CRIMINAL OFFENCES Miroslav Vrhovšek.....	17 – 42
LEGITIMIZING CORRUPTION AS A FACTOR OF HUMAN RIGHTS VIOLATION Vladan Jončić.....	43 – 62
VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY – SOCIALLY AND SCIENTIFICALLY NEGLECTED FIELD Branislava Knežić.....	63 – 78
Review papers	
FORENSIC STUDY OF THE SHORT CIRCUIT AS A CAUSE OF FIRE Milan Blagojević, Radovan Radovanović, Sreten Roganović	79 – 96
MEDICAL PROCEDURES IN THE EXAMINATION OF THE DEFENDANT Saša Knežević.....	97 – 110
FORENSIC LINGUISTICS IN CRIMINAL INVESTIGATION Zorka Kašić, Jelena Đorđević	111 – 126
MISCONDUCT IN OFFICE Radosav Risimović.....	127 – 140
ECOLOGICAL SAFETY AS A SUBSYSTEM OF NATIONAL SAFETY Zoran Todorović.....	141 – 161
ENDANGERING POPULATION'S SECURITY AS THE MEANS OF THE REIGN OF TERROR Ratko Ljubojević.....	163 – 176
MACROORGANIZATION OF THE REPUBLIC OF SERBIA MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS Dragan Cvetković.....	177 – 194

IZDAVAČ

Kriminalističko-policijska akademija, Cara Dušana, 196, Zemun

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Dragoljub KAVRAN, Pravni fakultet, Beograd, predsednik
kavran@sbb.rs, +381 11 324-1501

Prof. dr Klaus ROKSIN, Pravni fakultet, Minhen,
mail@claus-roxin.de, +49(89)2180-2736

Prof. dr Gorazd MEŠKO, Fakultet za varnostne vede, Univerzitet u Mariboru,
gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si, 00386 13008300

Prof. dr Dušan POPOV, Politehnički fakultet, Temišvar,
dusan-popov@yahoo.com, 61/3-883-1756

Prof. dr Dejan ILIĆ, ARRI AG, Minhen,
dilic@arri.de, +49 (0)89 38091456

Prof. dr Miodrag KULIĆ, J.W.Goethe-Universitat, Frankfurt,
kulic@itp.uni-frankfurt.de, +49-69-798-22570

Prof. dr Željko NIKAČ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
zeljko.nikac@kpa.edu.rs, +381 64 8927 654

Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 220

Prof. dr Radovan RADOVANOVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
radovan.radovanovic@kpa.edu.rs, +381 11 64 8922 660

Prof. dr Slobodan JOVIČIĆ, Elektrotehnički fakultet, Beograd
jovicic@etf.rs, +381 11 322-9212

Prof. dr Srđan MILAŠINOVIĆ, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs, +381 64 8924 216

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Goran B. MILOŠEVIĆ,
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik kriminalističko-forenzičke oblasti

Prof. dr Ljiljana MAŠKOVIC,
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik policijsko-bezbednosne oblasti

Prof. dr Đorđe ĐORĐEVIĆ,
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

LEKTOR I KOREKTOR

Dragoslava MIČOVIĆ
Jasmina MILETIĆ

ELEKTRONSKA OBRADA I PRELOM

Milan SREČKOVIĆ

INPRESS,
Beograd

TIRAŽ
300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA
www.kpa.edu.rs

Izlazi tri puta godišnje

SADRŽAJ

Originalni naučni radovi

PRAVNA DRŽAVA I MODERAN PRAVNI SISTEM Miroslav Živković	1 – 15
PRAVNO LICE KAO IZVRŠILAC KRIVIČNOG DELA PREMA ZAKONU O ODGOVORNOSTI PRAVNIH LICA ZA KRIVIČNA DELA Miroslav Vrhovšek.....	17 – 42
LEGITIMIZACIJA KORUPCIJE KAO ČINILAC POVREDE LJUDSKIH PRAVA Vladan Jončić.....	43 – 62
NASILJE NAD STARIMA – DRUŠTVENO I NAUČNO ZAPOSTAVLJENO PODRUČJE Branislava Knežić.....	63 – 78

Pregledni radovi

FORENZIČKA ISTRAŽIVANJA KRATKOG SPOJA KAO UZROKA POŽARA Milan Blagojević, Radovan Radovanović, Sreten Roganović.....	79 – 96
MEDICINSKE INTERVENCIJE PRILIKOM SASLUŠANJA OKRIVLJENOG Saša Knežević.....	97 – 110
FORENZIČKA LINGVISTIKA U KRIMINALISTICI Zorka Kašić, Jelena Đorđević.....	111 – 126
ZLOUPOTREBA SLUŽBENOG POLOŽAJA Radosav Risimović.....	127 – 140
EKOLOŠKA BEZBEDNOST KAO PODSISTEM NACIONALNE BEZBEDNOSTI Zoran Todorović.....	141 – 161
UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI STANOVNIŠTVA KAO INSTRUMENT STRAHOVLADE -istorijski aspekti- Ratko Ljubojević.....	163 – 176
MAKROORGANIZACIJA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA REPUBLIKE SRBIJE Dragan Cvetković.....	177 – 194

PRAVNA DRŽAVA I MODERAN PRAVNI SISTEM

*Miroslav Živković¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: U radu se razmatraju pojam i mehanizmi pravne države, a potom pojam i organizacija modernog pravnog sistema da bi se kao rezultat istraživanja afirmisao zaključak o značajnoj podudarnosti između principa i elemenata pravne države i modernog pravnog sistema. Pritom se ističe da je postojanje uređenog skupa normi, tj. pravnog sistema, osnovni uslov pravne države, odnosno vladavine prava. Da bi postojala vladavina prava, pravo prvo treba da postoji u obliku pravnog sistema. Sa druge strane, principi i mehanizmi pravne države odlučno doprinose uspostavljanju uređenosti određenog skupa normi. U nauci postoji konsenzus o izvesnom broju principa za koje se smatra da obezbeđuju uspostavljanje prava kao sistema. Međutim, ne postoji konsenzus o karakteru ovih principa.

Ključne reči: pravna država, moderan pravni sistem, pravni principi, sistemski karakter prava, diferencijacija pravosuđa.

1. Vladavina prava i pravna država

1. 1. Nastanak i međusobni odnos pojmova vladavina prava i pravna država

Pravna država i vladavina prava su dva različita, mada srodna pojma.¹ Vladavina prava je stariji pojam, ponikao u Engleskoj, odnosno V. Britaniji, u okviru jednog specifičnog pravnog sistema koji još od srednjeg veka karakteriše razvoj konstitucionalizma, tj. principa ograničenja vlasti. Sam

* E-mail: miroslav.zivkovic@kpa.edu.rs

¹ Vidi šire u: Mitrović, D. (1996). *Načelo zakonitosti – pojam, sadržina i oblici*. Beograd.

konstitucionalizam razvijao se pre svega preko povelja koje je donosio kralj u parlamentu. Ovim poveljama utvrđivala su se osnovna prava i slobode čoveka. One su bile jedan od važnih izvora iz kojih su proizlazile odluke sudova putem kojih je nastajao *common law*. Ipak, povelje nisu bile jedini izvor osnovnih prava i sloboda. Najvažniji izvor *common law*-a su običaji potvrđeni sudskim presudama. S obzirom na precedentni karakter engleskog prava i činjenicu da do danas nije donet pisani ustav, u *Engleskoj se razvilo shvatanje o osnovnim pravima koja su preegzistentna u odnosu na političku vlast i njene zakone*. Ovo shvatanje se nalazi u srži ideje o vladavini prava i po njemu se vladavina prava razlikuje od kontinentalne ideje o pravnoj državi.

Mada englesko shvatanje o preegzistencijalnom karakteru osnovnih prava i sloboda nije prirodno-pravnog porekla, ono je po svom osnovnom elementu srodno ovoj doktrini, koja takođe tvrdi da su neka, tj. prirodna prava preegzistentna u odnosu na državnu vlast. Dajsi o ovome kaže: „...opšta načela ustava (kao npr. pravo na ličnu slobodu ili pravo na javno okupljanje) kod nas su rezultat sudskih presuda u kojima se odlučuje o pravima pojedinca u posebnim slučajevima koje rešava sud... Ukratko, naš ustav je precedentni ustav (*judgemade constitution*)... koji počiva na snazi sudijskog zakonodavstva“ (Dicey, 1889: 182, 186-187; Basta, 1989: 95). Prema tome, ustavne norme u *common law* sistemu ne predstavljaju osnov, već posledicu individualnih prava i sloboda (Basta, 1989: 95). Samo u ovakvom pravnom sistemu je moguća ideja vladavine prava kako je uobičajeno shvata velika većina britanskih pisaca. U kontinentalnom pravnom sistemu vladavina prava se ne može shvatiti na ovakav način. Može se doduše preuzeti pojam, ali on kroz recepciju u drugačijem pravnom okviru bitno menja smisao. Danas se u Evropi pod uticajem sve veće političke moći i kulturnog prestiža Sjedinjenih Država, sve više pored evropskog izraza „pravna država“, koristi i anglosaksonski izraz „vladavina prava“. Međutim, postavlja se pitanje šta on znači u kontekstu kontinentalnog pravnog sistema. Ovaj sistem, u predustavno doba apsolutne monarhije nisu karakterisala preegzistencijalna prava čoveka, niti precedentni sistem. U ustavno doba, pak, ustavne norme nisu posledica sudski utvrđenih prava i sloboda, već su obrnuto: osnov ljudskih prava i sloboda.

Sa prevlašću pravnog pozitivizma u 19. i 20. veku ideja o vladavini prava je i u V. Britaniji pretrpela bitne promene. Ajvor Dženings sasvim različito od Dajsija tvrdi da se vladavina prava može shvatiti i kao samo postojanje i primenjivanje pravnog sistema. Po njemu „načelo vladavine prava, kao pravno načelo, može da znači samo jedno: vladavinu onog prava koje se u svakom trenutku može menjati“ (Basta, 1989: 103). Ovakvo shvatanje

[2] NBP • Žurnal za kriminalistiku i pravo

vladavine prava je tipično kontinentalno. Ono predstavlja raskid sa idejama o preegzistentnim pravima čoveka koje su srodne prirodno-pravnom shvatanju. Po Dženingsovom mišljenju, tradicionalno britansko shvatanje vladavine prava nije ispravno čak ni u okvirima britanskog pravnog sistema, jer se ne može spojiti sa načelom o pravno neograničenom, tj. suverenom parlamentu. *Ako ne postoji pisani ustav i ako je kralj u parlamentu suveren*, a to je nesumnjivo osnovno načelo britanskog nepisanog ustava, *onda vladavina prava ne može značiti vladavinu preegzistentnih, sudski utvrđenih prava čoveka*. Ovako utvrđena prava uvek se mogu menjati, što znači proširivati ili smanjivati, od strane suverenog parlamenta. Jer, vladavina prava je vladavina onog prava koje se u svakom trenutku može menjati.

Kada je britanska ideja vladavine prava recipirana u Evropi, a pre svega u apsolutističkoj Pruskoj, ona je u početku shvatana na izvorni, britanski način. Doduše, britanski pojam je sa pozivanjem na Kanta preimenovan u pravnu državu, ali je ovaj pojam tumačen u skladu sa materijalnim kriterijumima, pre svega onim koji se odnose na osnovna prava. Sa donošenjem Građanskog, a potom i Krivičnog zakonika Pruske, umnogome je otpala potreba za pozivanjem na tradicionalna preegzistentna prava, jer su sada osnovna prava dobila zakonski osnov. Stoga je pojam pravne države od tada pa do danas tumačen uglavnom u skladu sa formalnim karakteristikama. Konačna prevlast formalnih kriterijuma potiče od vremena čuvene Štalove definicije „ustavnost se uopšte ne bavi svrhom i sadržinom države (ustava države, *prim. autora*) već samo načinom i prirodom njenog ostvarivanja“.

Posle iskustva sa Hitlerovim režimom u Nemačkoj je još jednom došlo do oživljavanja prirodno-pravne ideje o preegzistentnim pravima. Međutim, sa donošenjem Osnovnog zakona (Ustava) 1949. godine, koji je kodifikovao i konstitucionalizovao osnovna prava, ove ideje su znatno splasnule. Konstitucionalizacija osnovnih prava znači da se ona mogu menjati samo od strane ustavotvorne vlasti, dok su za ustanovljenu vlast ona data, tj. u izvesnom smislu preegzistentna. Među ustavnim pravima danas su po pravilu i politička prava, tako da je i sama demokratija postala deo preegzistentnog paketa. Ipak, politička prava koja uvode demokratiju nisu obavezni elemenat vladavine prava jer ih ne poznaju svi ustavi; drugačije rečeno, ne poznaju svi ustavi zapadni model demokratije. Stoga je važno imati u vidu upozorenje A. I. Gudharta da vladavinu prava ne treba poistovetiti sa demokratijom. Vladavina prava podrazumeva, pre svega, postojanje pravnih granica političke vlasti, podrazumeva vladavinu potčinjenu pravu, ali ne podrazumeva obavezno i vladavinu potčinjenu narodu, tj. demokratski način ustanovljenja političke vlasti, mada je on danas u većini zemalja prisutan.

Različita shvatanja o sadržaju pojmova vladavine prava i pravne države, delimično potiču i od nejasnosti samog pojma prava. Ova reč u gotovo svim indoevropskim jezicima ima veoma široko značenje – obuhvata kako pravni, tako i moralni aspekt i, istovremeno, ono što se u nauci naziva subjektivnim i objektivnim pravom. *Britansko shvatanje vladavine prava ima u vidu vladavinu subjektivnih, pre svega preegzistentnih prava, pri čemu su nedovoljno razlučeni pravni i moralni aspekt pojma prava. Dotle, kontinentalno shvatanje ovog pojma, bez obzira na to da li se upotrebljava izraz „vladavina prava“ ili „pravna država“, ima u vidu vladavinu objektivnog prava, tj. važećih i promenljivih zakona, pri čemu se izraz „pravo“ shvata pre svega u pravnom, a tek potom u moralnom smislu.*

1. 2. Pojam pravne države

U policijskoj državi u vreme apsolutne monarhije, pravnim pravilima uređuje se organizacija državnog aparata, a pre svega odnosi između viših i nižih upravnih organa. U to vreme funkcionisanje državne vlasti nije uređeno pravom, što znači da državna vlast u svojoj delatnosti nije vezana pravnim pravilima. Usled toga ne postoje ni pravne granice delatnosti državne vlasti. Pravna država počinje da se razvija kada se dejstvo prava sa organizacije države proširi na njeno funkcionisanje.² U pravnoj državi, upravna vlast može da izdaje naredbe građanima i drugim privatnim licima (pravnim licima) samo onda kada je na osnovu zakona nadležna, kada njena ovlašćenja imaju osnova u zakonu ili nekom drugom pravnom pravilu. Upravna vlast je u načelu vezana pravnim poretkom u pogledu svoje nadležnosti, ovlašćenja, granica vlasti i postupka.

Dok se u policijskoj državi uprava rukovodi načelom političke i druge celishodnosti, u pravnoj državi se rukovodi samo onim kriterijumima celishodnosti koji su unapred formulisani pravilima pravnog poretka. U pravnoj državi, načelo celishodnosti primenjuje se u granicama koje su unapred formulisane pravnim pravilima. Nekada te granice mogu biti i veoma široko određene, kao u slučaju diskrecione vlasti. Ipak, one u principu postoje sve dok diskreciona ocena podleže pravnoj kontroli kako u formalnom, tako i u

² O problematici pravne države i vladavine prava vidi šire u: Hajek (1994). *Politički ideal vladavine prava*. Zagreb; Mitrović (1998). *O pravnoj državi i drugim temama*. Beograd; Čavoški (1994). *Pravo kao umeće slobode*. Beograd; Petrović (1979). *Pravna država. Ideje, 6*; Popović (1995). *O pravnoj državi – neka razmišljanja*. Beograd: Draganić; Šarčević. (1989). *Pojam pravne države – ka razumevanju pravne države. Arhiv za pravne i društvene nauke, 4*.

suštinskom smislu. Institut zabrane zloupotrebe vlasti koji se razvio u kasnijoj fazi postojanja pravne države, omogućava da se pod pravnu kontrolu stave i one odluke upravne vlasti koje su donete na osnovu diskrecionih ovlašćenja.

Pravno uređenje funcionisanja državne vlasti znači da su odnosi između države i njenih podanika postali pravni odnosi. Time su podanici koji imaju samo dužnosti preobraženi u građane koji, pored dužnosti, imaju i određena zakonom utvrđena prava. Cilj pravne države je obezbeđenje slobode građana, slobode njihove inicijative i ličnog razvoja. Taj cilj vodi pravnom načelu po kojem je dopušteno sve ono što zakonom nije izričito zabranjeno. Nasuprot tome, za delatnost države važi načelo da njenoj intervenciji ima mesta samo kada je to izričito utvrđeno, kada je država nadležna u određenom slučaju, i to samo na onaj način i sa onim ovlašćenjima koja su zakonom dozvoljena.

U pravnoj državi pojedinac, osim privatnih subjektivnih prava koja postoje i u policijskoj državi, stiče i javna subjektivna prava. Posedovanje ovih prava je osnov preobražaja podanika u građanina. Međutim, i subjektivna javna prava u okviru pravne države razvijaju se postepeno. U modernoj pravnoj državi razlikuju se tri vrste subjektivnih javnih prava građanina: 1) pravo na slobodu od vlasti; 2) pravo na učešće u vlasti i 3) pravo na socijalnu pomoć od državne vlasti. Prava na slobodu od vlasti razvila su se prva još u liberalnoj kapitalističkoj državi. U teoriji se ova prava nazivaju „prava sloboda“, „prava građanske slobode“, ili „građanske slobode i prava“, za razliku od političkih sloboda i prava.

Političke slobode i prava nastale su u drugoj fazi razvitka pravne države, u kojoj ona prerasta u demokratsku pravnu državu. Zbog toga se u okviru javnih subjektivnih prava posebno razlikuju demokratska, politička, javna prava građana. Istorijski razvoj je pokazao da pravna država ne mora istovremeno biti i demokratska. Ona to i nije bila u prvim fazama svoga razvoja. Stoga pojam pravne države ne obuhvata i demokratiju, tj. demokratska prava i slobode. Da pravna država ne mora kroz istoriju nužno da koincidira sa demokratijom svedoči primer antičkih polisa koji su bili demokratske ali ne i pravne države. U novijoj istoriji umereni autoritativni režimi nisu odbacivali većinu tekovina pravne države ali su odbacivali pluralističku demokratiju, te i u tom slučaju dolazi do razilaženja demokratije i pravne države. Ipak u moderno doba pravna država zahteva demokratiju, jer je smisao pravne države garantovanje slobode, pravne jednakosti, sigurnosti i pravde čoveku, a ostvarenje ovih ciljeva podrazumeva i postojanje političkih prava i sloboda, tj. demokratije. Bez demokratije pravna država sama po sebi ne bi predstavljala dovoljnu garanciju slobode i prava građana.

Priznanjem socijalnih javnih prava, pravna država ulazi u novu fazu razvoja koja se može označiti kao socijalna, demokratska, pravna država. Njen cilj je garantovanje socijalne sigurnosti putem socijalnog prava, kao što je cilj liberalne pravne države bio garantovanje lične slobode, pravne jednakosti i pravne sigurnosti. Socijalna pravna država predstavlja pravni izraz kompromisa do koga je došlo između liberalizma i socijalizma. U ovom tipu države dolazi do izvesne ravnoteže između ličnih i socijalnih interesa, između ideala slobode i jednakosti, koja se više ne shvata samo kao pravna već i kao socijalna kategorija. Ideal pravde koji je inspirisao principe i pravne institute pravne države proširen je sada i na rešenje tzv. socijalnog pitanja dovodeći do ustanovljenja socijalnih prava pojedinaca i posebne grane socijalnog prava. Ovo novo pravo svojim državnim intervencionizmom bitno je korigovalo postojeće principe privatnog i javnog prava.

2. Pravo kao pravni sistem

2. 1. Ustav kao sredstvo jačanja pravne države odnosno vladavine prava

U gotovo svim modernim pravnim sistemima postoji pisani ustav kao najviši pravni akt kojim se ustanovljava i ograničava državna vlast. Ustav ograničava čak i ustavotvornu vlast naroda putem procedure za sopstvenu promenu, što znači da je i sama demokratija ustavna, tj. pravno ograničena.

Pravila ustava (ustavotvorne vlasti) o ograničenju državne vlasti imaju karakter preegzistentnih prava u odnosu na ustanovljenu vlast. Ona služe kao kriterijum za kontrolu sadržinske valjanosti zakona te su stoga važno sredstvo vladavine prava. Uvođenje ustava kao najvišeg i kodifikovanog pravnog akta predstavlja kvalitativan skok u razvoju sistemskog karaktera prava odnosno uspostavljanja prava kao pravnog sistema. Sistema nema bez povezanosti i hijerarhije. S obzirom da je ustav samo jedan i da ima posebnu pravnu snagu, jer se nalazi na najvišem nivou hijerarhije to znatno olakšava uspostavljanje pravne hijerarhije, odnosno vladavine prava u celokupnom pravnom sistemu, a naročito u odnosu na zakone. Do pojave ustava na najvišem nivou pravne hijerarhije nalazio se veći broj zakona. Sa pojavom ustava na najvišem nivou pravne hijerarhije nalazi se samo jedan pravni akt što znatno doprinosi uspostavljanju vladavine prava, odnosno vertikalne usklađenosti pravnih akata, a indirektno doprinosi uspostavljanju horizontalne usklađenosti.

Da bi ustav postojao u suštinskom a ne samo u formalnom smislu, neophodno je da ustavni tekst uspostavlja sledeće principe:

- 1) ograničenje vlasti putem dovoljnog i kvalitetnog korpusa osnovnih, pre svega ličnih i političkih prava;
- 2) ograničenje vlasti putem podele vlasti.

Mada navedeni principi imaju značajnu sopstvenu vrednost, oni su ipak u osnovi instrumentalne prirode i imaju za cilj da obezbede:

- ličnu slobodu,
- pravnu jednakost,
- pravnu i socijalnu sigurnost,
- odgovornost (pravnu i političku).

Da bi se ustav poštovao i ostvario neophodno je da postoji sudska kontrola ustavnosti nad svim vlastima, a pre svega političkim, odnosno nad parlamentom i vladom i njihovim aktima (zakonima, uredbama i drugim propisima). Sudska kontrola ustavnosti zakona, uredbi i drugih propisa, predstavlja važan i u većini zemalja relativno nov element pravne države odnosno vladavine prava. U novije vreme, pod kontrolom ustavnosti ne nalaze se samo opšti akti, već se ona putem ustaven žalbe pod određenim, ustavom propisanim uslovima, proširuje i na pojedinačne pravne akte i radnje.

2. 2. Principi na kojima počiva sistemski kvalitet prava

Među istaknutim pravnim teoretičarima postoji značajna saglasnost oko pitanja koji principi treba da budu prisutni da bi se smatralo da skup pravnih normi dostiže kvalitet pravnog sistema. O ovom pitanju se slažu čak i pisci tako različitih orijentacija kao što su: jusnaturalista L. Fuller i pozitivisti H. Hart i Dž. Raz.

Mada zastupa koncepciju prirodnog prava, Fuller egzistenciju, odnosno važenje prava ne uslovljava odgovarajućom sadržinom zakona, moralnošću sadržine zakona, već prisustvom *proceduralnih principa* „pravne izvrsnosti“. Mada Fuller ove principe naziva principima unutrašnje moralnosti prava, što stvara određenu terminološku konfuziju, oni, kako pravilno primećuje Hart, ne predstavljaju moralne principe, već principe tehničke efikasnosti prava, principe koji obezbeđuju ostvarivanje prava. Hart pravilno primećuje da Fullerovi principi nisu prvenstveno moralne prirode. Ipak, ovi principi imaju određeni moralni smisao jer proceduralni principi pretpostavljaju poštovanje ljudske ličnosti. Na taj način je garantovana, ako ne puna, a ono bar minimalna, proceduralna moralnost sadržine prava.

Prema Fulleru, principi unutrašnje moralnosti (čitaj: ispravnosti, *prim. autora*) prava su:

- 1) opštost normi;

- 2) promulgacija (pravila moraju biti publikovana, učinjena dostupnim adresatima);
- 3) neretroaktivnost;
- 4) jasnost pravila;
- 5) nekontradiktornost;
- 6) pravila ne smeju zahtevati ponašanje koje je van moći adresata;
- 7) stalnost pravila u vremenu (zakone ne treba menjati prečesto);
- 8) podudarnost između zvanične akcije i objavljenog pravila“ (Fuler, 1999: 49-92).

Tek prisustvo navedenih principa čini pravo mogućim. Bez ovih principa, skup normi nema svojstvo prava, odnosno pravnog sistema. Mada proceduralni principi koji su u suštini ujedno principi vladavine prava garantuju ispravnost (moralnost) samo jednog manjeg dela prava, njihovo prisustvo je ipak veoma značajno jer na duži rok ima tendenciju da vrši pritisak u pravcu moralizacije celokupnog sadržaja prava. Fuller smatra gotovo nezamislivim da bi diktatorski režim poštovao zakone vladavine prava. Neki autori, kao primer takvog izuzetka navode režim Južnoafričke republike iz doba Aparthejda. (Wacks, 2005: 155) Bez obzira na postojanje izuzetaka, i na odsustvo čvrste determinističke veze, Fuller je ipak u pravu da postoji značajna korelacija između prisustva proceduralnih principa ispravnosti (moralnosti prava), tj. principa vladavine prava i moralnosti sadržaja celokupnog prava.

2. 3. O karakteru sistemskih principa

Jedan od najistaknutijih savremenih pozitivista Dž. Raz u skladu sa prirodom koncepcije koju zastupa smatra da moralnost prava ne može biti osnov za utvrđivanje postojanja ili sadržine važećeg prava. (Raz, 1997: 197). Pravo postoji čim ga je donela postojeća vlast, bez obzira na svoju moralnost. Ipak, i on utvrđuje važnost istih principa o kojima govori Fuller, s tim što *njihovo prisustvo ne smatra kriterijumom postojanja prava već kriterijumom vladavine prava*. Mada je razlika između Fullera i Raza koncepcijska i na prvi pogled veoma velika, u njihovom mišljenju ima dosta zajedničkih elemenata. Pre svega, obojica smatraju da pravo neminovno zahteva prisustvo određenih principa. Pri tom se manje-više slažu o tome koji su to principi. Između Fullera i Raza postoji, međutim, značajno mimoilaženje o karakteru ovih principa. Ovo razilaženje proizilazi iz toga što oni polaze od različitih teorijskih koncepcija o prirodi prava. Fuller polazi od prirodno-pravne koncepcije (proceduralnog prirodnog prava), a Raz od pozitivističke koncepcije. Stoga, nepostojanje navedenih principa za Fullera predstavlja negiranje

postojanja samog prava, dok za Raza u ovoj situaciji pravo postoji, ali ne postoji vladavina prava.

Po Razovom mišljenju, vladavina prava je samostalna pravna vrednost koja se ne sme „pomešati sa demokratijom, pravdom, jednakošću (pred zakonom i uopšte), ljudskim pravima ili bilo kakvom vrstom respekta za ličnost ili ljudsko dostojanstvo“ (Raz, 1997: 198). Raz izričito navodi da vladavina prava može postojati i u nedemokratskom pravnom sistemu, odnosno režimu. Po našem mišljenju, Razovo razlikovanje vladavine prava od demokratije, ljudskih prava itd. sasvim je ispravno. Ukoliko bi se demokratija i ljudska prava posmatrali kao elementi ili principi vladavine prava, ovaj pojam bi postao jedan megapojam koji bi obuhvatio gotovo sve savremene političke ideale. Na ovaj način bi se unela velika konfuzija i u nauku i u praksu. Uostalom, i svakodnevni govor jasno razlikuje vladavinu prava od demokratije, kao vladavine naroda (tj. većine), koja se pri svojoj vladavini mora pridržavati prava. Reći da je demokratija jedan od principa vladavine prava, je isto što i reći da se vladavina prava mora pridržavati vladavine prava.

Ono što se odnosi na politička prava, tj. demokratiju, odnosi se i na druga ljudska prava. Ni ona, logički i teorijski posmatrano, nisu nužni element vladavine prava. To potvrđuje prošlost u kojoj je postojalo više autoritarnih režima, i to u velikim i značajnim zemljama, koji su se pridržavali principa pravne države, odnosno vladavine prava, ali nisu poštovali neka lična i politička prava. Socijalna prava tada još nisu bila šire afirmisana.

U savremenosti, u razvijenim zemljama Zapada postoji tesna veza ljudskih prava i vladavine prava. Ali, ova veza nije logički i teorijski posmatrano nužna. To potvrđuje stanje u najvećem broju zemalja širom sveta. U većini zemalja više i brže se prihvata vladavina zakona no vladavina naroda. Takođe se ne prihvata svuda onakav spektar ljudskih sloboda i prava kakav postoji na Zapadu. Ovo najbolje potvrđuje stanje u Kini i islamskim zemljama. Stoga se mora zaključiti da je vladavina prava posebna politička, a pre svega pravna vrednost koja može, ali i ne mora postojati istovremeno sa drugim političkim vrednostima karakterističnim za savremeno društvo. Da li će se preko vladavine prava ostvarivati politička, socijalna i druga ljudska prava, zavisi pre svega od sadržaja prava date zemlje, koji je uslovljen političko – socijalnim kontekstom i tradicijom.

U svakom slučaju je neophodno da principi o kojima govore Fuler i Raz, postoje u pravu svake savremene zemlje. Sporedno je kako će ih koji teorijski pravac karakterisati. Po Fuleru, kada ovi principi nisu prisutni, ne postoji ni pravo. Po Razu, u tom slučaju postoji pravo, ali ne postoji vladavina prava. Čini se da ima mesta i za treće, srednje stanovište. Moglo bi se

reći da u slučaju kada se ne poštuju principi proceduralne moralnosti, odnosno vladavine prava, *postoji pravo koje nije valjano, te je stoga takav pravni sistem neuređen i kao takav ne služi svrsi koju bi trebalo da vrši.*

Ovo se naročito odnosi na povredu ili odsustvo principa promulgacije, neretroaktivnosti, jasnosti i nekontradiktornosti prava jer u odsustvu ovih svojstava zvaničnici od građana mogu zahtevati bilo šta. Nejasni, neodređeni i međusobno neusklađeni propisi omogućavaju da se bilo kakva volja zvaničnika legitimiše proizvoljnim tumačenjem. U takvoj situaciji ako je intenzitet ovih nedostataka značajan, može se zaista reći da pravo uopšte ne postoji, jer ono omogućava sve što zvaničnici požele. Ta ista stvar može se izraziti drugačije i reći da pravo doduše postoji, ali da s obzirom na svoju nevaljanost ne može ostvariti svoju svrhu odnosno funkciju.

3. Moderna organizacija države i moderna koncepcija prava

3. 1. Diferencijacija pravosuđa i moderna organizacija države

Moderna organizacija države uspostavljena je kada je *parlament konačno izgubio sudsku funkciju* i skoncentrisao se prevashodno na zakonodavni rad. Sudsku funkciju, naročito suđenje po apelaciji, preuzeli su sudovi kao profesionalna birokratska tela. Mada je ovakva organizacija sudstva i države obezbeđivala veću predvidljivost i izvesnost sudskih odluka, tj. bolje sprovođenje zakona, ona je istovremeno dovela do razdvajanja dve stvari koje je teško razdvojiti. Reč je o dva nivoa stvaranja prava, stvaranju opštih normi i stvaranju pojedinačnih normi koje se obično jednostrano karakteriše kao primena opštih normi. Teorija o podeli vlasti pre naglašava specifičnost primene prava vezujući je za posebnu upravnu vlast, s tim da konačne odluke, u slučaju spora, ipak donosi sud. Pri tome se zanemaruje da je svaka primena prava istovremeno i stvaranje prava. Mada moderna organizacija države nesumnjivo ima određenih prednosti, pre svega vezivanje uprave za zakon, ona podrazumeva i određene slabosti koje se ni na koji način ne mogu principijelno razrešiti. Vezanost uprave i suda zakonom sužava granice individualizacije čiji je smisao postizanje pravičnosti. Ovaj problem gotovo da nije postojao u srednjem veku kada su konačne sudske odluke donosila posebna tela parlamenta ili sam parlament. Tada je konačne odluke i povodom stvaranja i povodom primene prava, koje je opet stvaranje prava, donosila ista vlast, te su se problemi individualizacije i pravičnosti znatno lakše rešavali. U V. Britaniji i danas postoje značajne karakteristike predmoderne organizacije vlasti, naročito u sudskim ovlašćenjima Gornjeg

doma, što značajno doprinosi rešavanju nekih problema tipičnih za organizaciju moderne pravne države.

U svakom slučaju, sa pravnog stanovišta *najznačajnija crta moderne vladavine je diferenciranje pravosuđa* (Fridrih, 2005: 101). Ovo je zapazio još Monteskije, koji je, uopštavajući englesko iskustvo, rekao da je nezavisno pravosuđe suština ustavne vladavine. Ono je takođe osnovni mehanizam i stub pravne države. Poslednjih pola veka, od vremena kada su se proširili ustavni sudovi, pravosuđe je postalo još značajniji činilac. Ono sada ne samo da obezbeđuje zakonitost rada uprave i njenu nezavisnost od proizvoljnih upliva politike, već obezbeđuje i kontrolu poštovanja osnovnog zakona od strane ključnih političkih institucija.

Organizacija moderne pravne države je u tesnoj vezi sa novom koncepcijom, odnosno shvatanjem prava. Krajem srednjeg veka, lokalna običajna prava su izgubila bitku sa rimskim pravom koje je posvuda recipirano od strane centralizovanih, nacionalnih država. Evropom se raširila *ideja da pravo nije nešto dato, nije nezavisna tvorevina, već da se ono svesno stvara, pravi, pre svega putem političkih odluka*. Tako su kraljevi sa svojim savetima, a potom i parlamenti, postali stvaraoci, tj. gospodari prava. *Po srednjovekovnom shvatanju pravo je preegzistentno u odnosu na državu. Ovakva koncepcija prava sama po sebi podrazumeva ograničenu vladu. Moderna koncepcija prava, prema kojoj organi suverene vlasti stvaraju pravo, podrazumeva primat političke vlasti nad pravom. Pravo, samo po sebi, više ne podrazumeva ograničenu vladu. Da bi ona postojala mora biti ustanovljena pravom, što znači da mora postojati pravo određene sadržine. Tom sadržinom se uspostavljaju principi i mehanizmi pravne države, odnosno vladavine prava. Prema tome, pravna država je mehanizam koji je neophodan da bi se eliminisale neželjene posledice novovekovnog shvatanja prava.*

Promena oblika prava, pa i samog shvatanja o tome šta je pravo, nije bila slučajna. Reformacija, naročito u Engleskoj, bila je od ključnog značaja za zahuktavanje zakonodavnog rada parlamenta. Neki autori smatraju da su zakoni (*statutes*) koji su politički utvrđivali pobedu reformacije i doneli odvajanje Engleske crkve od Katoličke, a time i nezavisnost engleskog kralja od Katoličke crkve, bili prvi masovni rezultat zakonodavnog rada parlamenta (tj. kralja u parlamentu). Ovi zakoni su utvrdili prevlast nacionalne države nad univerzalnom crkvom, odnosno prevlast svetovnog, političkog prava, nad kanonskim i običajnim pravom.

Poseban impuls razvoju zakonodavnog rada parlamenta i pravne države dao je pokret kodifikacije prava. Pruski kodeks je donet 1794. godine, francuski 1804, a potom je usledio niz drugih građanskih i krivičnih kodifikacija širom Evrope. Prema K. Fridrihu, ovi kodeksi označavaju „pre-

laz s arbitrarne apsolutističke monarhije na „vladavinu u skladu sa zakonom“ koja joj je usledila. No ovi kodeksi su, u isto vreme upečatljivi izraz jedne koncepcije koja podvrgava sudski proces zakonskim pravilima“ (Fridrih, 2005: 108).

3. 2. Pojam, struktura i okruženje pravnog sistema

Moderan državnopravni poredak odlikuju podela vlasti i sa njom povezano diferenciranje pravosuđa, a pre svega sudskog sistema. To sa pravne strane znači podelu pravnih funkcija, konkretnije, podelu stvaranja prava na zakonodavno stvaranje opštih normi i upravno i sudsko stvaranje pojedinačnih normi, koje se najčešće kvalifikuje kao primena prava. Ovakva državnopravna organizacija dovodi do bitnijeg odvajanja pravnog sistema, a naročito sudskog sistema kao njegovog jezgra, od glavnih političkih tela, odnosno političkog sistema (odvajanja prava od politike).

Državna uprava je po svom položaju negde u sredini zone u kojoj se dodiruju i seku politički i pravni sistem. Organizovana u ministarstva i podređena ministrima i vladi, što znači i parlamentarnoj većini, ona je pod njihovom političkom i pravnom kontrolom. Sa druge strane, putem sudske kontrole uprave, tj. upravnog spora, uprava je istovremeno podređena sudu, tj. sudskom tumačenju zakona. Uprava se, dakle, nalazi kako pod uticajem politike, tako i pod uticajem prava. I samo pravo (zakon) je proizvod politike, ali zakon podleže sudskom tumačenju.

Sudstvo je, po prirodi svoje funkcije, a posebno s obzirom na princip nezavisnosti sudstva i stalnost sudske funkcije, daleko nezavisnije od politike, tj. političkog sistema. Parlament, odnosno politika, deluju na sudstvo na jedan opšti način, putem zakona. Međutim, u shvatanju i sprovođenju zakona sud je nezavisan.

Parlament je jedna od centralnih političkih institucija, mada je, istovremeno, delimično i pravna institucija, budući da utvrđenu politiku formalizuje kroz pravo, pri čemu se mora pridržavati odredaba ustava. Razmišljajući o ovakvom stanju, N. Luhman je izneo ideju da je potrebno razlikovati širi i uži pojam pravnog sistema. *U užem smislu, pravni sistem čine sudovi i ono što oni rade* (Luhman, 1992: 37) *U širem smislu, i parlament, s obzirom na to da donosi zakone, ulazi u pojam pravnog sistema*. No, parlament je istovremeno i prvenstveno ustanova političkog sistema. Politički sistem se prepoznaje po tome što se u njemu utvrđuje politika, a ne deli se pravda.

Parlament svoju politiku utvrđuje kroz zakone; jednom rečju, političke odluke kroz zakone dobijaju pravnu formu. Ipak, to nije dovoljno da bi se zakoni smatrali čistim, tipičnim pravnim aktima. Po svojoj prirodi, *budući*

da se donose u centralnoj instituciji političkog sistema, sa političkim ciljevima i uz političke argumente, zakoni su pre svega politički, a tek potom i sekundarno, po svojoj kvalifikaciji i formi pravni akti. I pored pravne veza-nosti za ustav, parlament ima široku zonu slobode pri odlučivanju, jer su ustavi relativno kratki, a njihove odredbe dosta uopštene. Ono što parlament objektivno gledano može da uradi, jeste da putem zakona postavi okvire za odlučivanje uprave i sudstva. Na to da li će se i kako ti okviri ispunjavati konkretnim sadržajem, parlament ne može da utiče, naročito kada je u pita-nju sudstvo.

Pošto samo sudstvo spada u pravni sistem u užem smislu, to *samo sudski akti predstavljaju pravne akte u užem smislu reči, dok su zakoni poli-tičko-pravni akti*, odnosno pravni akti tek u širem smislu te reči. Pošto zakon ne može sam da odlučuje, već mu je neophodan sudija (dok je obrnuto, naročito u starijim pravnim sistemima, već manje tačno), *tek zakon i sudija koji ga tumači i na osnovu njega izriče pravo zajedno predstavljaju izvor prava*. Jednom rečju, pravni sistem, tj. sudije snabdevene zakonima, pred-stavljaju izvor prava. *Pravo izvire iz zakona, koji su i sami u izvesnom smis-lu pravo, pre svega po svojoj formi*. Tako se u okviru hijerarhije pravnog sistema mogu uočiti dva osnovna stupnja:

- 1) zakoni i drugi propisi koji proističu iz njih (zakonsko pravo, okvirno pravo; pravo u širem smislu reči; pravo koje donose politi-čke institucije);
- 2) pravo, odnosno sudsko pravo, koje je jedino pravo u punom smislu te reči, budući da jedino njega stvaraju čisto pravne institu-cije i da je jedino ono efektivno.

Navedeni stupnjevi pravnog poretka razlikuju se od onoga što se klasično smatra pravnim izvorima, jer pored zakona u izvore prava nesum-njivo spadaju doktrina i pravni principi uključujući tu i principe o tumačenju prava. Sa spiska je namerno izostavljena sudska praksa pošto je ona identič-na pojmu prava, te bi stoga bilo besmisleno reći da sudske odluke, tj. pravo, izvire iz sudske prakse. Pravo izvire iz zakona uz pomoć pravnog znanja i veštine sudija. U tom smislu, i pravno znanje i pravne veštine jesu izvor pra-va (kao što je rad izvor vrednosti robe). Ovi izvori su subjektivne prirode. Budući da se svaki izvor prava tumači, izvori prava nisu samo objektivne prirode, već su objektivno-subjektivne (ili subjektivno-objektivne) prirode. Kako kaže N. Luman, celokupnost fenomena koji čine sudije koje operišu zakonima identična je pojmu izvora. U tom smislu, celokupnost izvora čini pravni sistem koji je i sam jedan veliki izvor koji neprekidno operiše (dejs-tvuje, tj. odlučuje).

4. Zaključak

Pravna država nije samo izraz procesa civilizovanja ljudskog društva i njegove demokratizacije, izraz priznanja i uvažavanja ljudske ličnosti, nje-ne slobode i dostojanstva. Pravna država je izraz prirode i strukture modernog državno-pravnog sistema (poretka). Osnovne odlike ovog sistema organizacije su: podela vlasti i podela pravnih funkcija, tj. podela na više nivoa i oblika stvaranja prava. Ovakav oblik stvaranja prava zahteva uspostavljanje državne i pravne hijerarhije, tj. zakonitosti. U daljem procesu razvoja, kada su najviši politički organi podvedeni pod pravo, tj. novi pravni oblik ustava, zakonitost je dopunjena i produbljena ustavnošću. Zakonitost, ustavnost kao nov i poseban oblik zakonitosti i pravna država, imaju isti smisao – ograničenje državne vlasti. Izgradnja pravne države započeta je izgradnjom zakonitosti u apsolutističkoj monarhiji, a potom i u modernoj demokratskoj državi, da bi njeni mehanizmi bili produbljeni uspostavljanjem institucija ustava, ustavnosti, upravnog spora, upravnog sudstva i državnog saveta, ustavnog sudstva, ombudsmana i ustavne žalbe. Kada se nabroje sve ove institucije, postaje očita podudarnost principa i mehanizama pravne države sa organizacijom moderne države i organizacijom modernog pravnog sistema. Na taj način, savremeni državno-pravni sistem (poredak) predstavlja ostvarenje viševjekovnog emancipatorskog projekta pravne države, koji se neprekidno idejno menjao i usavršavao da bi se, potom, ove ideje ostvarivale u praksi.

5. Literatura

- Basta, L. (1989). *Politika u granicama prava*. Beograd.
- Čavoški, K. (1994). *Pravo kao umeće slobode*. Beograd.
- Dicey, A. V. (1889). *The Law of the Constitution*. London.
- Hajek, F. A. (1994). *Politički ideal vladavine prava*. Zagreb.
- Fridrih, K. (2005). *Konstitucionalna demokratija*. Podgorica: CID.
- Fuler, L. (1999). *Moralnost prava*. Podgorica.
- Luhman, N. (1992). *Beobachtungen der Moderne*. Opladen.
- Mitrović, D. (1998). *O pravnoj državi i drugim temama*. Beograd.
- Mitrović, D. (1996). *Načelo zakonitosti – pojam, sadržina i oblici*. Beograd.
- Raz, J. (1997). The Rule of Law and its Virtue. *The Law Quarterly Review*. 93.
- Wacks, R. (2005). *Understanding Jurisprudence-An Introduction to Legal theory*. Oxford: University Press.

RULE OF LAW AND CONTEMPORARY LEGAL SYSTEM

SUMMARY

This paper considers the concept and mechanisms of rule of law and then the concept and organization of a contemporary legal system so that it will result in asserting the conclusion that there is a significant concurrence between the principles and elements of rule of law and a modern legal system. It is at that pointed out that the existence of an arranged set of rules, i.e. legal system is a basic condition for the rule of law. In order for the rule of law to exist, the law should first exist in the form of a legal system. On the other hand, the principles and mechanisms of rule of law contribute resolutely to the establishing of arrangement of a certain set of standards. There is a consensus in science on a certain number of principles which are considered to provide for the establishment of law as a system. However, there is not a consensus on the character of these principles.

PRAVNO LICE KAO IZVRŠILAC KRIVIČNOG DELA
PREMA ZAKONU O ODGOVORNOSTI PRAVNIH
LICA ZA KRIVIČNA DELA

*Miroslav Vrhovšek¹

¹*Privredna akademija, Novi Sad*

Sažetak: Ideja krivičnogpravnog kažnjavanja pravnih lica, uz istovremeno kažnjavanje odgovornog lica, javlja se kao posledica pojave oblika kriminala (navedimo primera radi organizovani privredni, te kriminal protiv životne sredine i zdravlja ljudi) koji se ne može sprečiti kažnjavanjem pojedinca, ali je zabrana rada pravnog lica vrlo delotvorna mera. Ove mere se smatraju efikasnim u preventivnom smislu, ali se njima teško mogu kazniti zaista krivi pojedinci. Derogiranjem pravila *societas delinquere non potest* otvaraju se bezbrojna pitanja redefinisanja individualistički koncipiranog krivičnog prava (Simović, 2005: 119).

Većina normi institucija međunarodne kaznene pravde koje nalažu inkriminisanje pojedinih ponašanja kao kaznenih dela i primenu drugih kaznenopravnih mera i postupaka (konfiskacija itd.) ima karakter normi standarda. Obaveza njihovog ispunjavanja podrazumeva unošenje inkriminacija i vrste odgovornosti za pojedine subjekte (pravna lica) u pozitivno kazneno zakonodavstvo.

Postupajući po navedenoj obavezi, Narodna Skupština Republike Srbije donela je Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela (u daljem tekstu: Zakon¹) i na taj način se, najzad, priključila svim drugim državama nastalim raspadom SFRJ, koje su takve zakone već ranije donele.

Budući da ovakva vrsta odgovornosti nije bila poznata kod nas (već samo odgovornost pravnih lica za privredne prestupe i prekršaje), neophodno je

* E-mail: vmiroslav@beocity.net

¹ Narodna skupština Republike Srbije donela je navedeni zakon dana 23. oktobra 2008. godine; zakon je objavljen u *Službenom glasniku RS*, 97/08 i stupio je na snagu osmog dana od dana objavljivanja.

bliže upoznavanje sa novim rešenjima ugrađenim u Zakon, pre svega, osnovama odgovornosti, granicama odgovornosti pravnih lica i pravnog lica kao izvršioca krivičnog dela u smislu Zakona.

Biće obrađeno i pitanje korelacije građanske i krivične odgovornosti pravnih lica, a u okviru te značajne teme i pitanje korelacije između pojmova pravnog lica kao nosioca deliktne odgovornosti za štetu u građanskom pravu i pravnog lica kao subjekta izvršenja krivičnog dela u smislu Zakona.

Ključne reči: pravno lice kao izvršilac krivičnog dela, pravno lice kao nosilac odgovornosti za štetu, osnov odgovornosti i granice odgovornosti, građanska i krivična odgovornost pravnih lica.

Korelacije između pravnog lica kao nosioca deliktne odgovornosti za štetu u građanskom pravu i pravnog lica kao izvršioca krivičnog dela po Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela

1. Pravna lica kao nosioci deliktne sposobnosti

Pod pravnim licem podrazumevamo organizaciju (grupu ljudi ili drugu društvenu tvorevinu) koja je, kao i čovek, nosilac prava i obaveza. Pravna lica se formiraju radi ostvarivanja određenih ciljeva. Da bi te ciljeve mogla da ostvaruju, moraju imati odgovarajuću organizaciju i potrebna sredstva.

Pravna lica stiču pravnu sposobnost na osnovu Ustava, zakona ili upisa u odgovarajući registar kod nadležnog organa. Ta sposobnost je ograničena. Pravna lica imaju samo ona prava i obaveze koja su im priznata Ustavom, zakonima i drugim aktima. U tim okvirima ona mogu sklapati ugovore sa drugim pravnim i fizičkim licima.

Pravna lica ne moraju imati poslovnu sposobnost. Njihova poslovna sposobnost zavisi od sposobnosti njihovih organa, koja može biti i ograničena. Ograničenje postoji i u slučaju da je neki drugi organ ovlašćen da daje saglasnost na pravni posao koji je sklopilo pravno lice (član 55. ZOO).

2. Pravna lica kao izvršioci krivičnih dela

U prethodnom delu rada smo bliže izneli rešenja vezana za pitanja osnova odgovornosti pravnih lica za krivična dela, granice te odgovornosti i definicije pojma pravnog lica i odgovornog lica u Zakonu i Krivičnom zakoniku Srbije. Na osnovu toga možemo zaključiti da nema nikakve razlike između definicije pravnog lica u građanskom pravu i definicije pravnog lica u krivičnom pravu.

U građanskom pravu pravno lice može biti nosilac sposobnosti i odgovornosti za štetu.

Postavlja se pitanje, s obzirom na već navedena nova rešenja pitanja osnova i granice odgovornosti pravnih lica za krivična dela, da li pravna lica, uopšte posmatrano, mogu biti subjekti te odgovornosti? Pitanje se postavlja zbog toga što se isto razmatra u okviru polaznog stanovišta da pravno lice, zbog svoje prirode i posebnih karakteristika, ne može da vrši radnje samostalno, već preko svojih organa, odnosno odgovornih lica, kao fizičkih lica. Upravo je to glavni razlog zbog koga pojedini teoretičari smatraju da pravna lica ne mogu da budu subjekti odgovornosti za krivična dela.

Međutim, ukoliko se postavljeno pitanje razmatra kao u građanskom pravu – da poslovna sposobnost pravnih lica zavisi od sposobnosti njihovih organa, podrazumevajući tu i odgovorna lica – onda ne postoji nijedan opravdan razlog da se, u slučaju postojanja takve poslovne sposobnosti organa pravnog lica, ne zauzme stanovište da pravna lica u toj situaciji mogu biti i subjekti odgovornosti za krivična dela. Ako pravna lica mogu da zaključuju ugovore, ona mogu da zaključuju i prevarne zelenaške ugovore i da ih ne ispunjavaju.

To što radnje za pravna lica obavljaju njihovi organi, ne znači da se te radnje ne mogu pripisati pravnim licima, jer su radnje organa, u stvari, radnje pravnih lica.

Ova, rekli bismo, početna, ispravna razmišljanja o spornom pitanju, danas su uveliko prihvaćena na međunarodnom planu, kako u teoriji, tako i u mnogobrojnim preporukama, konvencijama i rezolucijama, ali i institucionalno ugrađena u mnogobrojna zakonodavstva zemalja članica Evropske unije i van nje.

Takvo stanovište je zastupljeno, pre svega, u jednoj od prvih i najvažnijih preporuka Evropske unije, Preporuci br. R (88) 18 Komiteta ministara članicama Evropske unije – u tački 7. utvrđeno je da je princip zasnovan na teoriji da su direktori i visoki upravljački organi koji deluju u ime preduzeća, pravno govoreći, sami preduzeće: oni su alter ego preduzeća, sa rezultatom da je njihova krivica pripisana preduzeću, čineći ga krivično odgovornim.

Ova ideja je prvo institucionalizovana u francuskom *Code Penal*-u iz 1992. godine, budući da je u članu 121-2 utvrđeno da su pravna lica, izuzimajući državu, krivično odgovorna, po osnovu podele iz čl. 121-4–121-7 i u slučajevima predviđenim zakonom ili pravilnikom, za krivična dela koja su počinili, za njihov račun, njihovi organi ili predstavnici.

Ovakvo rešenje je ugrađeno i u mnogobrojne krivične zakone (zakonike) zemalja EU, ali i van nje.

Po doktrini identifikacije, odnosno teoriji alter ega, mozak pravnog lica – kao pojam koji obuhvata direktore, menadžere i ostale najviše rangirane organe pravnog lica, koji za pravno lice donose najvažnije odluke – poistovećuje se sa pravnim licem, zbog čega je postupanje navedenih lica za račun pravnog lica, moguće shvatiti kao postupanje samog pravnog lica. U takvim slučajevima, fizička lica, koja predstavljaju mozak pravnog lica, nisu predstavnici pravnog lica, jer se njihovo postupanje ne shvata kao postupanje u ime i za račun pravnog lica, već kao postupanje samog pravnog lica.

Istovetno rešenje francuskog *Code Penal*-a ugrađeno je i u odredbu člana 14. *Corpus iuris*.

Kao što je već istaknuto, pravna lica se formiraju radi ostvarivanja određenih ciljeva. Prema članu 2. stav 1. Zakona o privrednim društvima, privredno društvo je pravno lice koje osnivačkim aktom osnivaju pravna ili fizička lica radi obavljanja delatnosti u cilju sticanja dobiti.

Autori koji se protive uvođenju krivične odgovornosti pravnog lica, upravo na ovom planu nalaze argument za takvo svoje shvatanje. Oni smatraju da delatnosti kojima bi pravno lice učinilo krivično delo ne mogu biti pravno relevantne, budući da se pravna lica osnivaju radi obavljanja tačno određene (registrovane) delatnosti, a ne radi vršenja krivičnih dela.

Izloženo stanovište se, sa osnovom, opovrgava ukazivanjem na činjenicu da bi cilj osnivanja pravnih lica, predviđen u članu 2. stav 1. Zakona o privrednim društvima, izgubio značaj ako bi se iz njega izvlačio zaključak o nemogućnosti krivične odgovornosti pravnog lica. Ni izvršenje građanskih delikata ne spada u cilj osnivanja pravnih lica, pa se, ipak, građanska deliktna odgovornost ne dovodi u pitanje.

Pravilan odgovor na ovo pitanje nalazimo u nekim postojećim zakonskim rešenjima. Tako je u članu 30. nemačkog Zakona o prekršajima predviđeno da je pravnim licima moguće izreći novčanu kaznu za prekršaj, ako su njihovi organi, ili sa njima izjednačena odgovorna lica, učinili krivično delo ili prekršaj kojim je pravno lice povredilo svoje dužnosti, ili se protivpravno obogatilo, ili je moglo da se protivpravno obogati. Italijanski krivični zakonik u članu 197. predviđa neku vrstu supsidijarne krivične odgovornosti pravnih lica za krivična dela – prema njemu, u slučaju da odgovorno lice u pravnom licu, koje je osuđeno za krivično delo učinjeno u korist pravnog lica, ne plati novčanu kaznu, tu kaznu će biti dužno da plati pravno lice. Iako je ovde primerenije govoriti o građanskoj (civilnoj) obavezi, ipak se u italijanskoj doktrini nalaze stavovi da se i tu, u stvari, radi o autonomnoj odgovornosti pravnih lica, što bi je u većoj meri približilo krivičnopravnoj sankciji.

Slične odredbe nalazimo i u čl. 21. i 22. španskog Krivičnog zakonika, kao i u članu 3. stav 2. portugalskog Zakona o privrednom krivičnom pravu iz 1984. godine.

Najeklatantniji primer pravilnog rešenja kojim se osporavaju iznete primedbe u vezi s povredom cilja osnivanja pravnog lica izvršenjem krivičnog dela, nalazimo u čl. 3. Zakona o odgovornosti pravnih osoba za kaznena djela Hrvatske, budući da je u njemu utvrđeno: „Pravno lice kazniće se za krivično delo odgovornog lica ako se njime povređuje neka dužnost pravnog lica ili je njime pravno lice ostvarilo i trebalo ostvariti protivpravno imovinsku korist za sebe ili drugoga“.

Iz svega iznetog proizilazi prihvatljiv zaključak da je bilo opravdano prethodno isticanje analogije između krivične i građanske deliktne odgovornosti.

Razlika između građanske i krivične odgovornosti, na iznetom planu, nije toliko velika, s obzirom na to da uslovi za krivicu kod građanske i krivične odgovornosti podrazumevaju u suštini istovetno deliktnu sposobnost odgovornih subjekata kao i kod krivične odgovornosti. Budući da se pravnim licima takva sposobnost priznaje za građanske delikte, nema niti jednog opravdanog razloga da se takva sposobnost ne prihvati i za delikte u oblasti krivičnog prava.

U prilog krivične odgovornosti pravnih lica mogao bi se izvesti zaključak da se pravno lice može smatrati subjektom krivičnog dela iako konkretne radnje za njih vrše njihovi organi ili predstavnici. Ako su ove radnje u pravu priznate kao relevantne i smatraju se aktima pravnih lica, onda se nesumnjivo i izvršenje krivičnog dela može pripisati pravnom licu, ako je delo učinjeno od strane njegovih organa ili predstavnika kada su postupali u njegovo ime i za njegov račun (Mestre, 1929).

3. Pravna lica imaju svoju volju

Pravna lica imaju svoju volju. Ona se može zasnivati na kolektivnoj odluci svih članova pravnog lica, na odluci većine njegovih članova (kvorum), ili na odluci pojedinih fizičkih lica kao organa koji predstavljaju pravno lice.

Deliktna sposobnost pravnih lica je drukčije regulisana nego njihova pravna i poslovna sposobnost. Ograničenja koja pravna lica imaju u pogledu svoje pravne i poslovne sposobnosti, nemaju značaja za njihovu deliktnu sposobnost. Njihova deliktna sposobnost postoji bez obzira na ograničenja koja imaju u pogledu svoje pravne i poslovne sposobnosti.

Pravna lica odgovaraju za štetu koju učine njihovi organi, radnici i druga lica koja za njih obavljaju određene poslove. U našem pravnom sistemu, status pravnih lica imaju države, opštine, preduzeća, privredna društva, banke, fondovi, političke i druge organizacije i udruženja itd.

Prema ZOO, odgovornost za štetu može biti ugovorna ili deliktna. Za našu raspravu je bitna samo deliktna odgovornost. ZOO poznaje i uređuje više vrsta deliktne odgovornosti: odgovornost po osnovu krivice ili subjektivnu odgovornost; odgovornost za drugoga; odgovornost privrednih društava i preduzetnika za štetu prema trećim licima; odgovornost pravnih lica za štetu koju prouzrokuju njihovi organi; odgovornost za opasne stvari i opasne delatnosti ili objektivnu odgovornost; odgovornost po osnovu pravičnosti i odgovornost u posebnim slučajevima.

Za naše razmatranje o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, od naročitog je značaja okolnost da i u građanskom pravu postoji deliktna odgovornost privrednog društva za štetu prema trećim licima, odgovornost pravnih lica za štetu koju prouzrokuju njeni organi i odgovornost za opasne stvari i opasne delatnosti.

4. Krivica

Krivica je odnos uračunljivog učinioca prema svom delu, koje je hteo da učini ili koje je učinio iz nehata ili iz nepažnje. U našem pravnom sistemu postoje dva osnovna pojma krivice: krivičnopravni i građanskopravni.

Krivičnopravni ili subjektivni pojam krivice zasniva se na svesti i volji svakog konkretnog učinioca dela. Prema članu 22. Krivičnog zakonika Srbije, krivica postoji ako je učinilac u vreme izvršenja dela bio uračunljiv i postupao sa umišljajem, a bio je svestan ili je bio dužan i mogao biti svestan te okolnosti.

Krivično delo je učinjeno sa krivicom iako je počinitelj postupao iz nehata, ukoliko zakon to izričito predviđa.

Umišljaj može biti direktni ili eventualni, a nehat svesni ili nesvesni. Njihova obeležja su data u čl. 25. i 26. Krivičnog zakonika Srbije.

Važećim ZOO, građanskopravni ili objektivni pojam krivice nije bliže određen. Prema članu 158. toga zakona, krivica postoji kad je štetnik prouzrokovao štetu namerno ili iz nepažnje. Definicija namere i nepažnje nije data. U teoriji i praksi, postojanje namere se utvrđuje na osnovu istih elemenata na osnovu kojih se utvrđuje umišljaj u krivičnom pravu. Učinilac mora biti svestan posledica svoga dela, odnosno nastupanja štete i mora hteti ili bar pristati na njeno nastupanje.

Namera se utvrđuje na osnovu konkretnih elemenata, dakle svesti i volje konkretnog učinioca štete. Ona se ne može utvrđivati na osnovu apstraktnih merila.

Nepažnja može biti obična i krajnja ili gruba nepažnja. Obe se utvrđuju na osnovu apstraktnih merila. Uzor ponašanja predstavlja ponašanje prosečnog čoveka, odnosno dobrog domaćina. U praksi takav čovek ne postoji, on se samo zamišlja. U pitanju je standard nekog ponašanja.

Prema tome, i po pitanju volje, svesti i krivice, nalazimo da su ovi elementi istovetni, kako na planu građanske, tako i na planu krivične odgovornosti pravnih lica.

5. Odgovornost pravnog lica za štetu koju prouzrokuje njegov organ

Prema članu 172. ZOO, pravno lice odgovara za štetu koju njegov organ prouzrokuje trećem licu u vršenju ili u vezi sa vršenjem svojih funkcija.

Iz toga proizilazi da članom 172. ZOO nije propisana objektivna odgovornost pravnog lica za štetu prema trećim licima koju čine njegovi organi.

Međutim, organi pojedinih pravnih lica, u nekim konkretnim slučajevima, u svom radu mogu koristiti opasna sredstva ili vršiti pojedine opasne delatnosti. Za štetu koja pri tome nastane trećim licima, pravno lice odgovara po principu objektivne odgovornosti, ali ne na osnovu člana 172. ZOO, već na osnovu člana 154. stav 2. i čl. 173. i 174 navedenog zakona.

Prema tome, u svim ostalim slučajevima, za štetu koju čine njegovi organi, pravno lice odgovara po principu subjektivne odgovornosti.

Subjektivna odgovornost pravnog lica u ovakvim slučajevima, kao i subjektivna odgovornost preduzeća i drugih poslodavaca, ne utvrđuje se na osnovu elemenata svesti i volje konkretnog učinioca štete u pravnom licu, već na osnovu svesti i volje, odnosno ponašanja, koje se očekivalo od pravnog lica kome je povereno vršenje određenih funkcija.

Izuzetno od toga, kada je u pitanju odgovornost države kao pravnog lica za štetu koju trećim licima učine njegovi organi, takva odgovornost može postojati samo ako je šteta učinjena nezakonitim ili nepravilnim radom tih organa ili službenih lica u tim organima, kako je to i propisano članom 35. stav 2. Ustava Republike Srbije.

Ovakav zaključak proizilazi iz činjenice da se uslovi za postojanje odgovornosti države za rad njenih organa i službenih lica, koji su određeni ustavom, ne mogu menjati odredbom člana 172. ZOO, kao odredbom nižeg pravnog ranga od navedene ustavne odredbe. Prema našem mišljenju, to je

osnovni razlog zbog koga jedino u članu 172. navedenog zakona nisu navedeni dalji uslovi za postojanje odgovornosti pravnog lica za štetu koju njegov organ učini trećem licu. Ti uslovi nisu navedeni zato što su navedeni u pomenutoj ustavnoj odredbi i posebnim propisima (Mihajlović, 2002: 43-45).

6. Krivična odgovornost pravnog lica za krivično delo koje izvrše njeni organi

Iz dosad rečenog proizilazi osnovan zaključak da radnje koje preduzimaju rukovodeći organi pravnog lica predstavljaju radnje samog pravnog lica, jer se one vrše u ime, u interesu i za račun pravnih lica, pre svega preduzeća, odnosno, privrednih društava (korporacija), po njihovom ovlašćenju datom odgovornom licu ili drugom rukovodećem organu za preduzimanje istih, a često i po izričitim odlukama rukovodećih organa upravljanja kao što su skupština ili upravni odbor ili pod uticajem celokupnog pravnog lica, pogotovu kada se radi o manjem privrednom društvu ili privrednom društvu koje ima samo jednog člana. Ove radnje su zato u pravu priznate kao radnje pravnog lica, one proizvode sve korisne ili štetne posledice za pravno lice u njegovoj registrovanoj delatnosti, one je obavezuju kod izvršenja civilnih delikata i kod prekršaja i privrednih prestupa, do sada, pa se ne može naći razlog zbog čega se te iste radnje ne bi smatrale radnjama pravnog lica ako je njima izvršeno krivično delo (Đorđević, 1968: 83).

Pri rešavanju pitanja volje pravnog lica i njegove krivice za izvršenje krivičnog dela, osnovno je da pravna lica realno delaju u privrednom životu i da kao takva stupaju u pravne odnose i izražavaju pravno relevantnu volju. Ova volja nije izvedena iz volje organa ili predstavnika, već je to volja samog pravnog lica koja se preko organa ili predstavnika izražava. Ova lica preduzimaju one radnje koje su im od strane pravnog lica u čije ime delaju naložene, a čak i ako to nije slučaj, nesumnjivo je da je pravno lice pristalo da one preduzmu radnje koje smatraju odgovarajućim u datom slučaju, ili se pravno lice nije ni interesovalo šta će oni preduzeti i time propustilo dužan nadzor nad licima koja u njihovo ime istupaju. Iz toga nesumnjivo proizilazi zaključak da pravno lice kao celina ima predstavu o tome šta njegovi organi rade i ispoljava određenu volju u tom smislu (Đorđević, 1968: 85).

7. Građanska i krivična odgovornost pravnih lica

Neophodno je imati u vidu činjenicu da je građanska (civilna) odgovornost imala kroz istoriju, a i sada ima, velike turbulencije koje se kreću od

objektivne odgovornosti za krivicu do ponovnog zahteva za određenu vrstu objektivne odgovornosti koja se označava „socijalizacijom“ odgovornosti. U iznetom smislu, u pogledu odgovornosti pravnih lica za krivična dela, nema niti jednog valjanog razloga koji bi uskraćivao mogućnost da se u pravnoj teoriji u kojoj se prate dve velike grane prava, civilna i krivična, ne dođe do jedinstvenih stanovišta.

Istorija pravne civilizacije stoji pred istinom: ugovor i delikt dve su grane istog drveta života. Akt voljni i akt nevoljni. Čin dozvoljen i čin nedozvoljen, sastavni su delovi čitavog horizonta ljudskih obaveza (Perović, 2006: 11).

Upravo delikt u smislu građanskog prava pojavljuje se, istovremeno, i kao delikt u krivičnom pravu sa svim svojim specifičnostima. To znači da je danas, u doba izrazito razvijene tehničke civilizacije, neophodno i u krivičnom pravu, bez obzira na krivicu odgovornih lica u pravnom licu i bez obzira na nemogućnost, u pojedinim složenim slučajevima utvrđivanja krivične odgovornosti odgovornih lica, utvrditi odgovornost pravnog lica koje je u okviru obavljanja svoje registrovane delatnosti izvršilo krivično delo, bilo propuštanjem dužnog nadzora organa upravljanja, bilo radnjom nekog od odgovornih lica. Dakle, kad god se izvršenjem određenog krivičnog dela pribavi protivpravna imovinska korist za pravno lice, neophodno je, pre svega iz kriminalno političkih razloga, oglasiti odgovornim i samo pravno lice. Tu se radi o jednakom postupanju kao i u građanskom pravu po principu „gde je dobit, tu i teret treba da bude“².

U građanskom pravu prvo je postojao sistem taliona u pogledu naknade štete koji je predstavljao kaznu koja nije značila naknadu štete već otkup za odustajanje od osvete. Tek u kasnijoj fazi rimskog prava uzima se u obzir krivica učinioca koja predstavlja subjektivnu odgovornost zasnovanu na krivici učinioca. Tada, krivica na kojoj je zasnovana odgovornost uspeva da obuhvati sve štetne događaje. U kasnijoj fazi, krivica u velikoj meri poprima objektivizaciju naknade štete, da bi nakon toga, u XIX veku, princip „ko god je kriv, treba da odgovara“ dobio najveću moguću primenu. Krajem XIX i početkom XX veka nastupa kraj apsolutne vladavine ovog principa, budući da je i pored krivice zasnovana i objektivna odgovornost koja se ne zasniva na krivici štetnika, već na faktu prouzrokovanja štete držanjem ili upotrebom opasnih stvari, odnosno, vršenjem opasnih aktivnosti.

Sada da sagledamo drugu granu istog drveta, a to znači krivičnu odgovornost pravnih lica.

² Ubi emolumentum, ibi et onus esse debit (Sec.Paulus, D.50, 17, 10)

Kao što je već više puta rečeno, u rimskom pravu je za odgovornost pravnih lica važio prinip: *Societas deliquere non potest*. Iako je ova sentenca neprikosnovenena, ipak se u literaturi takvo stanovište dovodi u sumnju (Stojanović, 1990: 90). Naime, u starom germanskom, francuskom i kanonskom pravu, pod romanskim uticajem, naročito Bartolus-a, mogle su se prema određenim pravnim licima (*SOCIETAS MORALES*) izricati novčane kazne, lišenje povlastica, gašenje društva, a u nemačkom pravu čak *Acht* i *Banu* (Živanović, 1922: 216).

U teoriji se smatra da je kasnije napuštena odgovornost pravnih lica za krivična dela, a da je ta ideja ponovo došla do izražaja u engleskom pravu u XIX veku. Donošenjem prvih precedenata kojima se kažnjava pravno lice (1840. i 1846) i kasnije, donošenjem *Interpretation Act* 1889, prihvaćeno je da, ako drugačije nije određeno, pod pojmom lice, treba podrazumevati i pravno lice (Kennz, 1962).

U vezi sa ovim, pristalice krivične odgovornosti pravnih lica veoma često ističu da, kad pravna lica mogu da budu subjekti u građanskom pravu, nema nikakvog razloga da to ne budu i u krivičnom pravu (Radulesku, 1929: 298-299).

U građanskom pravu se konstatuje da, ako je objektivna odgovornost proistekla iz aktualnog stepena razvoja tehničkog uma i zahteva veće socijalne pravde, onda je njeno prisustvo danas samo uvod u snažniju fazu socijalizacije odgovornosti za štetu koja proizilazi iz „opšte krivice“. Teorija socijalizacije odgovornosti treba da obuhvati onu oblast deliktne štete koja dolazi kao posledica grupne ili individualne opasne aktivnosti kojom se u većem stepenu ugrožavaju brojna lična i materijalna dobra. Tu se, po prirodi nastanka i dejstvu opasnih stvari i opasnih aktivnosti, krivica učinioa gubi kao titulus odgovornosti. Na taj način, odvojila bi se naknada štete od odgovornosti za štetu. Sa stanovišta klasičnih pravila odgovornosti, to se teško može razumeti, ali sa stanovišta opstanka i imperativa današnjeg života, to se lako može razumeti (Perović, 2006: 51).

Istovetno se dešava i u krivičnom pravu. Naime, ukazujući na shvaćanja pozitivne škole o društvenoj, a ne moralnoj krivičnoj odgovornosti, izvesni autori smatraju da opasnost koja društvu može da preti od pravnih lica daje opravdanje da se pravna lica, nezavisno od toga da li imaju svoju sopstvenu volju ili ne učine krivično odgovornim i da se prema njima primene mere socijalne zaštite (Vlavianos, Cicala, 1929: 264). Zato poznati pisac Lerno (Lernaud) i uzvikuje, u diskusiji na II međunarodnom kongresu za krivično pravo na temu „Krivična odgovornost pravnih lica“: Ne počinjimo iznova teorijske diskusije. Idimo cilju. Kažnjavajmo pravna lica, jer za to postoji društveni interes od najvišeg značaja.

Proizilazi zaključak da ako je sve veće udruživanje istorijska nužnost, jer ljudi imaju interes i žele da se udružuju (Cicala, 1929: 273), onda je nužno i prihvatanje krivične odgovornosti pravnih lica, da bi se društvo zaštitilo od njihovih nedozvoljenih i za društvo štetnih delatnosti (Givanovitch, 1929: 306), jer ako se društvo ne bi obezbedilo odgovarajućim pravnim sredstvima za slučaj nedozvoljenih aktivnosti pravnih lica, mnoštvo pravnih lica, njihova moć i uticaj, mogli bi stvarno da predstavljaju značajnu opasnost za društvene interese.

Stoga se na II međunarodnom kongresu za krivično pravo, koji je održan 1929. godine u Bukureštu i koji je kao jednu od tema imao problem krivične odgovornosti pravnih lica, i došlo do zaključka da je potrebno preduzeti efikasne mere prema pravnim licima radi suzbijanja njihovih nedozvoljenih aktivnosti, što je u kongresnoj rezoluciji izraženo sledećim rečima: „treba ustanoviti u internom pravu efikasne mere društvene odbrane protiv pravnih lica, ukoliko se radi o krivičnim delima izvršenim u cilju da se zadovolji kolektivni interes ovih lica ili njihovim sredstvima i koja na taj način povlače njihovu odgovornost“.

Nove forme privrednog kriminaliteta tražile su da i forme reagovanja budu njima adekvatne. Pri tome su se naročito morali uzeti u obzir karakter ovih kriminalnih delatnosti i specifičnosti pravnih lica koja se pojavljuju kao nosioci njihovog ostvarivanja. Individualno kažnjavanje pojedinaca koji bi se pojavili kao inicijatori ili nosioci nedozvoljenog poslovanja u privrednim organizacijama, nije više moglo da bude dovoljna mera za suzbijanje takvih delatnosti, utoliko pre što se i kao inicijatori i kao realizatori nepravilnog poslovanja sve više pojavljuju korporacije–preduzeća.

U Preporuku br. R(88) 18 Komiteta ministara članicama Evropske unije, u vezi sa odgovornošću preduzeća koja imaju status pravnog lica za prestupe učinjene u poslovanju, iz 1988. godine, u obrazloženju potrebe za uvođenje krivične odgovornosti pravnih lica, preporučeno je: „Porast privrednog kriminala podvukao je problem izvođenja pred lice pravde odgovorne za izvršenje krivičnog dela u vezi sa privrednim poslovanjem. Veliki deo ovih krivičnih dela je izvršen u poslovanju preduzeća. Vrlo složena upravljačka struktura preduzeća često otežava, ukoliko nije nemoguće, indentifikovanje lica koja su zaista odgovorna za izvršenje krivičnog dela. Čak i kada je nemoguće odrediti organ u preduzeću kao stvarnog izvršioca krivičnog dela. Nije moguće direktno dokazati da je viši upravljač umešan u izvršenje krivičnog dela. Nadalje, svako krivično delo može biti rezultat različitih odluka, radnji i propusta, čak i ako odgovara opštem etosu, proizveden od strane upravljača u preduzeću. U ovim slučajevima, nemoguće je držati bilo koja odgovornim, čak i da je moguće, stvarna odgovornost može biti mnogo

različitiya. Sankcija prema pojedincu može, u takvim slučajevima, biti takva da ne zastrašuje dovoljno preduzeće od daljeg vršenja krivičnih dela, niti da podstiče upravni odbor ili članove preduzeća da reorganizuje nadzornu strukturu. Kako bi se prevazišle ove teškoće, zakonodavstva mnogih Evropskih zemalja tragala (želela) su da uvedu da je preduzeće samo po sebi krivično odgovorno“.

Valja imati u vidu činjenicu da se i sva učenja u civilnom pravu koja suštinski proizilaze iz teorije socijalizacije odgovornosti – koja podrazumeva obuhvatanje oblasti deliktne štete, koja dolazi kao posledica grupne aktivnosti, kojom se u većem stepenu ugrožavaju brojna lična i materijalna dobra i da po prirodi nastanka i dejstva opasnih stvari i opasnih aktivnosti, krivica učinioca gubi kao titulus odgovornosti – odražavaju na istovetan način i na krivičnu odgovornost pravnih lica. Nakon sentence *societas deliquere non potest* videli smo da se sve više razvijaju teorije o mogućnosti zasnivanja odgovornosti pravnih lica za krivična dela po osnovu krivice koja je različita zbog posebnih karakteristika pravnih lica u odnosu na krivicu fizičkih lica. Danas se može sa osnovom konstatovati da je opšte prihvaćena teorija alter ega o odgovornosti pravnih lica za krivična dela i da je ista već ugrađena u mnogobrojna zakonodavstva većine država Evropske unije i u anglosaksonskim zemljama. Međutim, ide se i dalje, pa se novim teorijama postavlja mogućnost sopstvene krivične odgovornosti pravnih lica za svoje radnje kojima se čine krivična dela. U tom pravcu se, kao i kod civilne odgovornosti kreću razmišljanja o neophodnosti uvođenja krivične odgovornosti pravnih lica kako bi se na taj način primenile mere socijalne zaštite (Vavianos, Cicala, 1929: 271).

Radi se o objektivno-subjektivnoj odgovornosti pravnih lica za krivična dela. Ovakav pristup proizilazi zbog dva prisutna zahteva. Prvi se ogleda u društvenoj neophodnosti danas razvijene tehničke i globalne civilizacije da se država (društvo) štiti od onih postupaka pravnih lica koji direktno ugrožavaju celokupni sistem društvenih odnosa, naročito u privrednim odnosima, bez obzira na krivicu pojedinih članova pravnih lica, ogromnih nacionalnih i međunarodnih korporacija, kod kojih je i inače veoma teško i komplikovano utvrditi krivicu pojedinaca. Tada treba postupiti po principu „gde je korist tu i teret (krivica) treba da bude“.

U takvim uslovima, odgovornost pravnih lica za učinjena krivična dela, zasnovana na stvorenom riziku, predstavlja drugi razlog na kome se zasniva objektivna odgovornost koja se zbog voljnog doprinošenja izvršenju krivičnog dela može subjektivizirati i otuda proističe osnov za mogućnost zasnivanja objektivno-subjektivne odgovornosti. Stoga, kada je reč o objektivnoj odgovornosti, treba primetiti, da se ona, bar početnim korakom, prib-

ližava socijalizaciji odgovornosti koja je više izraz distributivne, nego komutativne pravde. Naime, ovde se, u suštini, polazi od pretpostavke da svi pripadnici određene zajednice, doprinose, neposredno ili posredno tehničkom životu i njegovom napretku, pa samim tim i učestvuju u „opštoj krivici“ za štetu koja poizilazi iz tog napretka. Ali, to je jedna široka formula sociološkog obrazloženja koja se danas u pravu izražava kroz ustanovu odgovornosti za stvoreni rizik (Perović, 2006: 49-50).

S toga i teorija socijalizacije krivične odgovornosti pravnih lica treba da obuhvati i ona ponašanja pravnih lica kojima se u najvećoj mogućoj meri ugrožava privredni sistem, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu, bez obzira na krivicu pojedinaca, koja se u takvim slučajevima može i izgubiti ili neotkriti usled nemogućnosti dokazivanja u konkretnom slučaju.

8. Nova teorija o odgovornosti pravnih lica za krivična dela

Stanovište izneto u ovom radu se razlikuje od svih do sada iznetih, utoliko što se pokušava, polazeći od principa *societas delinquere non potest*, da se iznađe novo rešenje za delatnost pravnog lica u vezi sa izvršenjem krivičnog dela, kao podloge za mogućnost uvođenja krivične odgovornosti pravnih lica, ne odstupajući, pri tom, od opšteusvojenog shvatanja da je i pravno lice subjekat koji pored fizičkog lica učestvuje u izvršenju delikta. Suština tog shvatanja je, znači, da je fizičko lice uvek izvršilac određenog krivičnog dela, a da pravno lice samo doprinosi njegovom izvršenju.

Odgovornost pravnog lica za krivično delo je, stoga, u odnosu na odgovornost izvršioca, fizičkog lica, sporedna i zavisna (akcesorna) usled čega i proizilazi zaključak da za nju, u principu, važe jednaka pravila. Zato i kažemo da je izneto stanovište upravo obrnuto od svih do sada izraženih shvatanja o spornom problemu, s obzirom na to da su sva shvatanja do sada polazila od toga da je pravno lice primarno odgovorno, znači od primarne odgovornosti pravnog lica i akcesorne odgovornosti odgovornog lica pa sve do stavljanja ova dva subjekta u istu ravan, tako da odgovaraju paralelno i zavisno. Izneto shvatanje pak polazi od toga da su fizička lica neposredni izvršioци krivičnog dela, a da pravna lica krivično odgovaraju akcesorno za isto delo na osnovu svog doprinosa njegovom izvršenju. Pri tom, poštujući princip legaliteta, kao jedan od vrhunskih principa, celokupnog našeg kaznenog prava, jasno je da se akcesorna odgovornost pravnih lica ne može zasnivati kod svih krivičnih dela koja mogu učiniti fizička lica, već samo kod onih za koja je to u zakonu izričito utvrđeno.

U pogledu osnova odgovornosti, iz iznetog bi proizilazilo da pravno lice odgovara na osnovu radnji svog odgovornog lica, znači u tom delu na

osnovu objektivne odgovornosti, a njegova subjektivna odgovornost bi se zasnivala na njegovom doprinošenju radnji odgovornog lica u izvršenju krivičnog dela. Pravno lice, prema tome, ne bi odgovaralo za delo izvršioca–fizičkog lica, već bi se njegova krivična odgovornost zasnivala na njegovoj radnji koja se ogleda u doprinošenju izvršiocu u izvršenju određenog krivičnog dela. Iz ovoga proizilazi dalja konsekvencija koja se ogleda u tome da su, bez obzira na to što pravno lice ima svoj sopstveni osnov odgovornosti, ujedno ispunjeni uslovi da njegova odgovornost za krivično delo, ukoliko se posmatra sa aspekta odgovornosti izvršioca, fizičkog lica, bude po pravilu limitirano akcesorna. To bi, konkretno, značilo, da za krivičnu odgovornost pravnog lica ne bi bilo potrebno da i izvršilac bude krivično odgovoran. Za takvu mogućnost bi bilo dovoljno da je učinilac svojom radnjom, u čisto objektivnom smislu tog pojma, ispunio obeležja krivičnog dela.

Sigurno je da nije nimalo jednostavno utvrditi u čemu bi se trebalo ogledati doprinošenje pravnog lica u izvršenju određenog krivičnog dela, kao osnov za mogućnost njegovog krivičnog kažnjavanja. Imajući u vidu ideju sadržanu u već iznetom stanovištu dr Đorđevića, to doprinošenje bi se eventualno moglo izraziti kroz uticaj pravnog lica na učinioca da izvrši krivično delo ili pak omogućavanje istom uslova za izvršenje krivičnog dela, zatim kroz radnje raspolaganja imovinskom korišću, stečenom izvršenjem delikta ili korišćenju sa stvarima, upotrebljenim za njegovu izvršenje. Ukoliko je doprinos pravnog lica učiniocu određenog krivičnog dela izražen kroz neki od navedenih oblika, proizašao iz odgovarajućih odluka, formalnih ili neformalnih, putem kojih su se opredelili njegovi organi upravljanja onda bi to, svakako, bio subjektivni osnov krivične odgovornosti pravnih lica, koji, sigurno, nije identičan subjektivnim osnovama krivične odgovornosti fizičkih lica izražen kroz umišljaj ili nehat, ali koji bi bio blizak istima i kao takav mogao poslužiti kao osnov kažnjavanja. To, konkretno, znači da bi pravno lice moglo biti krivično odgovorno onda kada krivično delo proizilazi iz njegove registrovane delatnosti i ako je pri tom isto učinjeno izvršenjem odluke njegovih organa, odnosno po njegovom izričitom nalogu ili odobranju, te ukoliko njegovi organi, odnosno članovi nisu sa potrebnom pažnjom nadzirali zakonitost rada izvršioca krivičnog dela, učinjenog u njegovu ime i za njegov račun.

Krivična odgovornost pravnog lica izvlači se iz predpostavljene odgovornosti njegovih rukovodećih i nadzornih organa na osnovu teorije identifikacije – alter ego.

U slučaju da pravno lice ima samo jednog člana, što je, kako to pokazuje dosadašnja praksa veoma čest slučaj, postavlja se pitanje kako tada rešiti krivičnu odgovornost pravnog lica s obzirom na to da u pravnom licu

ne postoji poseban organ upravljanja, pa se stoga, za njeno rešenje ne mogu koristiti predložena pravila. Taj bi se slučaj mogao rešiti putem naslanjanja na potpunu akcesornost pravnog lica u odnosu na učinioca, što znači da bi vinost izvršioca istovremeno i ujedno subjektivizirala odgovornost pravnog lica za njegov doprinos izvršenju krivičnog dela. Potpuna bi akcesornost, znači, tako delovala, da bi u slučaju isključenja krivične odgovornosti izvršioca, iz bilo kog zakonom predviđenog razloga, ujedno isključivala i krivičnu odgovornost pravnog lica.

Ovo shvatanje je izneto u teoriji pre donošenja Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije (Vrhovšek, 1999: 10-12).

Izneta teorija je, na određen način, prihvaćena u Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije, i u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, ali i u francuskom krivičnom zakonu koji se, istina, pri utvrđivanju krivične odgovornosti pravnih lica zadovoljava time da su njegovi predstavnici ili organi krivično delo učinili za njen račun, ali se, pri tom, ne traži poseban doprinos pravnog lica izvršenju krivičnog dela, sem da je pravno lice imenovalo određeno lice ili organ kao takvo.

Zato se, već, u teoriji i iznosi kritički stav u pogledu rešenja unetog u član 4. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije, kojim se tvrdi da bi bilo pravilnije kada bi se u tom Zakonu predvidevalo samo to da je učinilac učinio krivično delo u ime, za račun ili u korist pravnog lica, a da se ostale odredbe iz člana 4. stav 1-4 izostave (Novoselac, 2001: 353).

Sa druge strane, u teoriji se ističe da pravno lice ima svoju sopstvenu volju, što se slaže sa našom teorijom iznetom u pogledu odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, zbog čega pravno lice i može autonomno krivično da odgovara, odnosno da odgovara za krivična dela pored neposrednog učinioca fizičkog lica (Bele, Deisinger, Balažić, Jakulin, 2000: 13).

U svakom slučaju, zbog svih razloga koje smo do sada izneli i kod odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, očigledno je naše zalaganje za prihvatanje stanovišta da se i odgovornost pravnih lica *de lege ferenda*, za krivična dela, u Republici Srbiji, treba i mora bazirati na krivici i to sopstvenoj krivici.

9. Uslovi odgovornosti pravnog lica za krivično delo prema Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Srbije

Osnov odgovornosti pravnog lica

Član 6.

Pravno lice odgovara za krivično delo koje u okviru svojih poslova odnosno ovlašćenja učini odgovorno lice u nameri da za pravno lice ostvari korist.

Odgovornost pravnog lica iz stava 1. ovog člana postoji i ako je zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica omogućeno izvršenje krivičnog dela u korist pravnog lica od strane fizičkog lica koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica.

Za član 6, posmatran u celini, može se sa osnovom tvrditi da je u njemu izražena srž ideje o posebnoj pravnoj osnovi za odgovornost pravnog lica za krivično delo.

Odgovornost pravnog lica zasniva se na izvršenju određenog krivičnog dela od strane njegovog odgovornog lica. Ovakvo rešenje zasnovano je na identifikacionoj teoriji ili teoriji alter ega, koja je najzastupljenija u državama Evropske unije, ali, u principu i u zemljama anglosaksonskog prava, naročito u Engleskoj, Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. Tako je, recimo, postupljeno u novom *Code Penal*-u Francuske, gde je u članu 121.2. utvrđeno: pravna lica, izuzimajući državu, krivično su odgovorna za krivična dela koja su učinili, za njihov račun, njihovi organi ili predstavnici. Istovetno rešenje nalazimo i u zakonodavstvu Slovenije, Federacije Bosne i Hercegovine, Bosne i Hercegovine, Republike Srpske, Distrikta Brčko i Crne Gore.

Radi se, znači, o izvršenju jednog ili više krivičnih dela za koja odgovaraju i pravno lice i odgovorno lice koje je svojim činjenjem ili nečinjenjem izvršilo određeno krivično delo, iako se u članu 6. stav 1. govori, u stvari, o osnovu odgovornosti samo pravnog lica. *Implicite*, međutim, proizilazi i krivična odgovornost odgovornog lica jer je ono i učinilo krivično delo na kome se, onda i zasniva odgovornost pravnog lica. To znači da, time što je u članu 6. stav 1. utvrđen osnov odgovornosti pravnog lica, nije istovremeno isključena i odgovornost odgovornog lica za isto krivično delo jer ga je sam i učinio. Ovakvo rešenje je u potpunom skladu sa tačkom 5. Preporuke br. R(88) 18 Komiteta ministara članicama EU u vezi sa odgovornošću preduzeća koja imaju status pravnog lica za krivična dela učinjena u poslo-

vanju,³ koja glasi: „Nametanje odgovornosti preduzeća ne oslobađa odgovornosti fizičko lice upleteno u krivično delo. U stvari, lica koja imaju upravljačke funkcije trebalo bi da budu odgovorna za kršenje dužnosti koje su izazvale izvršenjem krivičnoga dela“.

U članu 5. stav 2. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Republike Slovenije je decidirano određeno da: „Odgovornost pravnog lica ne isključuje krivičnu odgovornost fizičkih, odnosno odgovornih lica za izvršeno krivično delo“.

Na isti način je postupljeno i u Krivičnom zakonu Makedonije⁴, budući da je u članu 28a Krivičnog zakonika Makedonije utvrđeno da krivična odgovornost pravnog lica ne isključuje odgovornost izvršioca krivičnog dela.

Da bi se stekao pravni osnov za odgovornost pravnog lica za učinjeno krivično delo, neophodno je da se na strani odgovornog lica ispune tri uslova. Prvi je da je odgovorno lice učinilo neko krivično delo predviđeno u Krivičnom zakoniku ili tzv. sporednom zakonodavstvu.

Drugi uslov je da je odgovorno lice krivično delo učinilo u okviru svojih poslova, odnosno ovlašćenja i treći uslov je da je odgovorno lice imalo nameru da za pravno lice ostvari korist.

Utvrđivanje da li je odgovorno lice učinilo krivično delo vrši se na način predviđen u Krivičnom zakoniku za sve ostale učinioce krivičnih dela, a to znači da je izvršilac svojom radnjom učinio delo koje je zakonom predviđeno kao krivično delo, koje je protivpravno i koje je skrivljeno (član 9. KZ).

Drugi uslov je da je odgovorno lice učinilo krivično delo u okviru svojih poslova, odnosno ovlašćenja, o čemu je bilo više reči u komentaru odredbe sadržane u članu 5. Zakona. Da je kod odgovornog lica neophodno utvrditi krivicu da bi se mogla zasnovati odgovornost pravnog lica, potvrđuje odredba člana 7. stav 1. Zakona u kojoj je utvrđeno da se odgovornost pravnog lica zasniva na krivici odgovornog lica, a što je takođe potvrda da je osnov odgovornosti pravnog lica subjektiviziran i zasnovan na teoriji identifikacije, tj. teoriji alter ega, jer se inače takvo rešenje ne bi ni moglo zamisliti. Prilikom određivanja pozicije u Savetu Evrope država članica, odgovarajuća komisija podvukla je da u sistemu opšteg prava problem ne postoji i s obzirom na pravna lica: opšti princip je taj da pravno lice može biti krivično odgovorno isto kao i fizičko lice. Princip je zasnovan na teoriji da su direk-

³ Usvojena od Komiteta ministara članicama EU 20. oktobra 1988. godine

⁴ Zakonot o izmenuvanje i dopolnuvanje na Krivičniot Zakonik objavljen vo „Slučben vesnik na RM“, br. 19/04

tori i visoki upravljački organi koji deluju u ime preduzeća – pravno govoreći – sami preduzeća: oni su alter ego preduzeća, sa rezultatom da je njihova krivica pripisana preduzeću čineći ga krivično odgovornim. Nekoliko evropskih pravnih sistema, međutim, ne propisuju, ili ne propisuju u potpunosti, krivičnu odgovornost pravnih lica: oni se drže tradicionalnog principa da samo fizička lica mogu biti kriva za prestup.

Koncepcija odgovornosti pravnih lica za krivična dela u članu 6. stav 1, zasnovana je striktno na teoriji indentifikacije, tj. teoriji alter ega.

Za pravilno shvatanje odgovornosti pravnih lica za krivična dela, nije na odmet osvrnuti se i na rešenje u pogledu odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe koje je iznošeno od strane komisije formirane od Vlade SRJ u periodu od 1998. do 2002. godine, kako bi se pratio kontinuitet u razmišljanju u pogledu najpravilnijeg iznalaženja rešenja kaznene odgovornosti pravnih lica, pa u tom i kaznene odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe. Tako je u konačnoj verziji navedena komisija dostavila Saveznoj skupštini tekst Predloga Zakona o privrednim prestupima 2002. godine, koji nikada nije razmatran u tom telu, u kome je u članu 10. utvrđeno:

„(1) Pravno lice je odgovorno za privredni prestup ako je do njegovog izvršenja došlo radnjom ili propuštanjem dužnog nadzora od strane organa pravnog lica ili od strane odgovornog lica u tom pravnom licu ili radnjom drugog lica koje je bilo ovlašćeno da u njegovo ime postupi“,

„(2) Pravno lice, koje je na osnovu ugovora ili drugog pravnog posla preuzelo vršenje određenih poslova, kada je mogućnost prenošenja tih poslova zakonom izričito predviđeno, odgovorno je za privredni prestup pod uslovima iz stava 1. ovog člana“,

„(3) Pravno lice neće odgovarati za privredni prestup ako odgovorno lice ili drugo lice koje je bilo ovlašćeno da postupa u ime pravnog lica nije postupalo sa umišljajem ili iz nehata“.

Očigledna je korelacija između predviđenog rešenja odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe i rešenja odgovornosti pravnih lica za krivična dela u članu 6. stav 1. Zakona, pa i stavu 2. istoga člana.

Oba rešenja se zasnivaju striktno na indentifikacionoj teoriji, tj. teoriji alter ega kao najprihvatljivijoj teoriji.

Upravo zbog toga je zakonodavac, u članu 6. stav 1, pa i u stavu 2. Zakona, izbegao mogućnost, koja je inače predviđena u citiranoj tački 3. opštih razmatranja Preporuke br. R(88) 18. Komisije ministara članicama EU, da se predvidi odgovornost pravnih lica za krivična dela i po osnovu propuštanja dužnog nadzora od strane organa pravnog lica. Ovakvo je rešenje, inače, poznato u mnogobrojnim zakonodavstvima drugih država, a zasnovano i na nekim drugim poznatim teorijama, kao što su: supsidijarna

(zamenička) odgovornost i organizaciona odgovornost pravnih lica, prema kojoj pravno lice odgovara samostalno za učinjeno krivično delo zbog neodgovarajuće organizacije, odnosno, lošeg izbora menadžmenta i sl.

Tako, recimo, u smislu odredbe člana 4. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Slovenije, pravna lica odgovaraju za krivično delo koje je učinio izvršilac u ime, za račun ili u korist pravnog lica ukoliko:

1. krivično delo predstavlja izvršavanje protivpravne odluke naloga ili odobrenja rukovodećih ili nadzornih organa pravnog lica;
2. ukoliko su rukovodeći ili nadzorni organi pravnog lica uticali na izvršioca ili su mu omogućili izvršenje krivičnog dela;
3. ukoliko raspolaže protivpravno stečenom imovinskom korišću ili koristi predmete nastale izvršenjem krivičnog dela;
4. ukoliko su rukovodeći ili nadzorni organi pravnog lica propustili dužan nadzor nad zakonitišću rada njima podreženih radnika.

Tipičan primer organizacione odgovornosti sadržan je u *Criminal Code* aktu koji je donet 1995. godine u Australiji. Ovaj akt uvodi koncept propisivanja krivične odgovornosti pravnih lica, kada upravni odbor, visoki organ upravljanja ili poslovna (organizaciona) politika podstiču situacije koje dovode do izvršenja krivičnih dela.

Nabliže rešenju iz postojećeg Zakona o privrednim prestupima je rešenje krivične odgovornosti pravnih lica iz člana 28a Krivičnog zakonika Makedonije, prema kome pravna lica krivično odgovaraju ne samo putem odgovornosti odgovornih lica, nego i putem propuštanja dužnog nadzora od strane organa upravljanja.

Prema odredbi člana 3. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Hrvatske kazniče se pravno lice za krivično delo odgovornog lica ako se njime povređuje neka dužnost pravnog lica ili je njime pravno lice ostvarilo ili trebalo ostvariti protivpravnu imovinsku korist za sebe ili drugoga. Pod uslovima iz prvog stava ovog člana pravno lice će se kazniti za krivična dela propisana Krivičnim zakonikom i drugim zakonima u kojima su propisana krivična dela.

Inače, rešenje o odgovornosti pravnog lica za krivična dela, sadržano u odredbi člana 6. stav 1. i 2. Zakona, indentično je predlogu Zakona o odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, kako je isti bio utvrđen u članu 10. Nacrta Zakona o privrednim prestupima iz 2000. godine, u kome je bilo utvrđeno da je pravno lice odgovorno za privredni prestup ako je do izvršenja privrednog prestupa došlo radnjom njenog odgovornog lica ili propuštanjem dužnog nadzora od strane odgovornog lica u tom pravnom licu, gde, znači, takođe, nije bila predviđena mogućnost zasnivanja odgovornosti

pravnog lica za privredni prestup na osnovu radnje propuštanja dužnog nadzora od strane organa upravljanja.

Neophodno je posebno istaći da je rešenje odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe u pomenutom Nacrtu Zakona o privrednim prestupima obrazloženo na sledeći način:

„U stavu 3. člana 10. unet je stav prakse koji je orijentisan ka ograničenoj objektivnoj odgovornosti pravnog lica, u smislu da se za postojanje te odgovornosti traži vinost odgovornog, odnosno ovlašćenog lica. Ovaj stav prakse ima svoje opravdanje jer je u slučaju čiste objektivne odgovornosti pravnog lica dolazilo do nelogičnih slučajeva da pravno lice odgovara i kad je privredni prestup učinjen pod uticajem prinude ili pretnje neuračunljivog odgovornog lica. Ovo je vezano za dopunu člana 1. jer je potpuno regulisana oblast odgovornosti za privredne prestupe“.

Znači da je takav predlog bio usmeren ka subjektivizaciji odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe, nasuprot do tada važećem većinskom shvatanju da je ta odgovornost objektivana, a da je samo odgovornost odgovornog lica subjektivna.

Sve ovo dokazuje da je unošenje odgovornosti pravnih lica za krivična dela u zakonodavstvo Srbije samo nastavak već uspostavljene odgovornosti pravnih lica za privredne prestupe i da se, bez obzira na veliki broj novih teorija po pitanju te odgovornosti, ona i sada zasniva na istim ili istovetnim rešenjima kao i u Zakonu o privrednim prestupima. Nije se zato u pravnoj teoriji proizvoljno ispravno tvrdilo da je odgovornost pravnih lica za privredne prestupe u stvari krivična odgovornost pravnih lica, sa napomenom da su je neki teoretičari ipak nazivali parakrivičnom odgovornošću, sa predlogom da se ista mora zameniti sa „čistom“ krivičnom odgovornošću pravnih lica, (Vrhovšek, 1999: 10-12), kako je to sada pravilno i rešeno u novom Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, a to rešenje se, uzgred budi rečeno, jedino u Krivičnom zakoniku Makedonije ispravno tako i naziva, budući da u tom zakonu član 28a nosi naslov „Krivična odgovornost pravnog lica“.

Treći uslov za mogućnost zasnivanja odgovornosti pravnog lica za krivična dela ogleda se u tome da se mora utvrditi da je učinilac određenog krivičnog dela imao nameru da na taj način za pravno lice ostvari korist.

Ovakvo rešenje je, počev od *Code Penal*-a Francuske, ugrađeno u većinu krivičnih zakonika zemalja članica Evropske unije, ali i zemalja nastalih raspadom SFRJ.

Potrebno je kod učinioca krivičnog dela utvrditi nameru da njegovim izvršenjem pribavi za pravno lice neku imovinsku ili bilo kakvu drugu korist. Za mogućnost zasnivanja odgovornosti pravnog lica za izvršeno kri-

vično delo nije od značaja da je pravno lice tu korist i ostvarilo. Nasuprot ovakvom rešenju, u članu 4. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Slovenije i u članu 28a Krivičnog zakonika Makedonije, predviđeno je da je neophodno da je ta korist za pravno lice i ostvarena. U članu 3. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Hrvatske, utvrđeno je, međutim, da se ta odgovornost može zasnovati ako je izvršenjem krivičnog dela od strane odgovornog lica pravno lice ostvarilo ili je trebalo da ostvari protivpravnu imovinsku korist za sebe ili za drugoga. Inače, identično rešenje istovetnog pitanja utvrđeno je i u Zakonu o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Crne Gore.

Rečeno je već da su, uglavnom, izneta iznijansirana rešenja prihvaćena u većini zemalja Evropske unije i da smo zato neko primere i izneli.

Međutim, ovakvo rešenje ovog pitanja je, inače u suprotnosti sa tačkom 1. Preporuke br. R(88) 18 Komiteta ministara članicama Evropske unije, u kojoj je preporučeno da bi preduzeća trebalo da budu odgovorna za krivična dela učinjena u poslovanju, čak i kada je izvršeno krivično delo strano interesima preduzeća. U tački 18. Preporuke I.1. izlaže se glavni predmet: preduzeća bi trebalo da budu odgovorna za krivična dela učinjena u vršenju svojih delatnosti. Primenjuje se nezavisno od toga da li su radnje koje predstavljaju krivično delo preduzete u svrhu pribavljanja koristi preduzeću ili su strane toj svrsi. Stoga se primenjuje onda kada se radnje preduzeća koriste kao paravan za izvršeno krivično delo. Trebalo bi je uzeti u vezi sa Preporukom I.4. koja se bavi oslobađanjem od odgovornosti. Prema tački 4. preduzeće bi trebalo da bude oslobođeno od odgovornosti kada njegovo upravljanje nije upleteno u krivično delo i kada je preduzelo sve neophodne korake da se spreči njegovo nastupanje.

Iz kog razloga se u Zakonu odustalo od preporučenog rešenja spornog pitanja? Osnovni razlog je taj što se u smislu člana 6. stava 1. Zakona odgovornost pravnog lica za krivično delo zasniva samo na odgovornosti odgovornog lica (njegovoj krivici) za učinjeno krivično delo a ne i na propuštanju dužnog nadzora od strane organa upravljanja, ili pak na radnjama organa upravljanja kojima se doprinosi da učinilac učini krivično delo. Pošto ovaj uslov nije predviđen, onda i ne postoji mogućnost oslobađanja pravnog lica od odgovornosti za učinjeno krivično delo, jer se i ne može ceniti da li su ili ne kolektivni organi upravljanja propustili dužan nadzor nad poslovanjem pravnog lica, ili da li su ili ne doprineli izvršenju određenog krivičnog dela i da li su ili ne preduzeli sve neophodne mere da se spreči njegovo izvršenje.

Dokaz iznetom nalazimo, između ostalog i u rešenju osnova odgovornosti pravnog lica za krivično delo predviđenog u članu 6. stav 2. Zakona.

„Odgovornost pravnog lica iz stava 1. ovog člana postoji i ako je zbog nepostojanja nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica omogućeno izvršenje krivičnog dela u korist pravnog lica od strane fizičkog lica koje deluje pod nadzorom i kontrolom odgovornog lica.“

Znači, ni u ovoj odredbi se ne predviđa propuštanje dužnog nadzora od strane kolektivnog organa upravljanja, kao što je to bio slučaj kod odgovornosti pravnih lica za privredne presteupe, već samo nepostojanje nadzora ili kontrole od strane odgovornog lica nad drugim fizičkim licima, u pravnom licu, koja nemaju svojstvo odgovornog lica.

Prema tome, odgovornost pravnog lica se ne može zasnivati na izvršenju krivičnog dela od strane drugih lica koja nemaju status odgovornog lica, već je potrebno da je odgovorno lice istovremeno propustilo dužan nadzor, odnosno, kontrolu nad radom tih ostalih lica. U tom slučaju, ukoliko se utvrdi da je izvršeno krivično delo od strane lica koja nemaju status odgovornog lica, a nije izostao nadzor ili kontrola odgovornog lica nad njima, pravno lice bi moglo biti oslobođeno za krivično delo izvršeno pod tim uslovima.

Na kraju valja još istaći da je u članu 5. Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela Crne Gore pitanje sticanja imovinske koristi za pravno lice putem izvršenja krivičnog dela usklađeno sa pomenutom preporukom, budući da je utvrđeno da „odgovornost pravnog lica postoji i onda kada je delovanje odgovornog lica bilo u suprotnosti sa poslovnim politikom ili nalogima pravnog lica“. Ovakvom rešenju se u krivično pravnoj literaturi već iznose primedbe postavljanjem pitanja kako uskladiti ovaj uslov sa prethodnima, po kojima odgovorno lice treba da deluje u ime pravnog lica, u okviru svojih ovlašćenja i sa namerom pribavljanja imovinske ili druge koristi pravnom licu, a da odgovornost postoji čak iako je delovanje odgovornog lica bilo u suprotnosti sa poslovnim politikom ili nalogima pravnog lica. Nisu li ovi osnovi međusobno kontradiktorni? U svakom slučaju, ovaj poslednji osnov bi trebalo u Zakonu preispitati (Lazarević, 2007: 26).

Ova odredba je kontradiktorna, jer ako je odgovorno lice postupalo suprotno politici i nalogima pravnog lica, to bi trebalo da predstavlja upravo razlog za isključenje odgovornosti pravnog lica, jer odgovorno lice postupa van okvira svojih ovlašćenja.

Nekonsekventnost ovakvih rešenja proizilazi iz toga što je odgovornost pravnog lica vezana isključivo za postupanje odgovornog lica, a ne i za

radnje ili propuštanje dužnog nadzora od strane organa upravljanja i nadzora pravnog lica (Kambovski, 2008: 134-135).

10. Zaključna razmatranja

Ideja krivičnogpravnog kažnjavanja pravnih lica uz istovremeno kažnjavanje odgovornog lica, se javlja kao posledica pojave oblika kriminala (navedimo, primera radi, organizovani privredni kriminal protiv životne sredine i zdravlja ljudi) koji se ne može sprečiti kažnjavanjem pojedinca, ali je zabrana rada pravnog lica vrlo delotvorna mera. Ove mere se smatraju efikasnim u preventivnom smislu, ali se njima teško mogu kazniti zaista krivi pojedinci. Derogiranjem pravila *societas delinquere non potest* otvaraju se bezbrojna pitanja redefinisanja individualistički koncipiranog krivičnog prava.

Većina normi institucija međunarodne kaznene pravde koje nalažu inkriminisanje pojedinih ponašanja kao kaznenih dela i primenu drugih kaznenih mera i postupaka (konfiskacija itd.) ima karakter normi standarda. Obaveza za njihovo ispunjavanje podrazumeva unošenje inkriminacija i vrste odgovornosti za pojedine subjekte (pravna lica) u pozitivno kazneno zakonodavstvo.

Narodna skupština Srbije je, znači, usvajanjem Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, prihvatila stanovišta izneta u našoj pravnoj teoriji o neophodnosti uvođenja odgovornosti pravnih lica za krivična dela u kazneno pravni sistem Srbije. Ujedno je prihvaćeno stanovište izneto u pravnoj teoriji da je uspostavljanje takve odgovornosti moguće i potrebno, pre svega, iz kriminalno-političkih razloga. I treće, ovakvo rešenje je neophodno radi usaglašavanja sa pravnim standardima sadržanim u mnogobrojnim relevantnim međunarodnim dokumentima, kao i radi ujednačavanja sa već postojećim krivičnim zakonodavstvima u državama članicama Evropske unije koja već regulišu pitanje odgovornosti pravnih lica za krivična dela.

Takvo postupanje zakonodavca je u potpunom skladu sa aktivnostima koje se odvijaju na univerzalnom planu (npr. kroz Konvenciju UN transnacionalnog organizovanog kriminaliteta sa dopunskim protokolima iz 2000. godine), odnosno, na regionalnom planu kroz međunarodne pravne dokumente Evropske unije ili Vijeća Evrope (npr. Preporuka Vijeća Evrope o suzbijanju organizovanog kriminala iz 1966. godine, Preporuka Vijeća Evrope o odgovornosti preduzeća za krivična djela iz 1988. godine, Krivičnopravna konvencija protiv korupcije iz 1999. godine i dr.).

Zakonodavac je, znači, sa osnovom prihvatio nespornu činjenicu da odgovornost pravnih lica za krivična dela nezaustavljivo utire put u zakono-

davstvo evropskih, pa i većine država u celom svetu, zbog čega je tekst Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela usaglasio, sa jedne strane posmatrano, sa pozitivnim iskustvima u primeni Zakona o privrednim prestupima, koji je, po opšte prihvaćenoj oceni, u njegovoj gotovo pedesetogodišnjoj primeni dao dobre i odgovarajuće rezultate na planu suzbijanja privrednih prestupa, čijim izvršenjem je u velikoj meri ugrožavan privredni i finansijski sistem zemlje, a sa druge strane, sa pravnim standardima u navedenim i drugim međunarodnim dokumentima.

11. Literatura

- Bele, Deisinger, Balažić, Jakulin, (2000). *Zakon o odgovornosti pravnih lica za krivična dela, (ZOPOKD), sa komentarom*. Ljubljana.
- Cicala, S. (1929). De la responsabilite penale des personnes juridiques au point de vue du droit penal interne. *Revue internationale du droit penal*, No. 3-4.
- Dorđević, M. (1968). *Krivična odgovornost pravnih lica*. Beograd.
- Givanovitch, Th. (1929). Responsabilite penal nes personnes morales (juridiques). *Revue international de droit penal*, No. 3-4.
- Kambovski, V. (2008). Prevencija i represija korporativnog ekonomskog kriminala. *Promene u pravnom sistemu Republike Srbije*. Novi Sad: Pravo – teorija i praksa.
- Kennz (1962). *Outlines of Criminal Law*. Cambridge.
- Lazarević, Lj., Vučković, B., Vučković, V. (2007). *Komentar Zakona o odgovornosti pravnih lica za krivična dela*. Cetinje.
- Mestre, A. (1929). Rapport présenté à la seance de la Société générale des prisons sur la responsabilité pénale des personnes morales, *Revue penitentiaire et de droit pénal*, livre 44.
- Mihajlović, N. (2002). *Odgovornost države za štetu koju su u oružanim sukobima od 1990. do 1999. godine pretrpela fizička lica*. Novi Sad.
- Novoselec, P. (2001). Osnovne pretpostavke za odgovornost pravnih lica za krivična dela. *Pravnik*, let. 56. Ljubljana.
- Perović, S. (2006). Osnov ugovorne i deliktne odgovornosti. *Pravna riječ*, Banja Luka.
- Radulesku, J. (1929). La responsabilite penale des personnes morales. *Revue international de droit penal*, No. 1-2.
- Simović, I. (2005). Kazne u predlogu krivičnog zakonika Srbije. *Kazneno zakonodavstvo: Progresivna ili regresivna rešenja*.

- Simović, I. (1995). Krivična odgovornost pravnih lica i privredni prestup: Da li je razlikovanje samo terminološke prirode? *Anali Pravnog fakulteta* 3. Beograd.
- Stojanović, Z. (1990). Odgovornost pravnog lica za privredne prestupe. *Pravna misao*, 3-4.
- Vavianos, V. Akta II međunarodnog kongresa za krivično pravo.
- Vrhovšek, M. (1999). Odgovornost lica za privredne prestupe ili krivična odgovornost de lege ferenda. *Pravo – teorija i praksa*, 4.
- Živanović, T. (1922). *Osnovi krivičnog prava, Opšti deo*. Beograd.

LEGAL PERSON AS PERPETRATOR OF CRIMINAL OFFENCE
ACCORDING TO NEW LAW ON RESPONSIBILITY OF LEGAL
PERSONS FOR CRIMINAL OFFENCES

SUMMARY

The idea of criminal punishment of legal entities together with the punishment of a responsible person arose from new types of criminal offences (organized commercial crime, criminal offences against environment and public health) which could have not been repressed by single punishment of an individual. An efficient measure is to prohibit a legal entity from work. Those measures are considered to be efficient and of a preventive nature, but they do not punish an individual person. Derogation from a rule *societas delinquere non potest* could raise many questions related to redefining of individual criminal law concept.

The National Assembly of the Republic of Serbia adopted a new Law on the Responsibility of Legal Entities for Crimes and, therefore, adopted the concept of introducing the responsibility of legal entities for crimes within the legal system of Serbia. At the same time, the Assembly accepted that this type of criminal responsibility is possible, first of all, due to criminal and political reasons. And, thirdly, such a solution is necessary in order to harmonize domestic legislation with the relevant international documents and in order to harmonize with criminal legislations within the EU member-states.

The legislator's activity is therefore in full compliance with the ongoing trends on a global level (i.e., the UN Convention on Transnational Organized Crime with the Additional Protocol from 2000), and regionally, through various legal documents of the European Union and the Council of Europe (CoE Recommendation on Combating Organized Crime, 1996; CoE Recommendation on liability of enterprises for criminal offences, 1988; Criminal Law Convention on Corruption, 1999; etc.).

Legislator has, therefore, accepted the fact that the responsibility of legal entities for crimes makes its path towards European legislatures and as well as those of the most of the countries in the world. The new Law on Responsibility of Legal Entities for Crimes is in compliance with 50-year-long experience of implementation of the Law on Commercial Offences, which has given good results in combating commercial offences, and, on the other hand, is in line with international standards and documents.

LEGITIMIZING CORRUPTION AS A FACTOR OF HUMAN RIGHTS VIOLATION

*Vladan Jončić¹

¹*Faculty of Law, University of Belgrade*

Abstract: Corruption is a constant companion of human society. It exists ever since the beginning of human civilization and has survived until today. The question is how the issue of corruption once again gives legitimacy to the state? Institutional rules and regulations governing the policies of various international institutions directly point to solving the above mentioned “problem” of corruption. In the field of development, for example, regulations typically focus on establishing a market economy with its vague set of legal institutions. In the field of struggle for the protection of human rights and the fight of the society against corruption, especially in the field of rule of law, political regulations aimed at fighting against corruption generally seek to replace traditional legal institutions by the “modern” ones. The result is clearly weakening of traditional funds, which guarantee respect for economic, social and cultural rights, i.e. human rights.

The solution is to be found right where the problem of corruption originated as well as its devastating effects on human rights, and that is the economy, i.e. the impact of the state to the regulation of economic life and the democratization of the economic policy of the state. General lever and a generator of corruption are in the regulation of the economy and economic system and the attitude of political institutions and legal systems towards the economy.

Keywords: corruption, legitimacy, human rights, international law, economic corruption, administrative corruption, bribery, embezzlement, political corruption, theory of conceptualization.

* E-mail: vladanjoncic@gmail.com.

1. General considerations

Corruption is a constant companion of human society. Since the beginning of human civilization to the present day, through various forms and intensities, it followed the development of social formations with greater or lesser intensity. Such a long history and attachment to civilization development of human society had an influence on some theories to consider corruption as a phenomenon inherent to human nature and as an inevitable consequence of social development, which facilitates the progress of society. Its disappearance was linked to the completion of the development of the society in general (Edition, Ilić, edit., 2007).

On the other hand, it must be recognized that most theorists today believe that corruption threatens the foundations of society and its development, human rights especially (to see: Ilić, 2007; Edition, IntermeĀara, 2009; DreĀun, 2007; Spitz, mars–avril 1993; Ammund, 1998).

The negative impact of corruption on the development of society is no longer challenged. Corruption hinders economic development and reduces social rights, security, freedom and fairness. Because of its wide prevalence and the width of its effects, it can be observed from several aspects. Hence, there are different approaches and aspects of its analysis. Almost all social sciences nowadays deal with the phenomenon of corruption. Political, legal and economic sciences, each from its own aspect, largely analyze this phenomenon. This interest has particularly intensified since the increase of interest in exploring the role of the state in protecting human rights as well as from the moment when all the responsibility for the spread of corruption, both in the developed and the underdeveloped countries, transferred to the state apparatus, connecting it with the idea that the state is an indispensable instrument for economic development. Contrary to the widely rejected concept of state monopoly and its great influence on the economy on the one hand, and the dominant liberal model that starts from the claim that state intervention in the economy is counter-limiting on the other, at the present moment there is a solid consensus relating to state interference in the economy. According to this new understanding this very impact is not required when reasonable. Thus, “World Development Report of 1997” provides that the effective state is vital for the provision of goods and services and that it is not possible to maintain economic and social development without the rules made by the state (its institutions) that allow the development of markets and thus lead to a healthy and happy life of people. Corruption has come up as a thematic constituent of this renewed paradigm, in which development necessitates economic reform, which is again dependent on polit-

ical and administrative reforms like: "good governance and civil service reforms (CRS), accountability, human rights, multipartyism and democratization" (Ilić, 2007; Edition, Intermex, Tara, 2009; Drecun, 2007; Spitz, mars-avril 1993; Ammund, 1998). In addition, high levels of corruption can be seen in countries where governments are considered unacceptable by the majority of the population. As a result, the population shows no respect for the rights. It especially affects those countries where the state apparatus has significant interventionist role in the economy.

Broad field of its actions makes it necessary to limit the study of this phenomenon to certain segments, since it is not possible to cover in a single paper the width of all its effects and consequences for social development, especially the rights of man. Bearing this fact in mind, it is necessary to approach the consideration of this important pathological phenomenon in society through the search for its basic roots and causes. It is particularly important to examine its "generators" and links to legislative and legal solutions that give it its legitimacy and allow it to survive and overcome all executive actions of its neutralization. A special aspect is its impact on human rights.

2. Corruption – the notion

The term "corruption" is of foreign origin. It comes from Latin language (corruption) and the original meaning of the term is wickedness, rottenness, depravity, debauchery, bribery, rot, decay, forgery (Vujaklija, *Leksikon*). Usually the term corruption is considered as private pursuit of wealth expressed through the behavior of someone who represents the state or public authority or as misuse of public resources by officials for personal use only. In almost all definitions of corruption the state is basic structural element and has a significant role in its creation, development and survival. Within the legal doctrine of Serbia there are several definitions that are largely overlapping and can be summarized as follows: "Corruption is the acquisition of benefit by the abuse of public power" (Nenadić, 2007), i.e., "corruption is anything that is prohibited as corruption by some general legal act, usually by law, and sometimes perhaps by regulation" (Begovic, 2007). A somewhat more detailed definition is as follows: "corruption is a criminal conduct in which the assigned power is abused in order to obtain personal benefit" (Ignjatovic, 2008).

Foreign literature often cites the definition of Colin Nye: "Corruption is behaviour which deviates from the formal duties of a public role because of private regarding (personal, close family, private clique) pecuniary

or status gains; or violation of rules against the exercise of certain types of private-regarding influence” (Ammund, 1998). A similar, but a more detailed definition is given by Khan, who defines corruption as “behavior that deviates from the formal rules of conduct governing the actions of someone in a position of public authority because of private-regarding motives such as wealth, power, or status” (Mushtaq, 1997), or Carl Fridrich: “it is a deviant behavior associated with a specific motive - to obtain private gains at the expense of public authority” (Fridrich Carl, 1989, & Ignjatović, 2008). The World Bank defines corruption as the abuse of public power for private purposes (Ammund, 1999). In other words, corruption is a specific, one might say distort relationship of state and society. On the one hand, there is a state, i.e. state official, functionaries, bureaucrats and politicians, in other words all of those who perform the functions of government disposing with limited public resources on behalf of the state or government. On the other hand, there is the case when these individuals abuse the granted public powers for the purpose of personal gain. The act of corruption is the moment when the responsible person accepts money or other form of prizes in order to, by the abuse of his public authorities, return the services for which he is not authorized by regulations or that are not intended to be given. For example, an act of corruption is when government officials accept bribes and in return provide a public service that is intended to be provided without compensation or when the official requests more money than the services officially cost.

3. Effect of corruption on human rights

The above analysis shows that corruption is a very complex social phenomenon. Its destructive effects on all areas of social life are not to be doubted. The destructive effects are reflected not only in individual states, but also beyond - globally it endangers the general level of development of human rights. Hence it is possible to observe the relationship between human rights and corruption in two ways: as their dialectical relationship in which the development of corruption directly denies or restricts human rights and as the ability to combat corruption through measures and activities based on human rights.

The width and depth of the corruption's destructive effect on human rights can only be assumed. Destructive consequences of corruption on a global level resulted in taking the action to combat corruption both in the internal (state) and at the international level. The relationship between human rights and corruption can be analyzed from the aspect of international

law and in terms of domestic law. Can the activity in the sphere of human rights suppress or limit corruption? It is probably not possible simply to act unilaterally and expect positive results, especially bearing in mind the complexity of the phenomenon of corruption. Only the activity taken both at the level of international law and domestic law might limit its effect. After all, the correctness of this conclusion is confirmed by the activities performed at the international level.

International activity in the field of making rules governing the proceedings in the fight against corruption in the late 20th and in the early 21st century is marked by an intensive work not only against corruption but also against international terrorism and other forms of organized crime. Numerous international conferences are dedicated to these issues and important international documents relating to this subject were adopted within the United Nations, Council of Europe, European Union, World Bank, IMF, OECD, World Trade Organization, the Organization of American States and others. Corruption threatens the rule of law, democracy and human rights; it undermines good governance, equity and social justice, destroys the competition, hinders economic development and endangers the stability of democratic institutions and the moral foundations of society. Therefore, states are engaged in building their national anti-corruption legislation, but also in establishing the closer international cooperation aimed at combating it. In this regard, the Council of Europe adopted two conventions in 1999: Criminal Law convention on corruption and Civil law convention on corruption. Criminal law convention on corruption states that corruption “threatens the rule of law, democracy and human rights, undermines good governance, equity and social justice, hinders economic development and endangers the stability of democratic institutions and the moral basis of society” (Preamble to the Criminal Law Convention, Criminal Law Convention, 1999, Council of Europe, Europe convention, No. 173). The Convention deals with actions included in the criminal act of corruption (active and passive bribery, influence trafficking, money laundering), jurisdiction, sanctions and measures against offenders, as well as international cooperation, which includes the extradition of perpetrators (Serbian adoption Convention). The second convention, Civil law convention, considers the contribution of civil law in the fight against corruption by enabling persons who have suffered damage resulting from acts of corruption, to receive fair compensation. In 1998, the Council of Europe founded the Group of states for fight against corruption (GRECO). Another convention of extreme importance and widely accepted in the international community is the Convention on Money Laundering, Search, Seizure and Confiscation of proceeds of crime, adopted by the

Council of Europe in 1990. The Convention aims at using modern and effective methods at the international level as well as cooperation in order to take away revenue earned by committing crime. The newly adopted convention that further regulates the issue is the Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of proceeds of crime and on the Financing of Terrorism of 16 May 2005. Member States of the European Union adopted in 1997 The Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of the member states of the European Union. The Convention defines criminal acts of active and passive corruption, provides conditions for the jurisdiction of the courts of the member states and provides for their active international cooperation in combating and eradicating corruption, including the extradition and prosecution of perpetrators of crimes of corruption. Member States were obliged to incorporate the provisions of the Convention in their national legislation. In case of dispute between member states concerning interpretation and application of the Convention, the convention provides for the jurisdiction of the Court of Justice of the European Union.

The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), as one of the organizations of the United Nations, starting from the conclusion that bribery is a widespread phenomenon in international business transactions, adopted in 1997 the Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions. The Convention provides for liability of natural and legal persons for bribery and contains provisions on jurisdiction, extradition and prosecution of perpetrators, as well as prescription of legal action. The Convention calls member states to introduce uniform practice in the implementation of measures against corruption and punishment of perpetrators of crimes of bribery. The International Conference on Anticorruption in Seoul declared the corruption of large-scale for crime against humanity (The Seoul Findings: 11th International Anti-corruption Conference, Seoul, May 2003, in “The impact of corruption on the human rights based approach to development”, 2004). It was pointed out that corruption threatens not only the principles of the United Nations program for development, but also basic human rights. The conference concluded that this pathological social phenomenon falls into the same category as torture, genocide and other crimes against humanity that rob humans of human dignity. The conference condemned corruption as immoral, unjust and repugnant to the ideals of humanity enshrined in the Universal Declaration of Human Rights. The conviction was confirmed that all human beings have a basic human right to live in a corruption-free society (Ibid.). Underlying this conviction is Art. 1, paragraph 3 of the UN Charter, which

guarantees “promoting and encouraging the respect for human rights and fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language or religion ...”.

In order to combat corruption and protect human rights, states undertake activities in the internal plan based on two grounds. The first foundation is based on personal experience and taking independent measures towards fighting corruption and protecting the rights of citizens. The second ground is based on international legal obligations that result from ratified international instruments. In the fight against corruption states must cooperate if they seek its successful suppression. Therefore, it is necessary that states invest maximum efforts in the field of taking measures, such as declaring the actions that are directly or indirectly related to corruption activities as criminal offense (receiving and giving bribes to public officials, receiving and giving bribes in the private sector, bribery of judges, money laundering obtained by criminal offense of corruption, accounting violations, complicity in criminal acts of corruption, etc.). In addition to taking measures in the field of justice, it is necessary to organize state government so it can professionally confront corruption, to adopt measures to ensure that public officials work with officials from other states on this issue, to adopt the measures necessary to protect persons that report crimes and witnesses who testify (protection of witnesses and collaborators of justice) and to establish international cooperation regarding the fight against corruption. Opposing corruption in the internal plan undertaken by the state must be coordinated with the activities of other countries that also work in this field in their own territories.

In what way is corruption presented in the internal plan? Corrupt state creates a vicious circle, in which the state quickly loses its authority and ability to manage for the purpose of the public good. Corruption allows critics to be silenced, justice to be avoided and human rights violations to go unpunished. Its impact is evident when it comes to civil, political, economic, social and cultural rights. In this regard, bearing in mind the socio-economic rights explicitly mentioned in the Charter, the question is not whether they could be justified, but how they are to be performed in a given case, as accurately described by Raji Kumar. According to this author, corruption significantly reduces human rights, although it is rarely observed and noted in this way (Kumar, 2006, <http://www.cbi.nic.in>). Secondly, states Kumar, institutionalized form of corruption creates a massive sacrifice that results in a serious threat to the rule of law, democratic governance and social fabric of any society. Thirdly, the issue of human rights is a powerful tool in securing other rights. The problem of corruption can be solved if it is focused at as a

form of human rights violations. Fourthly, the opening of the issue of corruption as an issue of human rights violation *in futuro* has a tendency to increase due to the development of international law, particularly in the field of human rights and parallel to the development of the constitutionally guaranteed rights in certain countries. Fifthly, the analysis of the impact of corruption on the implementation and observance of human rights gives judicial power to enforce the same protection and guarantees.

4. Relationship between corruption, legitimacy and human rights

There is a general conclusion in the doctrine that corruption undermines the legitimacy of a state (See: Cheryl, *Fin. & Dev.*, 1998). However the question imposed is: which legitimacy and the legitimacy of what? We have already discussed the issue of defining corruption and found that there are several aspects and that one of them, called state corruption, represents a latent, discrete connection between state officials and human rights violations and that this connection hides the legitimacy of certain elements of corruption. The question is imposed as to based on which theory this cause-effect relationship between corruption and state legitimacy was established and how they stand in relation to human rights? Which political, legal or ethical understanding (theory) or philosophical point justifies this relationship? What conception of the state and of its links with legitimacy can support the argument for this causal connection? Is it possible to find the essence of these relations and why are these issues rarely, almost never, analyzed by the economists who regularly write about corruption, as most economists avoid “basic legal analysis” that, according to Amartija Sena, has to do with “rough” matters such as legitimacy (Rajagopal, 1999)? Political scientists have attempted to examine corruption and legitimacy in detail, but they usually focus on a limited number of issues, such as the impact of government rents on the use of political power or the comparative analysis of the relationship between state and society regarding the state-building principles and corruption. Such analysis, although useful from a political point of view, does not provide a theoretical basis for establishing relationships and connections between corruption and legitimacy (See: World Bank, 1997). In fact, despite the fact that phenomenon, such as corruption, is as old as politics itself, it seems that political theorists made no significant progress in investigating the relationship between corruption, legitimacy and human rights. Future action is directed towards attributing greater attention to the research of this phenomenon and the research of the mentioned relationship. This is important not only because of the current importance of these issues,

but also because of the liaison between the issue of corruption and human rights.

Contemporary conceptual understanding is based on the thesis that the cause-effect relationship between corruption and state legitimacy exists in the degree in which the state protects the public interest (Balakrishnan, R., *ibid.*, n. 14, p. 497). In other words, the use of state power rests on the premise that it applies for the benefit of all and not for the benefit of a small number of citizens. It must be recognized that the basic definition of corruption is based on the principle that the abuse of power within public service appears in order to gain personal profit (Indeed, the leading definition of corruption is based on the principle that the abuse of public office takes place for private gain. The roots of this conception are to be found in Lockean ideas of liberal democracy, which hold that the state exists to protect the rights of the citizens. A predatory, rent-seeking state has no place in this conceptual scheme).

Can it be concluded that the issue of relationship between human rights and corruption lies in the understanding that they are two sides of the same coin - that of legitimacy. It would be helpful to make an attempt to extract some of the differences and similarities between these two issues, since they have to do with legitimacy, that is, to find their differences and overlapping. When speaking about the differences, it must be pointed out that the issue of human rights does not address the abuse of public function in order to gain personal profit *per se*, but deals with the violation of personal rights by public services. Therefore, its focus is usually not on how well the government functions, but in fact to what extent the rights of individuals are protected at pre-political level, no matter whether the government acts well or poorly. In the case that government dysfunction leads to violations of previously defined rights, the question of human rights will only then come into focus.

Thus, for example, human rights organizations such as Human Rights Watch, pay more attention to whether the violation of human rights occurred and make statements about corruption if it, according to them, "causes" human rights violations in the sphere of judicial or police corruption, or if pressure is created on the media when they investigate allegations of corruption, not the corruption as a cause (See: Clinton-Yeltsin Summit, 1998). In this case the problem is not corruption *per se*, but its effect on the conduct of the proceedings, to a fair trial, freedom of expression, etc. Therefore, effects and consequences are taken into account and the society is not treated by eliminating the causes (from corruption), but by treatment of disease (the attempts to suppress certain external corruption factors). According

to this observation of the relationship between corruption and human rights, both in a way face the outside in relation to one another, since they exist independently from each other in the relationship that is somewhere inversely proportional: as corruption grows, so decline human rights and vice versa. This dialectic represents a central point of the project of defining what “normal” government functions are. Observing this dialectic relationship is very useful when it comes to maintaining the conceptual balance of their relationship towards legitimacy: corruption must be low to enjoy a higher level of protection of human rights, which leads to achieving greater legitimacy of the state. Thus, one would say, the difference between the issues of human rights and corruption as opposed to legitimacy is harmoniously divided.

Statements about the basic similarities and differences between the issues of corruption and human rights, based on some arguments, can be basically divided into two types. First, there are differences of structural nature, which means that an act of corruption is of the sort that causes human rights violations. For example, it is said that corruption affects the very core of the rule of law which is vital to the protection of human rights. This protection is reflected in the most important sectors of national activity, it deforms the fair and efficient process of providing public services by the bureaucracy, which is the basis for the enjoyment of economic and social rights. It introduces an element of subjectivity and arbitrariness in the work of administrative bodies, which can result in numerous violations of human rights. Further, it destroys the independence and impartiality of the judiciary, which is essential when it comes to making a decision on compensation for human rights violations. Corruption weakens representative democratic institutions, closing the democratic process in the framework of special interests and finally, as a result of all this, it encourages the development of the culture of institutionalized impunity of those who violated human rights (Abot “institutionalized impunity” to see: “Situation of Human Rights in Cambodia“, UN Commission 76, UN Doc. E/CN.4/1998/95, 1998, and Balakrishnan, 1999).

In contrast, other kind of arguments about the basic similarities between the issues of corruption and human rights concern those that may be called thematic, which means that they are violations of human rights *per se*, whereas the very act of corruption represents a violation of certain human right. Thus, for example, the following rights can be considered as violations:

1. Freedom of speech, public appearance and the right to access information. Especially significant is the degree of bribing journalists

to write or not to write about something. In such cases the media are in the monopoly property as a result of practices searching for rent, and the result of such conduct is limited access to information on corrupt transactions that are not allowed by governments or international institutions;

2. The right to equality before the law and equal protection of rights, which includes the right of a person not to be discriminated every time with different treatment due to bribery;

3. The right to self-determination, when the distribution of public goods is contrary to the expressed interests of people, and

4. Limited right to participate, when governments or international institutions make decisions that are in favor of personal interests, to the detriment of the public. Accordingly, the public is often not adequately involved in the adoption and implementation of those decisions.

These settings can be considered accurate, if we try to see through the influence of power embedded in concepts such as rule of law, democratic institutions or the very notion of rights. The benefits of this analysis may arise if the analysis turns more attention to similarities between the issues of corruption and human rights. The influences of power can be detected by finding similarities.

A similarity that can immediately be detected between the issues of corruption and human rights is in connection with their attitude towards development. Lately, economists do not represent the fact that corruption (especially in underdeveloped countries) is good for the development, under the pretext of improving efficiency and thus economic growth (See: *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*, 1997). This can be compared with the “realization” among theorists of human rights (but not those who deal with them in practice), in which human rights violation is no longer necessary for development - the so-called exchange between development and rights are neither moral nor legally justified (Robert, 1979; Philip, 1988, /<http://www.SSRN-id9404.pdf.com>). The economist Amartya Sen argues that human rights can even be good for the development (See: Sen Amartya, 1981). Of course, all this raises the question of whether the development itself causes corruption or human rights violations?

The role of the state is another similarity between corruption and human rights. This is true regardless of whether we take classical, liberal or utilitarian attitude. In the classic, “Lock” libertarian sense, the question of human rights is based on the idea of small states that does not interfere in the political rights of individuals (See: Nozick, 1974). Similarly, the issue of

corruption also relies on a small country whose ability to search for rent is reduced through privatization, reducing fees and eliminating subsidies and requirements for licensing: in other words, the status of “laissez-faire” (See: Gray, 1998). According to the utilitarian understanding, the issue of human rights is given the large role in the extensive and open public policy through a kind of gradual statehood: the same would apply to the question of corruption through the creation of appropriate national mechanisms such as the Commission against Corruption. Both standings would aim at creating strong states with expansionist aspirations, which have strong and effective police force, functional and independent judiciary, independent and capable parliament and a vigorous bureaucracy that would provide different public goods to citizens, which would avoid annuities and violations.

The third similarity between the issues of corruption and human rights is reflected in their attitude towards culture. The issue of human rights constitutes itself opposite to “a set culture” and in complex tensions between them it is trying to change it by opposing its own universe of “legal science” and the position of culture. In this regard, the laws relate to culture, just as the law relates to its breach: they both need each other, even when trying to go beyond one another. Similarly, the issue of corruption constitutes itself opposite to “a set culture” and in the complex tensions between them it is trying to establish a “new culture”, as in the case of human rights, by opposing its own universe of legal bureaucracy of economy based on credentials and a specific position of culture. Here the culture is viewed as obstacle to be overcome since it is considered as responsible for corruption. Therefore, both phenomena recognize culture, although they are trying to overcome it.

The question is how the issue of corruption once again gives legitimacy to the state? This is achieved by attempts to recreate the “faith” in the western models by explaining that violence and deterioration of these ideas and institutions do not represent the natural social pathology, but are just ordinary “corruptions” that can be cured with appropriate technocratic intervention. In other words, corruption shall return the faith in the ideals of Western liberal democracy, rule of law and development. It is believed that the corruption, along with the development, shall bring benefits for all, everyone will enjoy their rights, the rule of law will blossom, and democracy will restrain the power. So among two evils one should choose the less - i.e. for further development it is necessary “to pay some price”, even if it was the corruption.

This is particularly evident in institutional rules and regulations governing the policies of various international institutions aimed at resolving the “problem” of corruption. In the field of development, for example, regu-

lations typically focus on establishing a market economy with its vague set of legal institutions. These include privatization, reduction of taxes, liberalizing the financial sector, etc. - just those reforms that lead to corruption and social problems. (It was experience with the UN in Cambodia that as the economy was privatized and market reforms were instituted, the level and the direction of corruption rose dramatically with the expansion of rent-seeking opportunities. Similar lessons are to be drawn from the Vietnamese and Russian experiences as well, Balakrishnan, 1999; the UN Commission on Human Rights, 1998; Gray, & Kaufmann, 1997; Stiglitz, 1998, <http://www.worldbank.org/hm2/extdr/extme/jssp031797.htm>).

The point is not whether market reforms can encourage corruption. It is clear that they can do it. The question is what the relationship between the corruption and reform is, and how corruption affects the reforms that perish. By continuous injection into circulation of abundance of failed ideas as a general remedy for problems caused by those very ideas, the corruption performs the function of re-questioning the legitimacy of development. The permanent re-legitimization in practice secretly suppresses the power of development in small communities. It is just where it arises to the point that the development causes corruption and violates human rights. In their eyes, corruption does not undermine the legitimacy of the state. It is the development that has taken away the legitimacy from the state.

In support of the above mentioned, in the field of human rights fight against corruption, particularly in the areas of rule of law, political regulations concerning corruption generally seek to replace traditional legal institutions with “modern” ones, such as courts or the Commission for the fight against corruption. This blind institutionalization suffers from the same diseases that have already been explained: it widens the governing group, makes an illusion that something is being done, it depoliticizes an oppositional context of corrupt practices and it is firmly located in the teleological story about the development. Other regulations, like those on transparency and accountability, are nothing but recipes for a complete introduction of the Western economy and politics in the Third World countries and Eastern Europe. In fact, these political regulations create a new field of justification for an increased penetration of the West into the rest of the world: new laws require more help, resulting in a greater number of international bureaucrats and new western consultants (who usually have almost no idea of what they are doing), and an increase in the capacity through the purchase of equipment from the West, such as computers, returns help to the West. The ability of the recipient to provide service for that “aid” is usually overlooked, as well as his ability to maintain it. He is often unable to get expensive spare

parts for this equipment, so he spins in a circle, obtains expensive parts and becomes more dependent from the donors of that aid. Indeed, despite the rare examples of success of the Commission for the Fight against Corruption (Hong Kong is one of the most famous) and the courts, these institutions are regularly prescribed as part of a political package for the fight against corruption in the so-called Third World. For example, judicial reform was often used as a kind of political intervention seeking to establish an independent and impartial judiciary as a bulwark against corruption. Although this ideal deserves every compliment, in practice such interventions disintegrate and turn in uneven, contradictory and *ad hoc* measures that are most remembered exclusively for its symbolism. It is really hard to remember a successful example of judicial reform in the period after the "Cold War" which was initiated and implemented from the outside (Indeed, Cambodia has witnessed a barrage of judicial reform activities carried on simultaneously by the UN, U.S., France and Australia, since 1992. After several years of such reforms, it is hard to see any significant improvement in the functioning of Cambodian judiciary. Though the UN's program (in which I was involved in design and implementation) was hailed by many as a success, it was at best a mixed bag of successful interventions in individual cases and a general failure in structural reform. I base these comments on my experience in Cambodia.).

The preceding analysis did not take into account corruption in the so-called Third World and the so called transition countries of Eastern Europe, where the lack or collapse of state institutions had no significant influence on corruption but rather made powerlessness the people who were victims of corruption. That weakness was usually a product of a complex combination of local, regional and global factors and it reflects the interplay of multiple levels of oppression. Such complex problems are difficult to solve through technocratic interventions. In fact, such interventions may worsen the degree of corruption.

In systems of the so-called liberal democracy, regulations are least developed. However, the existing regulations are directed towards the establishment of electoral and parliamentary institutions, as well as non-governmental organizations and freedom of the press according to the Western model. These political regulations are based on the dominant neoliberals' idea of free market democracy - where markets and democracy mutually strengthen each other. The irony is that it is exactly the place where contradictions in political regulations become evident.

The first contradiction occurs from the tension that exists between liberalization - which occupies a central place in politics relating to fighting

against corruption - and democratization. In developing countries and in economically weak countries, dealing with market and democracy is usually combined. This often leads to the emergence of groups (in most cases ethnic groups) that are hostile to each other, resulting in the failure of market development and the development of democracy.

Another contrast is in politics of fighting against corruption, when it is in relation to liberal democracy and concerns the treatment of rights. Liberal programs propagated by supporters of the fight against corruption (anti-corruptionists), tend to achieve that these measures do not affect the impoverished. However, these measures result in a socially inactive state, since the target of the program are most often subsidies, price control measures and the exclusion of public goods needed by the poor. The result is weakening of traditional funds, which guarantee respect for economic, social and cultural rights, i.e. human rights. On the other hand, increased statehood, represented by anti-corruptionists, has the tendency to create the kind of state that is usually responsible for the violation of civil and political rights through the establishment of new police forces, the administrative committees, a greater number of inspection services, sharper penal policy, etc. Therefore, the result is contrary to the expectation that these measures promote and protect human rights. An example of this could be the U.S., where the state was provided an extraordinary power in the fight against drugs, and this led to violations of human rights.

The consequence is that anti-corruption activities and measures are taken resulting in a re-legitimization of ideas, practices and institutions that have already (in the past) resulted in exactly those problems that were the very causes of the problems that they tried to solve. These are, to remind, economic development, rule of law, democracy and the enjoyment and respect for human rights. The solution is right there where the problem of corruption and its devastating effect on human rights originated - in the economy, i.e. the impact of state on the regulation of economic life and the democratization of the economic policy of the state. General lever and a generator of corruption are to be found in the arrangement of the economy and economic system. That fact must be borne in mind when shaping solutions for the problems caused by corruption and an answer to the question of relations between corruption, human rights and legitimacy.

5. Concluding remarks

Researches on corruption suggest that this social phenomenon is as old as human society. Such a long history and attachment to civilization de-

velopment of human society made an influence on some theories to consider corruption as a phenomenon inherent in human nature and the inevitable consequence of social development, which facilitates the progress of society. Other perceptions of corruption show that it represents the product of social relations, undermines the legitimacy of a state and threatens human rights. The issue of corruption was, to some extent, dealt with by political, legal and economic sciences. This interest has particularly intensified with an increased interest in researching the role of government in fighting corruption and from the moment of accepting the idea that the state is an indispensable instrument in the way of economic development and protection of human rights.

The action of corruption encloses a series of corruption related offenses, and often these related concepts are used in an inadequate manner, or instead of using the concept of corruption. However, there is a difference between political and bureaucratic corruption.

The width and depth of the corruption's destructive effect on human rights can only be assumed. Destructive consequences of corruption on a global level resulted in taking the action of suppressing corruption at the internal (state) and international level.

International activity in the field of making the rules governing the proceedings in the fight against corruption in the late 20th and in the early 21st century is marked by an intensive work not only against corruption but also against international terrorism and other forms of organized crime. Numerous international conferences are dedicated to these issues and important international documents relating to this subject were adopted within the United Nations, Council of Europe, European Union, World Bank, IMF, OECD, World Trade Organization, the Organization of American States and others. Corruption represents a threat to the rule of law, democracy and human rights. It undermines good governance, equity and social justice, destroys the competition, hinders economic development and endangers the stability of democratic institutions and the moral foundations of society.

In this regard, Council of Europe adopted two conventions in 1999: the Criminal Law convention on corruption and the Civil law convention on corruption. The Criminal law convention on corruption states that corruption “threatens the rule of law, democracy and human rights, undermines good governance, equity and social justice, hinders economic development and endangers the stability of democratic institutions and the moral basis of society” (Preamble to the Criminal Law Convention).

In order to combat corruption and protect human rights, states undertake activities at the internal plan based on two grounds. The first foundation

is based on personal experience and taking independent measures towards fighting corruption and protecting the rights of citizens, whereas the second one is based on international legal obligations that result from ratified international instruments. Cause-effect relationship between corruption and state legitimacy is based on a strict modern concept that has roots in the now dominant Western understanding of political theory, which assesses the legitimacy of the state based on how it protects the public interest.

These arguments about the basic similarities and differences between the issues of corruption and human rights can be basically classified into two types. First, there are differences of structural nature, which means that an act of corruption is of the sort that causes human rights violations.

In contrast, other kind of arguments about the basic similarities between the issues of corruption and human rights concern those that may be called thematic, which means that they are violations of human rights *per se*, whereas the very act of corruption represents a violation of certain human right.

The first similarity to be detected between the issues of corruption and human rights relates to their attitude towards development. It can be concluded that lately economists no longer hold on to the fact that corruption (especially in underdeveloped countries, Asia in particular) is good for the development, under the pretext of improving efficiency and thus economic growth.

The second similarity between the two issues lies in their attitude towards the role of the state. This is true regardless of whether we take classical, liberal or utilitarian attitude.

The third similarity between the issues of corruption and human rights is reflected in their attitude towards culture. The issue of human rights constitutes itself opposite to “a set culture” and in complex tensions between them it is trying to change it by opposing its own universe of “legal science” and the position of culture.

The question is how the issue of corruption once again gives legitimacy to the state? This is achieved by attempts to recreate the “faith” in the Western models by explaining that violence and deterioration of these ideas and institutions do not represent the natural social pathology, but are just ordinary “corruptions” that can be cured with appropriate technocratic intervention.

The point is not whether market reforms can encourage corruption. It is clear that they can do it. The question is what the relationship between the corruption and reform is, and how corruption affects the reforms that perish. By continuous injection into circulation of abundance of failed ideas

as a general remedy for problems caused by those very ideas, the corruption performs the function of re-questioning the legitimacy of development.

Similarly to the above mentioned, in the field of human rights fight against corruption, particularly in the areas of rule of law, political regulations concerning corruption generally seek to replace traditional legal institutions with “modern” ones, such as courts or commissions for the fight against corruption. This blind institutionalization suffers from the same diseases that have already been explained: it widens the governing group, makes an illusion that something is being done, it depoliticizes an oppositional context of corrupt practices and it is firmly located in the teleological story about the development.

The consequence is that anti-corruption activities and measures are taken resulting in a re-legitimization of ideas, practices and institutions that have already (in the past) resulted in exactly those problems that were the very causes of the problems that they tried to solve. These are, to remind, economic development, rule of law, democracy and the enjoyment and respect for human rights. The solution is right there where the problem of corruption and its devastating effect on human rights originated - in the economy, i.e. the impact of state on the regulation of economic life and the democratization of the economic policy of the state. General lever and a generator of corruption are to be found in the arrangement of the economy and economic system. That fact must be borne in mind when shaping solutions for the problems caused by corruption and an answer to the question of relations between corruption, human rights and legitimacy.

6. References

- Ammund, I. (1998). *Corruption: An Introduction to the Issues*, Bern.
- Balakrishnan, R. (1999). Corruption, Legitimacy and Human rights: the dialectic of the Relationship, *Journal of International Law*, (copy.) n. 12, L.497.
- Begovic, B. (2007). *Ekonomska analiza korupcije*, CLDS.
- Carl, F. (2008). Corruption concept in Historical Perspective, New Brunswick, 1989, in Ignjatović, Đ., *Kriminologija*.
- Cheryl W. Gray/Kaufmann Daniel, *Corruption and Development*, Fin. & Dev., 1998.
- Corruption and Human Rights Should Top Agenda for Clinton-Yeltsin Summit, *Hum. Rts. Watch Press Release*, (Aug. 1998, Hum. Rts. Watch, New York, N.Y.).

- Criminal Law Convention 27.1.1999, (Council of Europe, Europe convention, No. 173).
- Drecun, A. (2007). Borba protiv korupcije – međunarodni pravni okviri i inicijative, *Korupcija, osnovni pojmovi i mehanizmi za borbu*, Pravni fakultet, Beograd.
- Ignjatović, Đ. (2008). *Kriminologija*, Pravni fakultet, Beograd.
- Ilić, G., edit. (2007). *Korupcija – osnovni pojmovi i mehanizmi za borbu*, Pravni fakultet, Beograd.
- Kumar, R. (2006). *Corruption and Human Rights*, Promoting Transparency in Governance and the Fundamental Right to Corruption, India.
- Mushtaq H. (1997). A Typology of Corrupt Transactions in Developing Countries in *IDS Bulletin*, vol.28, no.3.
- Nenadić, N. (2007). Pojam i uzroci korupcije, *Korupcija – osnovni pojmovi i mehanizmi za borbu*, Pravni fakultet, Beograd.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*.
- Philip Alston, (1988). *Making Space for New Human Rights: The Case of the Right to Development*, 1 Harv. Hum. Rts. Y.B. 15 (<http://www.SSRN-id 9403.pdf.com>.)
- Report of the Special Representative of the Secretary-General for Human Rights in Cambodia, UN Commission on Human Rights, 54., Provisional Agenda Item 17, 68-76, UN Doc. E/CN.4/1998/95, 1998.
- Robert E. G. (1979) *The Development-Rights Tradeoff: Some Unwarranted Assumptions*, 1 Universal Hum. Rts. 33.
- Spitz, J.F. (1993). Corruption, obligation et liberté civile, *Le Débat*, mars – avril;
- Vujaklija, M. (2002). *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

LEGITIMIZACIJA KORUPCIJE KAO ČINILAC POVREDE
LJUDSKIH PRAVA

REZIME

Korupcija je stalan pratilac ljudskog društva. Postoji od početka ljudske civilizacije i opstala je do danas. U tako dugom periodu svog postojanja, prolazila je kroz razne oblike i intezitete. Postavlja se pitanje na koji način pitanje korupcije ponovo daje legitimitet državi? Institucionalni propisi i propisi koji regulišu politiku raznih međunarodnih institucija direktno ukazuju na gore pomenuto rešavanje „problema“ korupcije. U oblasti razvoja, na primer, propisi se obično fokusiraju na uspostavljanje tržišne ekonomije sa svojim neodređenim skupom pravnih institucija. One obuhvataju privatizaciju, smanjenje taksi, liberalizaciju finansijskog sektora itd. – baš one reforme koje i dovode do korupcije i društvenih problema. U oblasti borbe za zaštitu ljudskih prava od ove pošasti, i borbe društva sa korupcijom, naročito u oblasti vladavine prava, politički propisi obično predstavljaju pokušaj da se tradicionalne pravne institucije zamene „modernim“. Rezultat je nedvosmisleno slabljenje tradicionalnih sredstava kojima se garantuje poštovanje ekonomskih, društvenih i kulturnih prava, dakle, ljudskih prava.

Rešenje se nalazi upravo tamo odakle i potiče problem korupcije sa svojim razarajućim dejstvom na ljudska prava – u oblasti ekonomije, odnosno u uticaju države na uređenje ekonomskog života i demokratizaciju ekonomske politike države. Osnovne poluge i generator korupcije nalaze se u uređenju ekonomije i privrednog sistema, kao i u uređenju odnosa političkih institucija i pravnog sistema prema ekonomiji.

NASILJE NAD STARIMA – DRUŠTVENO I NAUČNO ZAPOSTAVLJENO PODRUČJE¹

*Branislava Knežić¹

¹*Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd*

Sažetak: Sve veće učešće ljudi starijih od 65 godina u ukupnoj populaciji karakteristika je savremenog sveta. Izmenjena društvena struktura, kao posledica starenja stanovništva, stvara mnoštvo problema koji utiču i na status i položaj starih ljudi u društvu. Proučavanje nasilja nad starima je, u svetu, pogotovo u nas, retko i nema mnogo podataka o psihičkom, fizičkom, finansijskom, seksualnom nasilju i zanemarivanju ljudi u trećoj životnoj dobi. Iako je istraživanje nasilništva nad starima složen naučno-metodološki problem, bez podataka dobijenih na osnovu tih istraživanja nema ni društvenog odgovora na probleme zlostavljanja starih.

S obzirom na zanemarenost područja istraživanja, u razbistravanju i saznavanju mukotrpnog života u starosti trebalo bi poći od visokog stepena određenosti i operacionalizacije pojma nasilništva nad starima i, uz kvantitativne metode, dati prednost blagom ispitivanju kroz nestandardizovani ili dubinski intervju. Za očekivati je da problemu nasilja nad starima treba prići multidisciplinarno, kako bi odgovori na pitanja o rasprostranjenosti, uzrocima, oblicima, počiniocima, žrtvama i posledicama u nestabilnim društvenim i porodičnim okolnostima ugledali svetlo dana.

Ključne reči: nasilje nad starima, uzroci, oblici i prevencija nasilja, metode istraživanja.

* E-mail: knezic@sbb.rs

¹ Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Prevencija kriminala i socijalnih devijacija”, koji finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

1. Uvod

U proteklih dvadesetak godina, u društvenim uređenjima i privredama tzv. socijalističkih zemalja Evrope, koje slede zbivanja u širem međunarodnom okruženju, dešavaju se promene koje imenujemo tranzicijom. Reč je o složenim društveno-političkim, socioekonomskim, obrazovno-kulturnim promenama s brojnim, nažalost i negativnim, posledicama (nezaposlenost, nesigurnost radnog mesta, osiromašenje na jednoj i brzo bogaćenje na drugoj strani, opadanje životnog standarda, kriza društvenih službi i krivično-pravnog sistema i sl). Sve navedene promene imale su uticaj na stare ljude, koji postaju ili se doživljavaju kao teret porodice i društva.

Nije isto biti star danas i ne više od dvadesetak godina ranije. Ima na pretek razloga zbog kojih stari, u ovim našim tranzicionim vremenima, sebe doživljavaju kao gubitnike i kraj života provode u siromaštvu i samoći, praznih ruku. Promene u proteklom periodu dovele su do napuštanja sela, ali i zemlje; mladi u beznadu emigriraju i brinu o starima „na daljinu“, ili ih zanemaruju. Sela su opustošena, nastanjena mahom sedim glavama bez dečije vriske i igre. Malobrojni stari, kojima zdravlje i godine dopuštaju, podupiru se „blagom“ (kako s pravom nazivaju stoku) i time ispunjavaju samoću i prazninu dotrajavanja života, imajući osećaj da su još uvek nekom potrebni. Oni u gradovima, koji imaju sreću da se domognu stolice u gradskom prevozu i klupe u parku, a da ih mlađi ne guraju, ne opsuju i ne pokrađu, „koriste“ svoje pravo na dostojanstveniji kraj života.

Živimo u vreme kada su mnoge vrednosti života potcenjene i kada nasilje, agresija, sebičnost i bezosećajnost zamenjuju sigurnost, ljubav i humanost među ljudima. Tako je, nažalost, i u samoj porodici. Tradicionalna solidarnost i spremnost za pomaganje drugima, posebno starima, se, izgleda, negde zagubila. Stari su često prepušteni sebi i borbi za malo ljudske pažnje.

Promene su dovele i do toga da nekadašnji tzv. gradski giganti „prose“ u supermarketima za pomoć one hrane kojoj ističe rok trajanja. Nazvali su to projektom „banka hrane“ za sugrađane koji su ekonomski (bolje reći životno) ugroženi, a nemaju prilike ni mogućnosti za korišćenje narodnih kuhinja. Svedoci smo i gašenja narodnih kuhinja, ne zato što nema potrebe za njima nego što nema sredstava za njihovo trajanje. Poznato je ko najčešće čeka u takvim redovima, i koga su društvena zbivanja dovela do apatije i beznada usled brojnih stresnih situacija, poremećenih porodičnih odnosa, usamljenosti, bolesti i nemogućnosti zadovoljavajućeg lečenja.

Sve postojeće neprilike – nestabilne društveno-političke okolnosti, socioekonomske promene, osiromašenje, teški oblici kriminala, narkomanija, alkoholizam, emigracija mladih, usamljenost i promenjena demografska

struktura stanovništva – dodate su godinama života starih koje same po sebi satiru ljudski vek.

Da i ovog puta kvantitet ne znači i kvalitet potvrđuju stari koji „u zlu dobro čekaju“. Za razloge će lako. Odsustvo razumevanja stari neretko doživljavaju kao veće nasilje od samih batina, siromaštva i bolesti.

Na jednoj strani se u nauci raspravlja o problemima poboljšanja kvaliteta života u starosti (aktivno starenje i doživotno obrazovanje)² dok na drugoj, suočeni sa nasiljem prema starima, i društvo i nauka bezmalo zatvaraju oči.

2. Starenje i starost

Podaci Svetske zdravstvene organizacije i Ujedinjenih nacija pokazuju ubrzani rast broja starijeg stanovništva gotovo u svim regionima sveta (UN, 2002). Prema statističkim podacima i prognozama, Srbija se, s prosečnom starošću od 40,9 godina (podatak iz 2007. godine), nalazi među deset zemalja u svetu sa najvećom stopom starijih od 60 godina.³ Koliko smo brzo ostarili pokazuju i podaci Republičkog zavoda za statistiku, po kojima je 1953. godine prosečna starost bila 29,4 godine, a učešće starijih od 60 godina u ukupnom broju 9,2%, dok je 2002. godine prosečna starost bila 40,2 godine, a učešće starijih 23,1%. Ispred Srbije su: Japan, Nemačka, Italija, Finska i Bugarska a slede je Hrvatska, Belgija itd. Demografi navode brojne razloge za ovakvu situaciju: socioekonomske promene i ekonomsku stagnaciju zbog koje su mladi emigrirali, pogotovo devedesetih godina, u druge zemlje, propadanje preduzeća, povećanje nezaposlenosti i siromaštva, što se odrazilo i na pad nataliteta (Penev, 2002).

Populacija starih nije homogena kategorija. U okviru nje postoje razlike u polu, godinama, socijalnim, biološkim, psihičkim, ekonomskim, kulturnim i drugim mogućnostima i sposobnostima. Napredak zdravstvene zaštite

² Različite ideje i pokreti za obrazovanje ljudi po završetku radnog veka javili su se krajem šezdesetih godina prošlog veka. Pokreti za otvaranje univerzitetskih studija za starije veoma brzo su počeli da se realizuju, tako da je već sedamdesetih godina XX veka otvorena prva takva institucija u Francuskoj. U narednih desetak godina „univerziteti za treće doba“ otvoreni su u još petnaestak zemalja sveta; među njima je bila i SFRJ, a upis „brucoša“ bio je neočekivano velik. Otvaranjem takvih ustanova društvo pruža starima izlaz iz socijalne izolacije.

³ Indeks starenja stanovništva Srbije iznosi 103,17. Ovaj indeks se utvrđuje na osnovu odnosa broja stanovnika starijih od 60 u odnosu na broj stanovnika starosti do 19 godina. O tome koliko smo staro stanovništvo, govori podatak da indeks starenja čija vrednost prelazi 40 indeksnih poena pokazuje da je stanovništvo staro.

te i porast životnog standarda s jedne, i negativna stopa nataliteta s druge strane, doprineo je produženju životnog veka i sve većem udelu starijih od 60 godina u ukupnoj populaciji. Starost već dugo nije samo lični ili porodični problem, nego i društvena pojava koja privlači pažnju savremenog sveta, počev od razvoja penzionog sistema, različitih državnih i humanitarnih službi i institucija za pružanje pomoći ostarelima, do razvijanja univerziteta za tzv. treće doba, što bi trebalo da ukazuje na pozitivnu promenu položaja starih ljudi. Stoga problemi starosti postaju značajna društvena pojava koja zaokuplja pažnju mnogih nauka: demografije, sociologije, psihologije, krivičnog prava, kriminologije, viktinologije, gerijatrije, gerontologije i dr. (Knežić, 2003).

Odnos prema starima, kako danas tako i u prošlosti, različit je u zavisnosti od ekonomskih prilika, kulture, tradicije i običaja; kreće se od uvažavanja i poštovanja do obezvređivanja i zlostavljanja. Sva društva, od antičkih do savremenih, suočavala su se sa problemima starenja i različitim oblicima gerontokratije ili gerontofobije (De Bovoar, 1986; Minoa, 1994). Položaj starih je, od primitivnih do modernih društava, ambivalentan. Starost je izvor mudrosti, ugleda i iskustva na jednoj, i doba nemoći, iznemoglosti i patnje na drugoj strani. Društvene, demografske, kulturne i materijalne prilike određivale su da li su stari „vladali“ ili su bili prezirani, mučeni, čak i ubijani; ponekad bi, napušteni od porodice i okruženja, i sami dizali ruku na vlastiti život.

Gde su granice starosti? U traženju odgovora može se poći od fiziološke i sociopsihološke osobenosti, što nas dovodi do stanovišta da raznoliki načini života i različita kulturna okruženja utiču na to da se pojedinac u različitim godinama oseća staro ili ga drugi vide i svrstavaju u stare. Odgovor na pitanje – da li je čovek star onoliko koliko je biološki istrošen ili koliko mu je duh očuvan – naše vreme je veštački uozbiljilo i prag starosti zakonski odredilo odlaskom u penziju (najčešće je to 65 godina). A koliko je starost (pa i penzionisanje) nepravedna, a ljudi još više, govore i reči Hemingveja: „Mirovina je najodvratnija reč jezika. Bilo da svojevolski biramo da odemo u penziju ili nas sudbina na nju primorava – penzionisati se i napustiti svoje poslove – poslove koji od nas stvaraju ono što jesmo – ravno je silasku u grob“ (prema: Simon de Bovoar, 1987: 312). Na ovom mestu susrećemo se sa paradoksom naših dana, jer na jednoj strani su „srećnici“ oni koji su se

domogli kakve takve penzije⁴ dovoljne za preživljavanje, a na drugoj se „proširivanje“ ljudskog u čoveku doživljava luksuzom.

Brojni su razlozi koji su doveli do drastičnih demografskih promena (ratna stradanja, ekonomske sankcije, migracije, siromaštvo, nizak fertilitet i sl). Nephodno je suočavanje društva (onih koji „idu“ ka toj dobi) sa svekolikim problemima starosti – ovom prilikom biće reč o nasilju nad njima – kako i generacije koje dolaze ne bi bile prepuštene sebi i svom kraju.

U stare osobe ubrajamo starije od 65 godina, svesni da starost nije samo pitanje nečije hronološke dobi i fiziološkog funkcionisanja nego i obeležja društva i položaja starih u istom. Starost, uz slabljenje sposobnosti i mogućnosti samostalnog funkcionisanja usled bolesti, donosi i smanjenje prihoda, gubitak bliskih osoba i društvenu izolovanost, što sve skupa dovodi do toga da je starima potrebna pomoć društva i porodice. Ali te neprilike i nemoć starih mogu biti i razlog i povod učestalijeg nasilja nad njima.

3. Nasilje nad starima (određenje, vrste, posledice, počinci)

O nasilju nad starima se kroz vekove dovoljno pisalo u okviru različitih naučnih disciplina (filozofije, književnosti, religije) ali se, još uvek, nije obuhvatno sagledalo njihovo zlostavljanje. Procenjuje se, jer pouzdanih podataka nema, da u svetu raste procenat starih koji su izloženi različitim oblicima nasilništva – od porodice, do ulice i raznovrsnih institucija u kojima bi trebalo da se osećaju sigurno i zaštićeno. Pouzdanih podataka nema, zbog toga što je nasilje nad starima u svetu do nedavno bio (a kod nas je još uvek) problem o kome se ne razmišlja. Odnos društva i nauke prema starima u senci je problema vezanih za decu i žene a i stari se plaše, ili ih je sramota, da se drugima povere. Psovanje, ponižavanje, ignorisanje, zatvaranje, udaranje, uskraćivanje zdravstvene nege, otimanje i nedozvoljeno korišćenje novca i imovine, ucene i ubistva – reči su male i nedovoljne da iskažu nevolje starih u porodici i društvu u savremenom svetu. Ali od njih treba početi u proučavanju nasilja nad starima.

Bez obzira na to iza kojih se vrata nasilje događalo, ono se ne sme smatrati privatnom stvari. Da bismo saznali koliko i od koga stari doživljavaju nasilje i koje su posledice toga, nephodno je najpre definisati nasilje.

O određenjima i raspravama o nasilju, s obzirom na rasprostranjenost, oblike, aktere, motive i posledice, postoji obimna literatura iz različitih

⁴ U mnogim zemljama penzioni sistem je u krizi, ljudi žive sve duže, ranije odlaze u penziju (pogotovo u zemljama u tranziciji, zbog propadanja preduzeća, „učešća“ u ratu i sl) i penzije su uglavnom male.

nauka: krivičnog prava, kriminologije, viktimologije, sociologije i psihologije.⁵ Pregled shvatanja i definisanja nasilja (vrsta, oblika, mesta, subjekata, posledica), karakteristika nasilja i kršenja ljudskih prava, dala je Slađana Jovanović, uz konstataciju da je nasilje teško smestiti u okvire jedne opšterihvaćene definicije koja bi zadovoljila različite pristupe i aspekte (Jovanović, 2008).

Sam pojam zlostavljanja starijih osoba prvi put su opisali Baker i Burston u *British scientific journals* 1975. godine kao *granny battering* ili „zlostavljanje bakica“ ali su tek krajem osamdesetih, odnosno početkom devedestih godina, počela istraživanja nasilja nad starima. Od samog početka koristili su se različiti termini: „maltretiranje starijih“, „zlostavljanje u starijoj dobi“, „zanemarivanje“ i sl., što je uticalo i na postojanje različitih definicija. Većina definicija uključuje zloupotrebu moći, poverenja i nejednakosti, a norveški istraživači odredili su zlostavljanje starih kao „trougao nasilja“, koji uključuje žrtvu, počinioca i ostale, koji su to direktno ili indirektno posmatrali (Neno i Neno, 2005).

U svetu se o nasilju prema starima piše u poslednjih tridesetak godina; definicija koju je preuzela i Svetska zdravstvena organizacija, vezuje se za britanski Plan akcije protiv nasilja nad starima. Nasilje prema starima definiše se kao više puta ponavljana radnja ili propuštanje koji se dešavaju u odnosu u kome postoji poverenje, a koji mogu uzrokovati povredu ili patnju stare osobe (WHO, 2002). Nasilništvo nad starima najčešće je prikriveno i mnoge prepreke otežavaju njegovo otkrivanje (Buri et al., 2006). Iz definicije proizilazi da su gubitak i zloupotreba poverenja glavna specifičnost nasilja prema starima. OUN je, 2006. godine, 15. jun proglasila za Svetski dan protiv zlostavljanja starih; na taj dan održavaju se raznovrsne manifestacije u cilju osveščivanja javnosti o ugroženosti starih.

Krivičnim zakonom Republike Srbije od 2002. u čl. 118a, u naš pravni sistem uvedeno je krivično delo nasilja u porodici u koje ulazi i nasilje nad starima, ali su naučna i stručna pažnja, kao i pažnja javnosti, još uvek više usmerene na problem nasilja nad ženama i decom.

Za nas je pojam nasilja nad starima zasnovan šire od pojma nasilja na kome se u krivičnom zakonodavstvu temelje određenja krivičnih dela.

⁵ Više i detaljnije o tome radoznali čitalac može pronaći, između ostalog, i u: Lazarević, Lj. (2002). Delikti nasilja – krivično pravni aspekt. U *Delikti nasilja*, Beograd: IKSI; Ignjatović, Đ. (2002). Kriminološki aspekt delikta nasilja. U *Delikti nasilja*, Beograd: IKSI; Lazarević, J. (2002). Nasilničko ponašanje. U *Delikti nasilja*, Beograd: IKSI; Đorđević, Đ. (2007). Nasilje i sport. U *Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija*, Beograd: IKSI; Ignjatović, Đ. (2008). *Kriminologija*. Beograd: Dosije.

Pod nasiljem podrazumevamo svaku zloupotrebu moći i upotrebu sile (ne samo fizičke) u cilju nanošenja psihičke i/ili fizičke boli. Nasilje je ponašanje u okviru ljudskih odnosa poverenja, koje je štetno za starije i može se odrediti kao:

- psihičko, verbalno ili emocionalno (vređanje, podsmevanje, laganje, ponižavanje, zastrašivanje);
- fizičko (šamaranje, udaranje, batinanje, teške telesne povrede i ubistva);
- seksualno (prisiljavanje na seksualni odnos, razgolićavanje i izživljavanje nad starima, fotografisanje);
- ekonomsko ili finansijsko (krađe, prevare, otimanje novca, prisiljavanje na prepisivanje imovine i promeni testamenta, neovlašćeno korišćenje imovine, penzije i sl).
- zanemarivanje i zapostavljanje je uskraćivanje nege (hrane, grejanja, lečenja i sl) i veoma je blisko zlostavljanju. Socijalna izolacija je takođe oblik nasilja, pogotovo stoga što, između ostalih posledica po zdravlje starih, može sprečiti obelodanjivanje da se nasilje događa.

Iako žrtve nasilja mogu biti sve starije osobe (bez obzira na nivo obrazovanja, poreklo, materijalni i stambeni status), postoje rizični faktori za nasilje i to su:

- faktori koji se odnose na žrtvu – ljudi stariji od 75 godina, koji su po pravilu lošijeg zdravlja, manje pokretljivi i samim tim zavisniji od drugih, i osobe koje dugo žive same;
- faktori koji su vezani za nasilnika (počinitelja) – najčešći nasilnici prema starima su članovi porodice, ali zlostavljači mogu biti i osobe iz raznih društvenih službi i institucija;
- faktori koji su vezani za društvo – kulturne, običajne, religijske norme; stavovi i predrasude prema starima (npr. povećanje kulturnih razlika među generacijama u društvu i porodici može uticati na nasilje).

Nasilnici nad starima mogu biti:

- supružnici, deca, rodbina,
- osobe sa kojima su sklopili ugovor o doživotnom izdržavanju,
- nepoznati zlostavljači,
- radnici centara za socijalni rad i zdravstvenih institucija,
- radnici domova za stare i gerontoloških centara.
- ima indicija da nasilje trpe i od sveštenih lica.

Stari su i na meti raznovrsnih proizvođača koji nude proizvode za povratak vitalnosti (podmlađivanje, jačanje potencije i sl).

Kada su u pitanju članovi porodice, onda nasilje nad starima može biti posledica bolesti (psihičke i/ili fizičke), gde je negovanje bolesnih povezano sa velikim naporom i stresom, pri čemu i žrtva može „pripomoći“ konfliktu. Ali isto tako, odrasla deca koja su nezaposlena, bez sredstava za egzistenciju i/ili nabavku droga i/ili alkohola mogu zloupotrebiti roditeljsku ljubav i oteti im pravo raspolaganja imovinom, milom ili silom (Knežić, 2002). Skučen stambeni prostor neretko je faktor koji dovodi do prisilnog smeštaja starih u staračke domove, ili njihovog zatvaranja u posebne nehigijenskim uslovima, što predstavlja najsuroviji vid socijalne izolacije.

O nedaćama i prevarama koje doživljavaju osobe koje su sklopile ugovor o doživotnom izdržavanju, takođe se malo zna. Stari, pretpostavljamo, mogu doživljavati psihičko i fizičko, kao i finansijsko zlostavljanje i od osoblja i radnika u različitim službama i ustanovama.

Nepoznati nasilnici ili sezonski radnici ugrožavaju usamljena staračka domaćinstva na selima i salašima, pogotovo u vreme sezonskih radova (Knežić, Jovanović, 2003). Međutim, u gradovima su stari meta raznih prevaranata i „lovaca“ u vreme dobijanja penzija. Poznati su slučajevi razbojničkih napada ispred pošti, u stanovima ili u gradskom prevozu.

Stari su i žrtve raznovrsnih proizvođača koji nude proizvode za povratak vitalnosti (podmlađivanje, jačanje potencije i sl).

Najčešća mesta gde stari doživljavaju nasilje su:

- stan, kuća ili dvorište, njiva i usamljeno seosko imanje,
- javni prevoz, ulica, prodavnica,
- domovi za stare,
- domovi zdravlja i druge zdravstvene ustanove,
- centri za socijalni rad, gerontološki centri i dr.

I bez naučnih istraživanja nasilja prema starima, brutalni slučajevi premlaćivanja, psihičkih zlostavljanja i svirepih ubistava, zabeleženi u crnim hronikama, dovoljno govore o mogućim motivima ili uzrocima istih. Neki od naslova, koji ukazuju na moguće motive su: Ubijali stare zbog niske dukata; Izdahnula od batina; Sin ubio oca zbog kuće i tri hektara zemlje; Mene bije zet, a živi samnom u kući; Od dece najviše boli; Promrzli i telo i duša; Nebriga ih ubija; Jesen života u mukama; Deca otimaju stan; Umiru sami i sl. Pretpostavljamo da su motivi ili uzroci:

- koristoljublje,
- skučen stambeni prostor,
- siromaštvo, novčani problemi i nezaposlenost,
- bolest nasilnika, alkoholizam, narkomanija,
- izostajanje tolerancije i saosećanja sa starima,
- međugeneracijski sukobi.

Posledice zlostavljanja ostarelih mogu biti:

- fizička bol,
- proglašavanje poslovno nesposobnim,
- tuga, patnja, depresija,
- izazivanje straha, ponižavanje i pretnje,
- seksualno sramoćenje i napadanje,
- usamljenost u siromaštvu, otimanje novca i/ili imovine,
- izolovanje i uskraćivanje lečenja,
- uskraćivanje prava na različita medicinska pomagala i banjska - lečenja,
- ono što je najvidljivije – smrt.

Nasilništvo prema starima obuhvata različita krivična dela (npr., krivična dela kojima se ugrožava život – krvni delikti i nasilje u porodici; krivična dela iz koristoljublja uz primenu sile – razbojništva i razbojničke krađe), a dela koja spadaju u socijalnu patologiju i kršenje moralnih normi teško je i pobrojati. Istraživanja pokazuju da je između 2% i 10% starijih u svetu podvrgnuto nekom od oblika nasilja. Rezultati, takođe ukazuju na kriminološki i viktimološki aspekt problema starosti. Kad su u pitanju izvršioци nasilja nad starima, po Majku Brogdenu i Pritiju Nidharu, skoro dve trećine izvršilaca je u nekom srodstvu sa žrtvom, dok su jedna trećina izvršilaca odrasla deca. (Mike, Preeti, 2000).

Iako su retka, naučna istraživanja nasilja prema starima kod nas postoje uz Gerontološko društvo Srbije, Crveni krst Srbije, nevladine i humanitarne organizacije koje se brinu o starima i kojima se stari (uglavnom u gradovima gde i postoje) obraćaju za savet i pomoć. Viktimološko društvo Srbije i AMITI su organizacije koje raspolažu podacima o tome da se nasilje u porodici manifestuje kroz zanemarivanje, psihičko, fizičko zlostavljanje i finansijsku zloupotrebu. Međutim, nasilje prema starima postoji i u institucijama kao što su domovi zdravlja i domovi za stare.

Skup na temu „Zlostavljanje i zanemarivanje starih“ u organizaciji Crvenog krsta Srbije održan je u junu 2008. u Beogradu. Izneseni su rezultati istraživanja prema kojima u zemljama Evropske unije svaka treća stara osoba trpi nasilje u domu ili drugoj ustanovi a u domaćinstvu je nasilju izloženo najmanje 4% starih. Stručnjaci su mišljenja da je situacija u Srbiji još mračnija. Kalašić-Milićević, neuropsihijatar iz Zavoda za gerontologiju, smatra da su najčešće žrtve nasilja žene starije od 75 godina, uglavnom sa nekim fizičkim ili psihičkim nedostatkom, a počinitelji su, prema njenim rečima, uglavnom osobe od poverenja: deca, kućepazitelji, lekari, a ima i primera da su zlostavljači bili i sveštena lica. Pored lekara, i volonteri Crvenog krsta Srbije primećuju prisutnost zlostavljanja u mnogim domaćinstvi-

ma (ekonomsko, verbalno, ali i fizičko). Mišljenja lekara i volontera potvrđuju naše istraživačko iskustvo da stari štite svoje zlostavljače, pogotovo decu, bez obzira na to koliko imaju godina (Knežić, 2002).

Problem nasilja nad starima u Hrvatskoj privukao je zasluženu naučnu pažnju ranije nego kod nas. Rezultati istraživanja sprovedenog na prigodnom uzorku od 303 starije osobe (23,4% muškaraca i 76,6% žena) u dobi od 65 do 97 godina pokazuju da su starije osobe najčešće doživele psihičko (24,1%), zatim materijalno (6,4%), fizičko (4,4%) i seksualno (2,1%) nasilje u porodici (Ajduković et al., 2008). Pošto je starenje složen proces koji obuhvata biološke, socijalne i psihičke aspekte, teorijska objašnjenja kako starenja tako i nasilja nad starima, nisu jednostavna, niti pripadaju samo jednoj naučnoj oblasti. Na jednoj strani su teorije koje traže objašnjenje devijantnih pojava u društvenom sistemu i njegovoj strukturi (nasilje nad starima u najblažem smislu jeste to), pri čemu se zlostavljanje posmatra kao reakcija normalnih ljudi na društvenu situaciju starih ljudi. Od mnoštva teorija tog tipa mogle bi se, ovom prilikom, izdvojiti: teorija anomije, teorija društvene razmene, teorija socijalne dezorganizacije i teorija subkulture. Na drugoj strani su teorije koje polaze od stanovišta da pojedinac postaje ono što jeste u sociointerakcijskom odnosu; neke od takvih su: teorija socijalnog učenja, teorija naučene bespomoćnosti i teorija socijalnog interakcionizma.

S obzirom na složenost problema nasilja nad starima smatramo da bi model koji pažnju usmerava na interaktivno delovanje većeg broja faktora – individualne (osobine žrtve i počinitelja), socio-kulturne (ekonomsko stanje, zakonske, kulturne i običajne norme), te porodicu i obrasce ponašanja u njoj – na najbolji način objasnio odnos između pojedinca i njegove okoline.

4. Gde je izlaz?

Probleme starijih treba, sa margina društvenih i naučnih zbivanja, pomeriti ka sferi brige onih koji su odgovorni za sigurnost svih građana bez obzira na dob i pol, zanimanje i poreklo. Društvene i materijalne prilike u kojima stari žive su različite, što utiče i na zdravstveno stanje, odnos porodice i okoline prema njima (od uvažavanja do zanemarivanja i zlostavljanja) i predrasude da stari ljudi predstavljaju teret porodici i društvu. Ako se njihov doprinos omalovažava i ne priznaje, onda i naoko beznačajni postupci prema starima ubijaju ono ljudsko u čoveku. Stari preko 65 godina starosti čine skoro četvrtinu ukupnog broja siromašnih, a siromaštvo u Srbiji je ruralni

fenomen – indeks siromaštva u selima skoro je dva puta veći od indeksa siromaštva u gradovima⁶ (Knežić, 2008).

Stari su na selu prepušteni na nemilost onih kojima su najviše verovali, u koje su nesebično ulagali jer, za razliku od grada, u selu ne postoje institucije kojima bi se mogli obratiti. Zavise od dobre volje porodice i okoline koja im nije naklonjena. Svesni su da najrođeniji, kojima su milom ili silom prepisali sve što su imali, jedino očekuju njihov kraj, koji im u nestrpljenju često i ubrzaju.

Izlazi iz problema mogu se grupisati u sledeće celine:

- rešavanje teške materijalne i stambene situacije;
- brže reagovanje i bolja saradnja policije, pomoć službi za socijalnu i zdravstvenu zaštitu;
- veća saradnja vladinih i nevladinih organizacija,
- više informacija putem radio i TV emisija o ustanovama kojima se stari mogu obratiti za savet i pomoć,
- vaspitanje i obrazovanje od malih nogu o problemima nasilništva uopšte i osveščivanje starih za razbijanje „zida ćutanja i srama“,
- uviđanje značaja programa informisanja starih o njihovim pravima, u smislu prepoznavanja zlostavljanja i reagovanja na njega, kao i značaja podizanja javne svesti i osposobljavanja stručnih radnika u raznim službama za borbu protiv svih oblika nasilništva koji stari trpe.

Bez naučnih istraživanja problema nasilja nad starima, nema ni adekvatnih društvenih mera ni postupaka u presretanju ponašanja koja, bojimo se, ukazuju na uzmak ljudskosti.

5. Za dubinski intervju

Zlostavljanje starih je zapostavljeno društveno-naučno područje o kome se zlokobno ćuti, umesto da se bogata metodološka znanja iskoriste za rešavanje ovog složenog istraživačkog problema.

Nepostojanje verodostojne statistike o nasilništvu nad starima (pogotovo u selima) niko ne može poreći. Pored kvantitativnih metoda, „životne priče“ starih nude nam mogućnosti sagledavanja njihovog nezavidnog položaja u našem vremenu.

Poznato je, a i naše istraživačko iskustvo nam govori, da oni koji su osetili udarce po duši i telu od svojih najmilijih, nerado govore o svojim

⁶ Podaci Vlade Republike Srbije za 2003. godinu.

stradanjima i ožiljcima iza zatvorenih vrata, postideno se mireći sa sudbinom.

Međutim, iza zatvorenih vrata nasilje nad starima može se odvijati i u ustanovama koje pružaju socijalnu i medicinsku zaštitu (od strane lekara, a čak i od sveštenih lica). Stari, naučeni da trpe i „rane“ ne pokazuju, prikrivajući svoj položaj otežavaju i proučavanje nasilništva. Bez onih nad kojima se zlostavljanje vrši, nasilju se ne može prići ni naučno ni društveno odgovorno. Od načina istraživanja, metoda i tehnika zavisi koliko će dobijeni podaci otkriti pravo stanje nasilja nad starima

Žrtve nasilja teško poveravaju svoj život i stoga je prvi i najvažniji korak u ispitivanju – steći poverenje i privoleti ih na saradnju. Ima na pretek specifičnosti koje se odnose na problematiku kako nasilja tako i starih koji trpe najraznovrsnije oblike zlostavljanja i „iživljavanja“.

U metodologiji društvenih istraživanja uobičajena je podela ispitivanja na blago, neutralno i oštro. Neutralno se odnosi na ispitivanje putem ankete, a razlika između blagog i oštrog ispitivanja je u neposrednosti i u tonu ispitivanja između ispitivača i ispitanika. S obzirom na predmet istraživanja i populaciju starih, prednost dajemo blagom ispitivanju, uz korišćenje neusmerenog intervjua (s načelno određenim predmetom i susretom u četiri oka, otvorenim u svim pravcima), ili polustandardizovanog (s jasno određenim predmetom, a slobodnim pitanjima intervjuište); istraživački intervjui je neposredan susret, u ovom slučaju najbolje dva sagovornika.

Veština ili umešnost pripreme za valjano upriličenu metodu intervjuisanja pretpostavlja da se zna šta se želi postići razgovorom. Sposoban istraživač bi, uz okvirnu listu pitanja i spremnost za slušanje i pamćenje, beleženje ili snimanje, trebalo da obezbedi anonimnost ispitanika i sazna što više informacija o budućem sagovorniku.

Za sam tok razgovora istraživač bi trebalo da se potruži i, u cilju sticanja poverenja, trebalo bi početi sa prijatnim asocijacijama i dozvoliti, u našem slučaju staroj osobi, da govori svojim rečima, na svoj način o mukama koje joj stvaraju nelagodu ili otpor. Istraživač treba da bude neposredan i da govori jasnim i razumljivim rečima, da ne nameće odgovor na postavljeno pitanje, nego da daje starima mogućnost da objasne svoje izlaganje.

Neohodno je obratiti pažnju na sagovornikove spoljne reakcije, koje neretko otkrivaju više od verbalnih iskaza o onome što prećutkuje. Neposredno i usmeno obraćanje ispitanicima sistemom pitanja usmenog upitnika i mogućnost direktnog praćenja ne samo njihovih verbalnih odgovora nego i celokupnog ponašanja (reagovanja) daju intervjuu osnovnu prednost u odnosu na ostale metode, a to je dublje i potpunije ispitivanje.

Za pravilno odvijanje intervjua nužno je da intervjuista stvori prirodnu atmosferu u razgovoru s osobom koju intervjuiše, da je i lično pripremljen za razgovor i slušanje, kao i da je osposobljen za registrovanje tzv. protokola (pisanog ili bolje snimljenog) izveštaja.

Zbog čega smo dali prednost nestandardizovanom („dubinskom“) intervjuu?

Nestandardizovani intervju se često koristi u istraživanjima nedovoljno proučenih pojava (što je i ovde slučaj) gde dobijeni rezultati omogućavaju stvaranje novih ideja i pretpostavki. Pošto je zlostavljanje starih izuzetno osetljivo pitanje i deo je ličnog stradanja pojedinca, od istraživača se očekuje velika veština podsticanja ispitanika na razgovor pri čemu je, zbog postizanja prisnije i spontanije komunikacije, bolje da istraživač okvirna pitanja ima u glavi umesto na papiru. I pored činjenice da intervjui iziskuju dosta vremena i troškova, i pored teškoća u analizi odgovora, među kojima je i subjektivnost, smatramo da oni koji su iskusili „rođačke darove“ najbolje znaju šta je to nasilje.

Pored intervjua, kvalitativna i kvantitativna analiza sadržaja i studija slučaja jesu metode pogodnije za istraživanje nedovoljno proučavane pojave nasilja prema starima.⁷

6. Završna razmatranja

Ako porastu broja starih i demografskom starenju dodamo uslove u kojima se nalaze zemlje u tranziciji (među kojima je i naša) – posledice rata, sankcija, propadanje preduzeća i poljoprivrede, nezaposlenost, emigracija mladih, migracije iz sela u gradove, raspad porodica, dostupnost oružja kao posledica ratnih zbivanja – zapažamo, iako nepotpune, preduslove za povećanu agresivnost prema starima.

U zemljama u tranziciji istovremeno dolazi do osiromašenja starijih i do nesigurnosti zaposlenja mladih, što pogoduje otimanju imovine starih,

⁷ Više i detaljnije nego što nam prostor ovog priloga dozvoljava, o metodama, uzorku i načinu istraživanja, sređivanju podataka, tumačenju rezultata, radoznali čitalac može pronaći u obimnoj literaturi. Upućujemo na: Gud, V., Het, P. (1968). *Metodi socijalnog istraživanja*. Beograd: Vuk Karadžić; Milić, V. (1987). *Sociološki metod*. Beograd: Nolit; Milosavljević, S., Radosavljević, I. (2003). *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik; Ristić, Ž. (1995). *O istraživanju, metodu i znanju*. Beograd: IPI; Bogdanović, M. (1993). *Metodološke studije*. Beograd: Institut za političke studije; Fajgelj, S. (2005). *Metode istraživanja ponašanja*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju; Knežić, B. (2001). *Obrazovanje i resocijalizacija – metode mere-nja*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

prebijanju, zastrašivanju, ubijanju, često pod dejstvom alkohola i droga. Sve neprilike, poput nestabilnih društveno-političkih okolnosti, socioekonomskih promena, osiromašjenja, teških oblika kriminala, narkomanije, alkoholizma, emigracije mladih, usamljenosti i promenjene demografske strukture stanovništva, dodate su godinama života starih koje same po sebi satiru ljudski vek. Stari se osećaju gubitnicima, a razloga za to imaju na pretek. Ako se bilo kome i požale na zlostavljanje, bojimo se da oni, pogotovo na selu, nalikuju na roba koji se dželatuzali da mu je sablja tupa. Mi koji stremimo naučnim i profesionalnim razbistravanjima nasilništva nad starima znamo, iako oni to često kriju, da su prinuđeni na neljudski život i napušteni od sviju, nesigurni u sebe a pogotovo u svoju budućnost.

Zagledani u prošle dane, stari vlastiti život prepoznaju kao poniženje i zadobijene modrice kriju češće zbog ponosa nego iz straha. Mnogi od njih u samoći dovršavaju svoju sudbinu (zabeleženi su slučajevi da deca i unuci u susedstvu za njihovu smrt čuju od poštara ili komšija).

Nažalost, o nasilju nad starima ima malo istraživanja i još manje pouzdanih podataka. Pored društveno-naučnog marginalizovanja datog problema, stare su uhvatili i strah, stid i bezrazložni osećaj krivice, pa neradopriznaju da su žrtve nasilja. Bilo iz straha, ponosa ili neznanja – jer kome da otvore srce stari ljudi o vređanju, ignorisanju, podsmevanju, otimanju imovine, šamaranju, batinjanju, ubijanju i najrazličitijim oblicima zanemariivanja i izolovanja – oni ćutanjem otežavaju proučavanje „savremenog lapotata“. Na primerima mučnih drama iza porodičnih, bolničkih i domskih vrata, gde stari trpe nasilje (fizičko, psihičko, finansijsko, seksualno...) zbog spoljnih činilaca (posledica ratova, izbeglištva, siromaštva, tranzicije...) i/ili unutarnjih faktora zlostavljača (bolesti, alkoholizma, narkomanije), uviđa se tragičnost ćutanja u cilju zaštite lične i porodične ali i društvene tajne.

Da o rasprostranjenosti, motivima, oblicima i posledicama zlostavljanja starih ne bi i dalje nagađali, na osnovu napisa iz crnih hronika i priča poznanika i komšija, kao i nepotpunih evidencija različitih službi (policije, pravosuđa, socijalne i zdravstvene zaštite, raznovrsnih humanitarnih i nevladinih organizacija) neodložno je ozbiljnije naučno istraživanje i društveno sagledavanje ove složene, dinamične i višedisciplinarne pojave.

Na primerima policije, pravosuđa, službi za zaštitu i socijalnu i zdravstvenu pomoć, nevladinih i humanitarnih organizacija kao i napisa iz crnih hronika, naslućuju se oblici i motivi zlostavljanja, počinioci, žrtve i posledice, od kojih bi trebalo poći u operacionalizaciji i istraživanju istog.

Pored istraživanja rasprostranjenosti, oblika i posledica nasilja, naglasak treba staviti na zakonska rešenja koja bi štitila žrtve a strože kažnjavala nasilnike, što zahteva i bolju saradnju policije i institucija koje se

bave zdravstvenom i socijalnom zaštitom starih. I ono što je na početku i na kraju – vaspitanje i obrazovanje u cilju informisanja i senzibilisanja svih (ne samo stručnjaka) o zlostavljanju koje stari trpe oko nas.

7. Literatura

- Ajduković, M., Rusac, S., Ogresta, J. (2008). Izloženost nasilju starijih osoba u obitelji. *Revija za socijalnu politiku*, 14(1), 3-22.
- Buri, H., Daly, J.M., Hartz, A. J., Jogerst, G.J. (2006). Factors associated with self-reported elder mistreatment in Iowa's frailest elders. *Research on Aging, Sage Publications*, 28(5).
- De Bovoar, S. (1986). *Starost I i II*. Beograd: BIGZ.
- Jovanović, S. (2008). *Krivično pravna zaštita od nasilja u porodici*, doktorska disertacija, odbranjena 4. jula na Pravnom fakultetu Univerziteta Union u Beogradu.
- Knežić, B. Jovanović, S. (2003). Razbojništva i razbojničke krađe. *Temida*, 3.
- Knežić, B. (2002). Nasilje u porodici – navike i nade. *Pravom protiv nasilja u porodici*. Niš: Ženski centar za edukaciju i komunikaciju.
- Knežić, B. (2003). Ugroženost prava na život starih ljudi. *Pravni život*, 9.
- Knežić, B. (2008). Nasilništvo nad starima – iza zatvorenih vrata. *Selo u tranziciji*. Beograd: Zavod za proučavanje sela.
- Mike, B., Preeti, N. (2000). *Crime, Abuse and the Elderly*, Devon, UK: Willian Publishing.
- Minoa, Ž. (1994). *Istorija starosti – od antike do renesanse*, Sremski Karlovczi – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Milosavljević, S., Radosavljević, I. (2003). *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik.
- Neno, R., Neno, M. (2005). Indetifying abuse in older people. *Nursing Standard*, 20 (3), 43-47.
- Penev, G. (2002). *Demografsko starenje u Srbiji, Evropi i svetu u drugoj polovini XX veka*, Vrnjačka Banja: Šesti gerontološki kongres Jugoslavije.
- United Nations, Population Division (2002). *World Population Aging: 1950-2050*, United Nations.

VIOLENCE AGAINST THE ELDERLY – SOCIALLY AND
SCIENTIFICALLY NEGLECTED FIELD

SUMMARY

A characteristic of contemporary world is that the percentage of people older than 65 years is increasing in overall population. Changed social structure, as a consequence of ageing of population creates variety of problems that influence status and position of old people in society. Study of violence against the elderly is very rare subject of researches in the world, and especially rare in our science community and as a consequence there is not much data on psychological, physical, financial, sexual violence and neglect of people in the third life period. Although study of violence against the elderly is a complex scientific-methodological problem, without the data from these studies there is no answer to problems of old people abuse.

Having in mind that this area of research is neglected, the starting point in clarification and learning on suffering in old age should be high degree of definition and operationalization of concept of violence against the elderly and priority should be given, along with quantitative methods, to mild interrogation through non-standardized or deep interview. The problem of violence against the elderly should be approached multidisciplinary so that the answers to questions on incidence, causes, forms, perpetrators, victims and consequences in unstable social and family environment would see the light of day.

FORENZIČKA ISTRAŽIVANJA
KRATKOG SPOJA KAO UZROKA POŽARA

Milan Blagojević¹
*Radovan Radovanović²
Sreten Roganović³

¹*Fakultet zaštite na radu, Univerzitet u Nišu*

²*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

³*Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Crne Gore*

Sažetak: U radu je dat prikaz laboratorijskog ispitivanja kratkih spojeva sa idejom otkrivanja prisustva O₂ u provodnicima u kojima je uočeno stapanje u toku požara. Korišćeni su optički mikroskop i skenirajući elektronski mikroskop (SEM) sa energodisperzionim spektrometrom (EDAX), kao i strukturna analiza bazirana na rendgenskoj difrakciji. Priprema uzoraka je obuhvatila brušenje, poliranje i hemijsko nagrivanje. Takođe, u svim slučajevima je utvrđeno da li je provodnik na kome je uočeno topljenje bio u atmosferi koja sadrži ili ne sadrži O₂. Za pravilno tumačenje rezultata laboratorijskog ispitivanja neophodno je poznavanje okolnosti koje su dovele do nastanka požara i dinamike njegovog razvoja. Da bi se doneo pouzdan zaključak o uzroku, potrebno je napraviti ili uviđaj na mesta požara ličnim prisustvom, ili kasniji uvid u mesto događaja uz pomoć foto-dokumentacije, da bi se video centar požara i ocenila dinamika razvoja požara. Samo tada je moguće izjašnjavanje o prirodi ispitivanih kratkih spojeva, tj. donošenje odluke o tome da li je bio u pitanju primarni ili sekundarni kratki spoj.

Ključne reči: kratki spoj, požar, strukturna analiza, SEM, EDAX.

* E-mail: radovan.radovanovic@kpa.edu.rs

1. Uvod

U skoro svakom većem požaru koji se dešava u objektima, vatra vremenom dolazi do električne instalacije, tako da pre ili kasnije dolazi do gorenja električnih kablova i nastanka kratkog spoja. Ako se ovo desi u pretpostavljenom centru požara, lica koja istražuju uzrok nastanka požara neizbežno će se suočiti sa pitanjem da li je „električna aktivnost“ u izgorelim instalacijama uzrok ili posledica požara. Na žalost, veza između struje i nastanka požara se često pogrešno tumači od strane mnogih istraživača. Zbog toga, prema statistici uzroka požara kod nas, 25% pa čak i 40% požara imaju „električno“ poreklo, ali se iza tih podataka krije veliki broj pogrešnih procena o uzroku nastanka požara. Naime, statistika se formira na osnovu izveštaja o požaru u kojima se zahteva da se unese pretpostavljeni uzrok. To može biti urađeno od strane vatrogasca koji nije imao nikakvu obuku u istraživanju uzroka požara i po kome je izgorela instalacija jasan dokaz da je to izazvalo požar, iako je gotovo sigurno požar izazvao gorenje kablova. Dalje, za veliki broj požara se smatra da su „električni“ ukoliko se dogode zbog pogrešnog korišćenja nekog električnog aparata. Na primer, požar izazvan paljenjem odeće koja se nalazila blizu grejalice, može biti okarakterisan kao požar čiji uzrok nastanka je bila električna struja.

Opseg pogrešnih izveštaja i njihov uticaj na statistiku može se videti kroz skorašnje ispitivanje požara od strane *Forensic Science Service* (FSS) laboratorije „Hantigdon“ u Velikoj Britaniji u periodu od pet godina. Ispitivanje je pokazalo da je samo za 2% ispitivanih požara dokazano da imaju poreklo u električnoj struji. Ovde se ne radi o tome da je FSS laboratorija pozivana da ispita samo sumnjive požare, već je za vreme ispitivanja policija imala naređenja da od laboratorije traži ispitivanje uzroka svih požara. Moglo bi se očekivati da bi, ukoliko bi struja bila glavni uzrok nastanka požara, to značajno uticalo na statistiku uzroka požara, ali se uvidelo da požari za koje je električna struja utvrđena kao uzrok, imaju udeo od samo 6% od ukupno ispitanih fatalnih požara. Takođe, izveštaji američke organizacije NFPA (*National Fire Protection Association*) pokazuju da je, na primer, za 52.500 požara koji su se dogodili 2006. godine u privatnim kućama i stanovima, utvrđeno da samo 13 % imaju „električni“ uzrok. Međutim, u skoro polovini požara (46%) koji su se desili u periodu od 2003. do 2006. godine, registrovani su tragovi na električnim instalacijama i uređajima (Hall, 2009).

Poteškoće u interpretaciji tragova koji nastaju na provodnicima imaju za posledicu stalne pokušaje da se pronađu bolji naučni metodi za ispitivanje uzroka koji ukazuju postojanje kratkog spoja, koji bi kategorično

odgovorili na postavljeno pitanje o uzroku požara. Na taj način, moguće je pokazati da su provodnici zagrevani usled nekog drugog kvara (a ne od strane požara) pre nastanka kratkog spoja. Najkorišćeniji metodi koriste analizu bakra u provodniku kako bi utvrdili nivo kiseonika ili drugog nemetala koji je „pokupljen” u procesu zagrevanja, ili koriste skenirajuće elektronske mikroskopske (SEM) da bi ispitali mikrokristalnu strukturu.

U ovom radu obrađena su dva najpouzdanija metoda koji se koriste u laboratoriji za utvrđivanje kratkog spoja kao uzroka požara: prvi metod se oslanja na ispitivanja optičkih karakteristika provodnika na mestu kratkog spoja pomoću elektronskih mikroskopa; drugi metod koristi difrakciju X-zraka za utvrđivanje prisustva drugih hemijskih elemenata u bakru, na mestu na kome je nastao kratki spoj.

2. Laboratorijsko ispitivanje kratkih spojeva

2.1. Metalografska priprema i vizuelno ispitivanje

Da bi se sproveo postupak laboratorijskog ispitivanja vrste nastalog kratkog spoja na provodniku koji je uzet iz požara, potrebno je na uzorku koji je uzet za ispitivanje prvo izvršiti metalografsku pripremu.¹ Metalografska priprema obuhvata nekoliko koraka.

1) Izrezivanje uzorka. Posle vizuelnog posmatranja bira se mesto izrezivanja uzorka, zavisno od cilja ispitivanja. Pri sečenju uzorka (mehaničkim ili termičkim metodima) treba voditi računa da ne dođe do strukturnih promena. Preporučljivo je da se ivice uzorka zaoble, da uzorak pri daljoj pripremi ne bi ošteti sredstva za brušenje i poliranje, brusni papir, filc, itd.

2) Brušenje uzorka. Najpre se izvodi turpijama ili na brusilicama (grubo brušenje), a nadalje pomoću brusnih papira, do željene hrapavosti. Pri brušenju treba voditi računa o zagrevanju uzorka i obezbediti potrebno hlađenje.

¹ *Metalografija* je deo nauke o metalima i legurama, koji se bavi vezama između dijagrama stanja, struktura i osobina metala i legura. Njen je zadatak da pri određenom hemijskom sastavu, iz pregleda makrostrukture i mikrostrukture, unapred proceni svojstva i ponašanje metala ili legure i da ukaže na najpovoljniju strukturu za proces prerade ili primene. Metalografska ispitivanja se u svakodnevnoj praksi primenjuju u svim slučajevima prijemne, tekuće i završne kontrole, u cilju provere kvaliteta i uočavanja eventualnih grešaka. Metalografska ispitivanja se najčešće dopunjuju ostalim vidovima ispitivanja sa razaranjem i bez razaranja, čime se dobija kompletna slika o strukturi i stanju metala i legura.

3) Poliranje uzorka. Poliranje ima za cilj da sa površine uzorka ukloni tragove koji su ostali posle brušenja i da površini dâ ogledalasti metalni sjaj. Može se izvesti *mehaničkim* ili *elektrolitičkim* postupkom. Kao sredstvo za poliranje koristi se suspenzija glinice (Al_2O_3) ili magnezijum-oksida (MgO).

4) Nagrizanje uzorka. Hemijsko nagrizanje uzorka ima za cilj bolje uočavanje mikrostrukture (određivanja veličine zrna). Kao sredstva za nagrizanje primenjuju se odgovarajući *hemijski reaktivi* i nagrizaju se isključivo granice zrna.

Posle metalografske pripreme uzorka slede vizuelna ispitivanja koja se, generalno gledajući, obavljaju pomoću sledeće dve grupe metoda.

1) **Makroskopska ispitivanja** – obuhvataju vizuelnu kontrolu i uvećanje do 20 puta.

2) **Mikroskopska ispitivanja** – primenjuju se za detaljniju analizu unutrašnje građe i to:

- optičkim mikroskopima sa uvećanjem od 20 do 2.000 puta i
- elektronskim mikroskopima sa uvećanjem od 50 do 1.500.000 puta.

2.2. Postupak ispitivanja kratkog spoja u laboratoriji

Postupak ispitivanja vrste kratkog spoja u laboratoriji podrazumeva, pre svega, simuliranje primarnih i sekundarnih serijskih kratkih spojeva. Iz provodnika koji je neoštećen (u fabričkom stanju), uzima se uzorak na kome su takođe izvršena sva mikrostrukturna ispitivanja, da bi se uočile razlike u provodniku koje nastaju kao posledica požara. Za simulaciju kratkih spojeva najčešće se koristi provodnik punog preseka od $1,5 \text{ mm}^2$ – lak žica. Komadi žice su preko izolovanih klema i kabla utaknuti u komandnu tablu preko 25 A sklopke na 220 V.

Primarni kratki spoj (spoj pre požara), do koga dolazi na vazduhu u sredini koja je bogata kiseonikom, ostvaren je dodirivanjem žica pri kojem je došlo do stvaranja električnog luka i stapanja materijala provodnika – Cu. **Sekundarni kratki spoj** (spoj u toku požara), do koga dolazi u odsustvu kiseonika, a u prisustvu N_2 i gasovitih produkata sagorevanja (CO , CO_2 itd), ostvaren je dodirivanjem provodnika u laboratorijskom boksu, koji je prethodno doveden do pritiska od 10^{-2} mbar i u koji je ubačen N_2 do pritiska od 100 mbar (slika 1). I u ovom slučaju dolazilo je do stvaranja električnog luka i stapanja Cu.

Slika 1. Boks u kome je simuliran sekundarni kratki spoj i izgled prespojenih provodnika

Metalografska priprema uzorka za makroskopska i mikroskopska ispitivanja izvršena je na *Buhler*-ovom stolu za brušenje i poliranje, sledećim redosledom:

1. brušenje je izvršeno sa SiC papirima finoće od 80, 120, 220, 360, 400, 600, 800 i 1000;
2. poliranje je izvršeno dijamantskom pastom finoće od 10, 5 i 1 μm na *Buhler*-ovoj *micro cloth* tkanini uz dodavanje parafinskog ulja;
3. ispolirani uzorci oprani su u etanolu u ultrazvučnoj kadi;
4. za posmatranje na optičkom mikroskopu uzorci su hemijski nagriženi u rastvoru HCl i FeCl_3 u etanolu.

3. Oprema koja je korišćena za izvođenje eksperimenta

3.1. Optički mikroskop

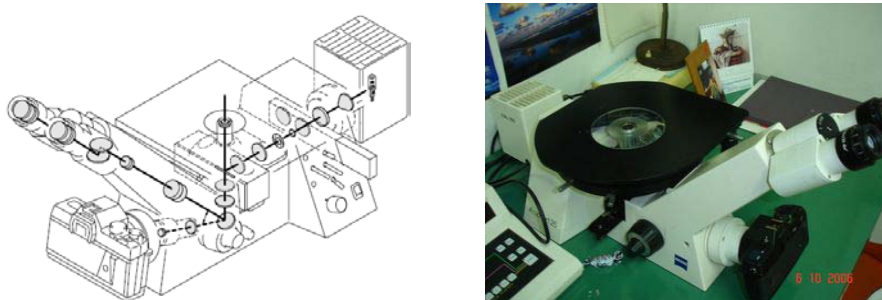
Princip rada optičkih mikroskopa zasniva se na usmeravanju i propuštanju svetlosnog zraka kroz sistem sočiva, prizmi, filtera, propusnih ogledala i odbijanja zraka od pripremljene površine uzorka ka objektivu i okularu, na kome se posmatra uvećana slika strukture. Pored posmatranja mikrostruktura pojedinih zona uzorka na optičkim mikroskopima, moguće je i fotografisanje mikrostrukture. Postoji veliki broj tehnika za kvantitativnu analizu metalografskih uzoraka koje se mogu primenjivati na uzorcima od metala, na nemetalima i kompozitnim materijalima. Američko društvo za ispitivanje materijala (ASTM - *American Society for Testing and Materials*)

izdalo je standarde kojima se definišu test-metodi za kvantitativno opisivanje mikrostrukture materijala.²

Određivanje veličine metalnog zrna u skladu sa ASTM standardima izvodi se merenjem pojedinih zrna na optičkom mikroskopu. Najčešće korišćeni metodi su:

- metod poređenja veličine zrna uzorka sa slikama etalona i
- metod brojanja zrna obuhvaćenih površinom i brojanja po liniji.

Metod poređenja veličine zrna najčešće se koristi; ASTM je dao standard za metod poređenja veličine zrna koji se zasniva na poređenju slike zrna i etalona pri uvećanju 100:1. Uzorci koji su pripremljeni na način koji je opisan u prethodnom tekstu posmatrani su na *Axiovert 25 C*³ optičkom mikroskopu u polarizovanom svetlu (slika 2). Ovaj mikroskop pruža uvećanja od 50, 100, 200, 500 i 1000 puta i ima moć razlaganja od 2 μm .

Slika 2. *Axiovert 25 C* mikroskop - optička konstrukcija i spoljni izgled

Na osnovu rezultata eksperimenata načinjene su mikrofotografije koje su snimane pomoću analognog *Contax* fotoaparata pri različitim uvećanjima. Fotografije koje su dobijene tokom eksperimenata su prikazane u poglavlju 4.

3.2. Skenirajući elektronski mikroskop

Skenirajući elektronski mikroskopi (SEM) koriste se za dobijanje znatno uvećane slike objekta čija je veličina daleko ispod granice vidljivosti optičkih mikroskopa. Pomoću SEM mikroskopa mogu se dobiti informacije o morfologiji i rasporedu kristala unutar uzorka, kao i za dobijanje hemijskog sastava uzorka. Isti uzorci koji su ispitivani na optičkom mikroskopu

² Standardi ASTM E 112, ASTM E 1182, ASTM E 138, ASTM E 45 itd.

³ Carl Zeiss: *Axiovert 25 C - Inverted Reflected Light Microscope*.

ponovo su zatopljeni i prepolirani za analizu ovim mikroskopom. Izgled SEM mikroskopa *PHILIPS XL 20* sa EDAX-om koji je korišćen za analizu dat je na slici 3.

Slika 3. *PHILIPS XL 20* skenirajući elektronski mikroskop sa EDAX-om

SEM mikroskop postiže uvećanja do 100.000 puta, tj. ima moć razlaganja od ~ 2 nm uz napone ubrzanja od 30 keV. Energodisperziju spektroskopsku analizu (kvalitativnu i kvantitativnu) moguće je uraditi u tački po liniji i po površini, i to za elemente od rednog broja 4 tj. od Be. Osetljivost uređaja na prisustvo nekog elementa u uzorku iznosi 0.01 %. Uzorci su posle pripreme izvađeni iz mase za zatapanje i provodnom grafitnom trakom zalepljeni za nosače. Mikrografije strukture provodnika dobijene su pomoću ili skenirajućih ili rasutih elektrona, dok je energodisperziona analiza rađena po površini.

3.3. Difraktometar

Strukturna analiza uzoraka koji su nastali kratkim spojem izvršena je rendgenskom difrakcionom analizom na difraktometru *Siemens D500* (slika 4).

Difraktometar sa slike 4, *Siemens D500*, projektovan je za određivanje kristalografske strukture materijala, sastoji se od izvora monohromatskog rendgenskog zračenja kome se izlaže materijal i meri ugao difrakcije koji nastaje kao posledica same veličine kristalne rešetke i rastojanja između čvorova u kristalnoj rešetki (Cullity, 1960).

Pre rendgenske difrakcione analize uzorci su izvađeni iz mase za zatapanje. Difrakciona analiza izvršena je sa KCu_{α} , filtriranim zračenjem u opsegu uglova 2θ od 10° do 90° sa brzinom skeniranja od $0.02^{\circ}/s$.

Slika 4. Difraktometar Siemens D500

4. Rezultati laboratorijskih ispitivanja

4.1. SLUČAJ 1 - Sekundarni kratki spoj

Za laboratorijsko ispitivanje korišćeni su uzorci koji su uzeti sa mesta požara – bakarni provodnici, koji su za ispitivanje (i u ovom tekstu) obeleženi kao U0, U1 i U2. Cilj ispitivanja uzoraka bilo je utvrđivanje vrste, vremena i okolnosti nastanka termičkih oštećenja, tj. bilo je potrebno utvrditi da li su oštećenja na bakarnim provodnicima nastala pre, u toku ili posle završetka požara. Bilo je potrebno proceniti do koje temperature su uzorci bili zagrejani i, na osnovu vrste utvrđenih termičkih oštećenja, doneti zaključke o eventualnom uzorku nastanka požara.

Pre početka laboratorijskih ispitivanja, vizuelnim ispitivanjem bakarnih provodnika sa oznakama U0, U1 i U2, uočene su kuglice istopljenog metala na krajevima provodnika, kao posledica kratkog spoja.

4.1.1. Priprema uzoraka za analizu i metodi ispitivanja

Sa svih bakarnih provodnika sečicama su isečena po dva uzorka, po jedan sa svakog kraja provodnika. Uzorci su zatopljeni u hladno-polimerizujući dvokomponentni akrilat, zatim brušeni „na mokro“, SiC papirima finoće od 80 do 800, do približno polovine prečnika provodnika i, na kraju, polirani u pravcu dužine provodnika dijamantskom pastom finoće od 2-5 μm i od 0-2 μm . Uzorci čeličnih cevi isečeni su modelarskom testericom, po dva uzorka iz svake cevi. I ovi uzorci su zatapani, brušeni i polirani.

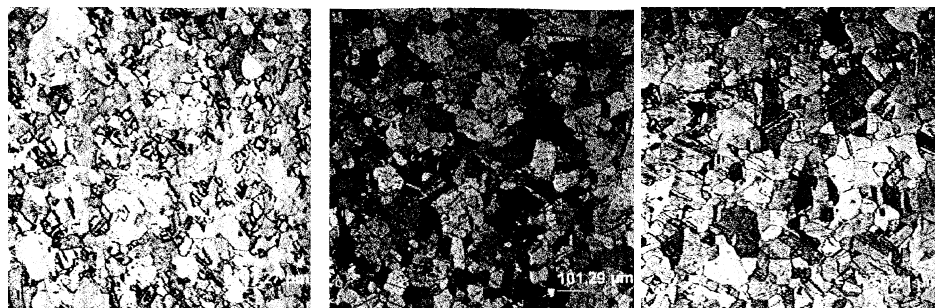
Metalografska priprema uzoraka bakarnih provodnika završena je hemijskim nagrivanjem u rastvoru 50 ml HNO_3 , 50 ml H_2O . Priprema uzo-

raka cevi za metalografsku analizu izvršena je hemijskim nagrizanjem u rastvoru 2ml HNO₃, 98 ml etil-alkohola.

Primenjeni metodi ispitivanja posle vizuelnog pregleda bili su: mikrostrukturno ispitivanje optičkim mikroskopom i rendgenska strukturalna analiza rendgenskom difrakcijom. Mikrostrukturna ispitivanja vršena su optičkim mikroskopom *Carl Zeiss Axioplan 25 C* pri različitim uvećanjima, dok je za rendgensku strukturalnu analizu korišćen uređaj za rendgensku difrakciju – difraktometar *Siemens D500*. Sva ispitivanja obavljena su sa Ni filtrovanim CuK_α zračenjem i to u opsegu uglova 2θ od 10 do 90°. Za identifikaciju prisutnih faza, korišćena je JCP baza podataka za standarde.

4.1.2. Rezultati ispitivanja bakarnih provodnika optičkim mikroskopom

Mikrostrukture ispitivanih bakarnih provodnika prikazane su na slikama koje slede.

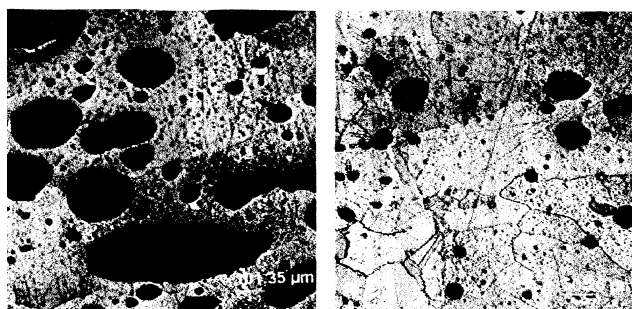
Uzorak U0

Uzorak U1

Slika 5. *Uzorci U0 i U1*

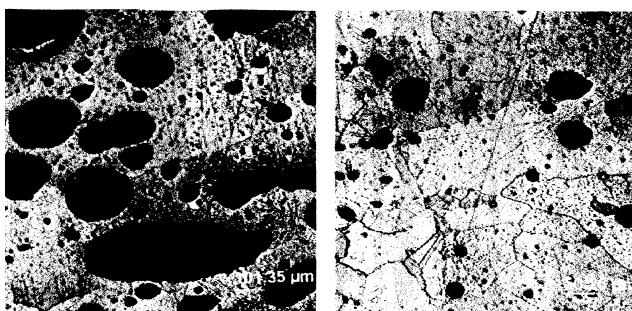
Sa slike 5. vidi se da mikrostrukturu uzorka U0 čine poligonalna zrna bakra, dok se kod uzorka U1 zapaža uticaj dejstva visoke temperature, koji se ogleda u posledicima žarenja unutar zrna.

Kod uzorka U2,1 (slika 6) zapaža se da je došlo do stapanja materijala ($T > 1083^{\circ}\text{C}$), a takođe u kapljici stopljenog i očvrnutog bakra zapažaju se „krateri“ nastali dejstvom električnog luka. U strukturi ovog provodnika ne zapaža se prisustvo oksida i bakra Cu₂O.

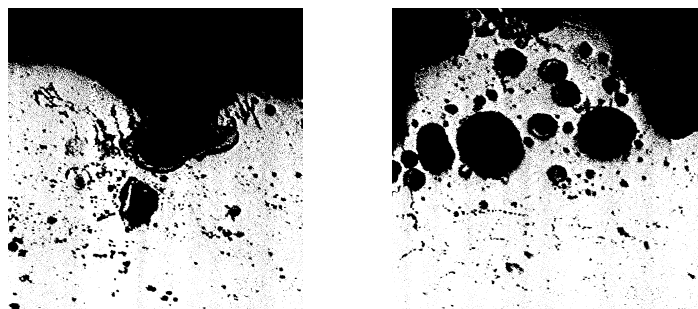
Slika 6. *Uzorak U2,1*

U uzorku U2,2 (slika 7) se zapaža da je došlo do stapanja provodnika, odn. struktura stopljene kapljice je dendritna (slika 7. desno). U međudendritnom prostoru se zapaža Cu_2O koji je izdvojen, što ukazuje na temperaturu višu od 1083°C i prisustvo kiseonika u atmosferi, tj. na *primarni kratki spoj*.

Slika 7. *Uzorak U2,2*

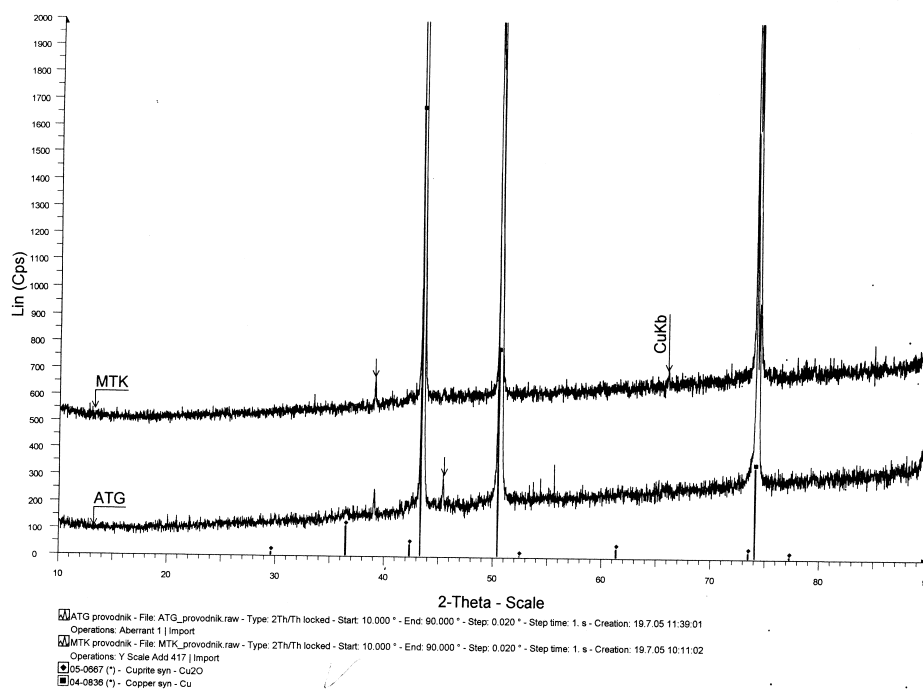
Na slici 8. prikazan je izgled provodnika U2,3. Zapaža se da je došlo do topljenja materijala, tj. obrazovanja kapljice očvrnutog bakra. Dejstvo električnog luka očigledno je zbog prisustva „kratera“, a u strukturi *nije prisutan oksid bakra* Cu_2O .

Slika 8. Uzorak U2,3

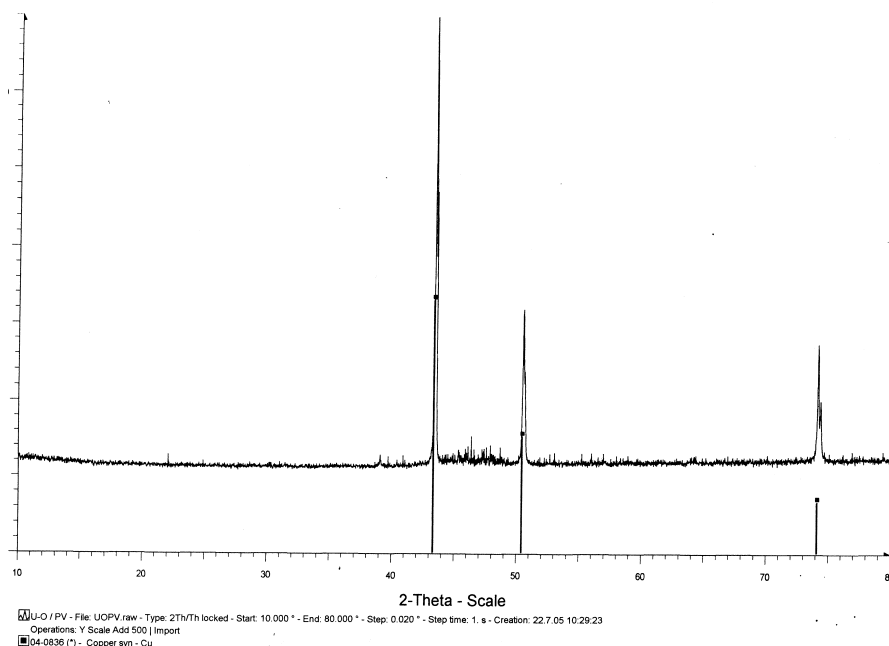
4.1.3. Rezultati ispitivanja bakarnih provodnika rendgenskom difrakcijom

Difraktogrami uzoraka U1 (označeni sa *MTK*) i U2,2 (označeni sa *ATG*) prikazani su na slici 9. Na difraktogramima uzorka U2,2 uočavaju se „pikovi“ koji odgovaraju oksidu bakra Cu_2O .

Slika 9. Difraktogrami uzoraka U1 i U2,2

Poređenja radi, na slici 10. prikazan je difraktogram bakarnog provodnika koji nije bio izložen dejstvu požara (komercijalni, nekorišćeni provodnik istog preseka kao i U2).

Slika 10. Difraktogram komercijalnog - nekorišćenog provodnika istog preseka kao i U2

4.1.4. Zaključak na osnovu laboratorijskog ispitivanja

Do promene u strukturi materijala provodnika došlo je usled dejstva visoke temperature. U svim ispitanim uzorcima došlo je do stapanja materijala. U provodnicima U0 i U1 nije uočeno prisustvo Cu_2O , tj. promene su nastale kao *posledica sekundarnog kratkog spoja* u toku požara.

U ispitanim uzorcima U2,1 i U2,3 nije uočeno prisustvo Cu_2O , tj. promene su takođe nastale su kao *posledica sekundarnog kratkog spoja* u toku požara.

Najzad, u uzorku U2,2 došlo je do stapanja materija i u provodniku je prisutan Cu_2O , što ukazuje na to da je u ovom provodniku došlo do *primarnog kratkog spoja*.

4.2. SLUČAJ 2 - Primarni kratki spoj

Za laboratorijsko ispitivanje u ovom slučaju dobijene su četiri grupe uzoraka. Uzorci su prikupljeni sistematski, idući od mesta koje je najudaljenije od centra požara, do samog centra požara. Prvu grupu uzoraka čine četiri bakarna provodnika preseka 10 mm^2 koji su uzeti od stuba do mesta prekida (uzorci 1-1, 1-2, 1-3 i 1-4). Drugu grupu uzoraka čine četiri provodnika od 10 mm^2 uzeti od mesta prekida do glavnog razvodnog ormara (uzorci 2-1, 2-2, 2-3 i 2-4). U trećoj grupi uzoraka su bakarni provodnici preseka $2,5 \text{ mm}^2$ uzeti ispod glavnog razvodnog ormara (uzorci 3-1 i 3-2). Četvrtu grupu uzorka čine bakarni provodnici preseka od $5 \times 2,5 \text{ mm}^2$ koji su uzeti sa samog centra požara (uzorci 4-1 i 4-2).

U ovom radu su prikazani rezultati laboratorijskih ispitivanja samo za predstavnike prve i četvrte grupe uzoraka (uzorak 1-1 iz najudaljenije i uzorak 4-1 iz grupe koja je najbliže centru požara). Rezultati ispitivanja ostalih grupa zbog nedostatka prostora nisu prikazani, i mogu se dobiti od autora.

I ovde je, kao i u prethodno opisanom slučaju, cilj ispitivanja bilo utvrđivanje vrste, vremena i okolnosti nastanka termičkih oštećenja na ispitivanim provodnicima, da bi se došlo do zaključka da li su oštećenja nastala pre, u toku ili posle požara. Na osnovu vrste utvrđenih termičkih oštećenja trebalo je doneti zaključak o eventualnom uzorku nastanka požara.

Vizuelnim pregledom svih ispitivanih uzoraka uočeni su tragovi sagorevanja. Na uzorku 1-1 i 1-3 zapažene su kuglice od istopljenog materijala, a na uzorku 1-4 se vidi da su dva provodnika prespojena. Na uzorcima 2-1, 2-2, 2-3, 2-4, 3-1 i 3-2 zapažena su mehanička oštećenja na provodnicima što ukazuje na to da su nastala pod dejstvom električnog luka. Na uzorku 4-1 se jasno videlo da su svih pet provodnika prespojени.

4.2.1. Priprema uzoraka za analizu i metodi ispitivanja

Isečeni uzorci bakarnih provodnika pripremljeni su na isti način kao i slučaju 1 – zatopljeni su, brušeni i polirani u pravcu dužine provodnika. Metalografska priprema uzoraka završena je hemijskim nagrivanjem u rastvoru koji čini 5 gr $\text{Fe}(\text{NO}_3)_3$ i 25 ml HCl u 70 ml H_2O . Za rendgensku difrakciju odabrani uzorci očišćeni su od akrilata i sa spoljne površine ovih uzoraka sastrugani su ostaci sagorevanja.

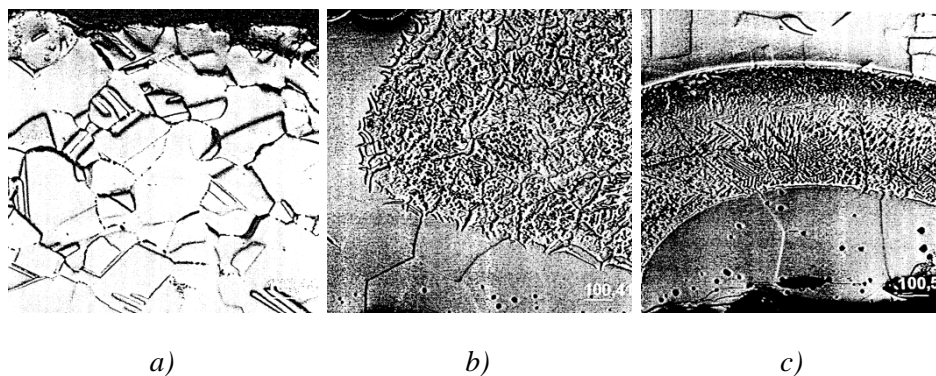
Mikrostrukturna ispitivanja vršena su kao i prethodnom slučaju na optičkom mikroskopu *Carl Zeiss Axioplan*, a za rendgensku strukturnu analizu metodom rendgenske difrakcije korišćen je difraktor *Siemens D500*. Sva

ispitivanja izvršena su sa Ni filtrovanim CuK_α zračenjem i to u opsegu uglova 2θ od 10° do 80° . Za identifikaciju prisutnih kristalnih faza korišćena je JCP baza podataka za standarde.

Uzorak 1-1

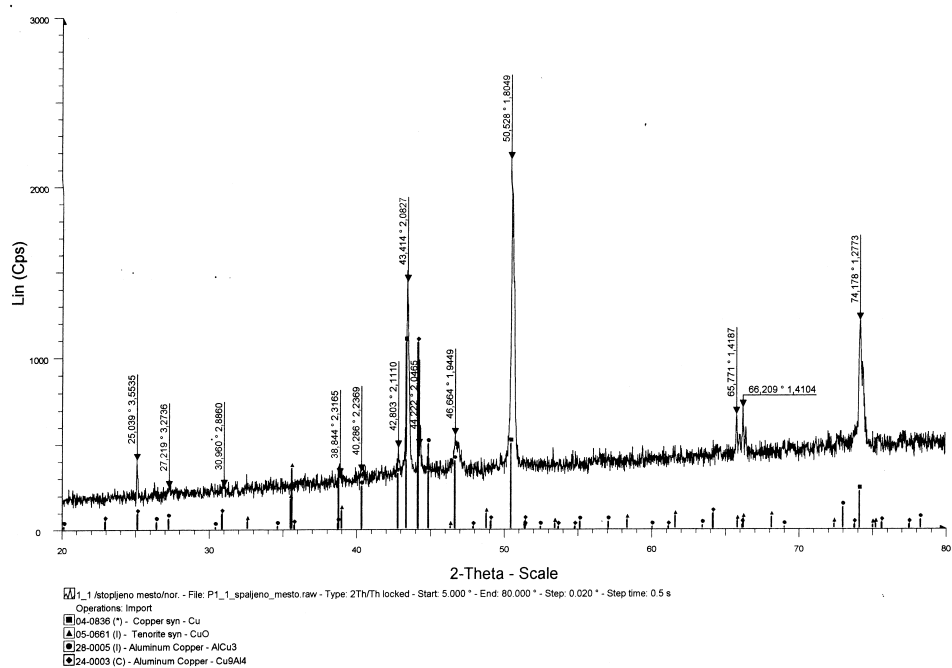
Sa mikrofotografije uzorka 1-1 sa slike 11a, vidi se da je došlo do lokalnog topljenja bakarnog provodnika po granicama zrna. Unutar granica zrna zapažaju se pojedinačni delići Cu_2O , što ukazuje na to da je pri topljenju bakarnog provodnika 1-1 u sredini bio prisutan O_2 .

Na slikama 11b i 11c vidi se istopljeni materijal na provodniku. Materijal nije Cu jer se vidi da je došlo do legiranja. U stopljenom materijalu na bakarnom provodniku zapaža se poroznost, pri čemu pravilan oblik pora ukazuje na gasnu poroznost.

Slika 11. *Uzorak 1-1*

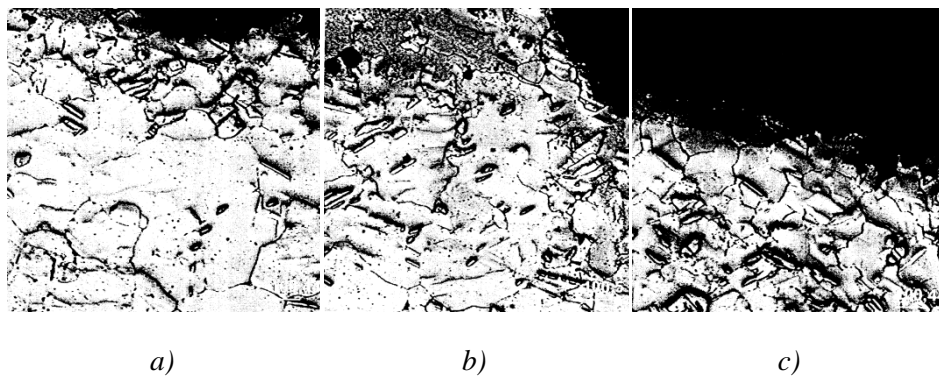
Difraktogram ovog uzorka (slika 12) pokazuje prisustvo Cu, Cu_2O , Cu_3Al , kao i Cu_9Al_4 , što ukazuje na činjenicu da je stopljeni materijal Al. Na drugoj strani, prisustvo Cu_2O ukazuje na to da su se sve promene na materijalu dogodile u prisustvu O_2 .

Slika 12. Rendgenogram uzorka 1-1

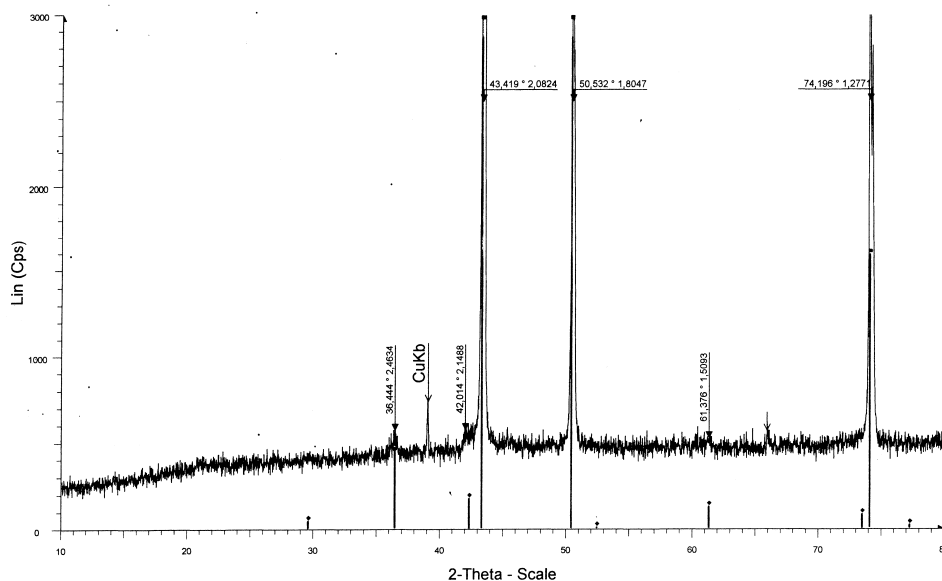
Uzorak 4-1

Sa slike 13 (a, b, c), zapaža se da je došlo do topljenja provodnika. U granicama zrna provodnika zapažaju se uključci Cu_2O što ukazuje na to da je do ovog topljenja došlo u prisustvu O_2 , tj. u prisustvu vazduha.

Slika 13. Uzorak 4-1

Prethodni zaključak potvrđuje difraktogram uzorka 4-1 koji je prikazan na slici 14.

Slika 14. Difraktogram uzorka 4-1

4.2.2. Zaključak na osnovu laboratorijskog ispitivanja

Na provodnicima 1-1, 1-3, 3-1, 3-2, 4-1 i 4-2 uočene su promene koje odgovaraju **primarnom kratkom spoju**. Primarni kratki spoj na bilo kojem od pomenutih provodnika mogao je biti uzrok požara. Na osnovu izvršenih mikrostrukturnih ispitivanja nije moguće utvrditi vremenski redosled promena na pomenutim provodnicima; drugim rečima, nije moguće odrediti da li se primarni kratki spoj na pojedinim provodnicima odigrao istovremeno ili sa nekim malim vremenskim pomeranjem.

5. Zaključak

U radu je prikazano da se laboratorijsko ispitivanje kratkih spojeva svodi na otkrivanje prisustva O_2 u provodnicima u kojima je uočeno stapanje u toku požara. Za laboratorijsko ispitivanje može se koristiti optički mikroskop ili skenirajući elektronski mikroskop (SEM) sa energodisperzionim spektrometrom (EDAX), kao i strukturalna analiza bazirana na rendgenskoj difrakciji.

U svim slučajevima ispitivanja u laboratoriji, priprema uzoraka je ista i svodi se na brušenje, poliranje i hemijsko nagrivanje. Takođe, u svim slučajevima se utvrđuje da li je provodnik na kome je uočeno topljenje bio u atmosferi koja sadrži ili u atmosferi koja ne sadrži O₂.

Međutim, sam podatak o prisustvu O₂ nije dovoljan da bi se doneo potpuno pouzdan zaključak o tome da li je u pitanju primarni ili sekundarni kratki spoj, zbog toga što je požar dinamički proces nekontrolisanog sagorevanja tokom koga se menja sadržaj O₂ u atmosferi. Iako se O₂ troši prilikom sagorevanja gorivih materijala, u toku požara je moguć priliv većih količina vazduha, pa samim tim i rastvaranje O₂ u Cu koji je istopljen, što može da dovede do pogrešnog tumačenja rezultata laboratorijskih ispitivanja. Zbog toga je za pravilno tumačenje rezultata laboratorijskog ispitivanja neophodno poznavanje okolnosti koje su dovele do nastanka samog požara i dinamike njegovog razvoja.

Da bi se doneo pouzdan zaključak o uzroku požara, potrebno je napraviti ili uviđaj na licu mesta ličnim prisustvom, ili kasniji uvid mesta događaja uz pomoć foto-dokumentacije, da bi se video centar požara i ocenila dinamika razvoja požara. Samo tada je moguće izjašnjavanje o prirodi ispitivanih kratkih spojeva, tj. donošenje odluke o tome da li je bio u pitanju primarni ili sekundarni kratki spoj.

6. Literatura

- A Guide to Arson Investigation*. (1996). American Re-Insurance Company.
- Almirall, R. J., Furton G. K. (2004). *Analysis and Interpretation of Fire Scene Evidence*. CRC Press.
- Azaroff, L. V. (1960). *Introduction to Solids*. McGraw-Hill.
- Azáróff, L. V. Buerger, M. J. *The Powder Method in X-ray Crystallography*. McGraw-Hill.
- Axiovert 25 CA Inverted Reflected Light Microscope – Operating Manual*. (1997). Zeiss Grupe. www.zeiss.de.
- Branningan L. F. (1980). *Fire Investigation Handbook*. University of Maryland Fire & Rescue Institute.
- Cullity, B. D. (1960). *Elements of X-Ray Diffraction*. Addison-Wesley.
- Drago, R. S. (1992). *Physical Methods for Chemist*. Gainesville: Surfside Scientific Publishers.
- Encyclopedia of forensic sciences 1-3*. [Elektronsko izdanje]. Elsevier.
- Fire and Arson Scene Evidence* (2000). U.S. Department of Justice.
- Hall R. J. (2009). *Home electrical fires*. NFPA – Fire Analysis and Research Division.

- Noon, K. R. (2001). *Forensic engineering investigation*. USA: CRC Press.
- Nuffield, E.W. (1966). *X-Ray Diffraction Methods*. Wiley.
- Skoog, D. A., Holler, F. J., Niemen, T. A. (1998). *Principles Of Instrumental Analysis*. Toronto: Thomson Learning.
- Wert, C.A., Thomson, R. M. (1970). *Physics of Solids*. McGraw-Hill.

FORENSIC STUDY
OF THE SHORT CIRCUIT AS A CAUSE OF FIRE

SUMMARY

The paper presents an overview of laboratory testing of short circuits, the aim being to detect the presence of O₂ in the conductors where melting is observed in the event of fire. The optical microscope and scanning electron microscope (SEM) with energy dispersive spectrometer (EDAX) have been applied, as well as structural analysis based on X-ray diffraction. Sample preparation included grinding, polishing and chemical corrosion. Also, in all cases it was determined whether the conductor where melting was observed had been in the O₂ atmosphere or not. In order to interpret correctly the results of the laboratory testing, it is necessary to know the circumstances leading to fire and how it developed. In order to reach a reliable conclusion regarding the cause of fire, it is necessary to carry out fire scene investigation in person, or to inspect the fire scene later by means of the related photographs, so as to observe the point of origin of fire and estimate its development. Only then it is possible to state the nature of the examined short circuits, i.e. to reach the conclusion whether a primary or secondary short circuit occurred.

MEDICAL PROCEDURES IN THE EXAMINATION OF THE DEFENDANT

*Saša Knežević¹

¹ *Faculty of Law, University of Niš*

Abstract: Particular medical procedures may facilitate the process of discovering the truth, but they can also jeopardize the human rights of the defendant during the proceedings. The lack of factual grounds for conviction may prompt the police and the judiciary to put various kinds of pressure on the accused, influencing his or her will. For this reason, clear legal provisions are needed to narrow down the room for the use of inhumane pressure on the accused during the interrogation.

The fundamental principles of democratic and human conduct imply that a clear normative framework should be given for taking the genomic imprint in the criminal proceedings and pre-criminal investigation. Likewise, a legislative step forward is needed to clarify disputed issues, such as the physical examination, hypnosis, narcoanalysis, and narcodiagnosis during the interrogation of the accused.

Key words: medical procedures, genomic imprint, physical examination, hypnosis, narcoanalysis, narcodiagnosis

1. Introductory Remarks

After the start of the criminal proceedings, factual and legal grounds behind the state's request for punishment are determined, as presented in the indictment of the authorized prosecutor. It is almost impossible to find out the truth in the criminal proceedings without the statement of the person for whom there is a reasonable suspicion to have committed the offense. Therefore, the examination of the defendant represents an indispensable evidentiary activity, by which the criminal court forms the factual construction of

* E-mail: knez@prafak.ni.ac.rs

the criminal event. Although the legacy of the criminal proceedings derives from inquisition, the interrogation of the accused is a legitimate evidentiary action. However, this does not mean that in the criminal proceedings the truth can be sought through the examination of the defendant by using measures that jeopardize his or her physical and moral integrity.

A consequence that necessarily results from the determination of the grounds for the indictment is that the charged individual's human rights become limited, even before the required degree of conviction is reached on how grounded the request for the penalty for the accused is, in accordance with criminal law.

International human rights regulations and modern legislations prescribe that limitations of the accused person's fundamental human rights should be reduced to a minimum. Any limitation of human rights and freedoms beyond the limit necessary for the efficiency of the criminal prosecution should be deemed illegal and penalized. In that context, the use of coercive measures, influencing the accused individual's will in order to extort a statement, is inadmissible.

The physical and moral integrity of the accused may be jeopardized by coercion, threat, and various forms of psychological and social pressure on his or her will. The range of disallowed influences on the volition of the accused is complemented by other methods and means "which facilitate the road to relevant facts, and make the procedure to determine such facts much more efficient and exact" (Aleksic & Milovanovic, 1990). However, if this method is used, some human rights of the accused may be put to danger. The methods in question primarily include hypnosis, narcoanalysis, narco-diagnosis, and lobotomy. Those procedures are medical by nature, and their use in the criminal proceedings is controversial. For this reason precisely, we shall discuss the essence of these procedures and consider the problem of legality of their use. First of all, however, we shall present some medical procedures whose use in the criminal proceedings is undeniably legal.

2. The Physical Examination of the Accused and Other Persons

Provisions of the Criminal Procedure Code (CPC) unambiguously confirm that *the physical examination of the accused and of other persons* is a medical procedure whose legality is unquestionable. This medical examination of the accused may be undertaken without his or her compliance "if facts relevant to the criminal procedure should be determined". The medical examination of other persons (witnesses and the injured party) against their

will be possible only in order to determine whether there is a trace or consequence of the criminal act on their bodies (Art. 131, Par. 1, CPC).

In order to analyze and determine other facts relevant to the criminal procedure, the institution conducting the criminal procedure may order that *blood samples be taken* and other medical procedures be undertaken *lege artis* without the consent of persons subjected to the procedures, except if the use of these measures would result in a danger to the health of these persons (Art. 131, Par. 2, CPC).

The possibility that the suspect, the accused, the witness, and the injured party should be physically examined, that their blood samples should be taken, and other medical procedures should be used even *without their consent* suggests that the legislator preferred the interest of determining the truth in the criminal procedure to the elementary right to the protection of physical and moral integrity of persons. It follows from this legal authorization given to the institutions conducting the criminal proceedings that the use of medical procedures in the criminal proceedings and pre-criminal investigation may assume a repressive character. Having in mind the fact that the subjection of the accused and of other parties in the criminal proceedings to the physical examination and other medical procedures may be repressive, the legislator has defined that these measures may be undertaken only *upon such order issued by the competent court*. However, if the criminal offences in question are those for which imprisonment is prescribed of up to ten years, according to Art. 113, Par. 3 of the Criminal Procedure Code, the medical procedures can be undertaken by the police department.

Departments of the Interior Ministry may start the investigation on the spot by themselves, without the order of the investigating magistrate, and may request expertise that cannot be postponed (except an autopsy and exhumation) if the possible penalty for the criminal offence is up to ten years of imprisonment (Art. 238, Par. 3, CPC). However, the question that is posed is whether the police department has the competence to undertake medical examination and other medical procedures of the suspect on its own, *without the order of the court*. If we start from the logical interpretation of the provisions of Article 238 of CPC, it seems that the departments of the Interior Ministry do not have the competence to conduct physical examination during the pre-criminal investigation. The competence of these agencies to take certain investigative actions in pre-criminal investigation are exceptional (investigation on the spot and expertise – apart from autopsy and exhumation) and motivated by the fact that there is a danger of delay or inability of the investigative magistrate to timely carry out these actions (Bejatic & Radulovic, 2002). We see no reason for urgency in conducting a

physical examination, for it is hard to envisage a situation in which traces or consequences of the criminal offence could be destroyed in the period from the apprehension to the committal of the suspect to the investigative magistrate. Admittedly, taking a blood sample may be an action that cannot be delayed, as the concentration of some substances in the blood (e.g. alcohol) depends on the time that has elapsed since they first entered the vascular system.

The competence of the police to undertake certain investigative actions, within that context also a medical procedure, depends on how one interprets the *legal nature* of the physical investigation and other medical procedures. If one starts from the position that the physical medical examination is an *investigation of the person* (Bejatovic et al., 2002), exceptionally, the police can take this measure upon their own decision. The situation is similar if the physical examination is classified as a means to provide an expert opinion. However, if one embraces the position that the physical examination is an independent action in the criminal proceedings (Stevanovic & Djurdjic, 1998), then there is no *explicit* competence of the police to conduct a physical examination or other medical procedure of the subject independently. In this situation, there is a legal vacuum and whether the police have the right to limit the right to the protection of the suspect's physical integrity through medical procedures depends on the interpretation of Art. 238, Par. 3 of CPC (the application of which is required by Art. 131, Par. 3 of CPC). Our position is that the physical integrity of a person may not be jeopardized as a consequence of the interpretation of legal vacuums.

3. Analysis of Fundamental Genetic Material (DNA)

Progress in science and engineering has resulted in the discovery of new and more reliable methods for the identification of perpetrators. A step forward toward attaining this goal is the possibility to unequivocally discover the identity of a person based on the genomic imprint of the deoxyribonucleic acid (DNA), the carrier of heritable material. Based on these scientific discoveries, in pre-criminal investigation and criminal proceedings, a medical procedure can be used to take the genomic imprint of given persons from the molecular samples of their tissue. This type of analysis results in a reliable determination of the person's identity, but it can also jeopardize his or her elementary right to the inviolability of personal integrity.

To get the genomic imprint, deoxyribonucleic acid, an elementary biochemical ingredient of chromosomes, first needs to be extracted from the biological material (blood, hair, sperm, saliva, vaginal fluid). After this, ap-

appropriate ferments are used to break DNA molecules into fragments – the so-called fragment length polymorphisms. Processed this way, the DNA molecules are then separated by electrophoresis and transferred to nitrocellulose membranes, using a special technique. At the temperature of 80 degrees Celsius, the fragments on the membrane are fixed. By a radioactive probe, the membranes bind to DNA fragments containing “elementary sequences”. An X-ray film is attached to the membranes, which results in the emergence of fragments, representing the genomic “imprint”. Through comparative analysis one may determine whether or not the biological samples in the analysis are identical. Likewise, their possible identical origin is also determined (Aleksic & Milovanovic, 1994).

Provisions of the Criminal Procedure Code do not prescribe the genomic imprint method. Therefore, the question is posed whether this medical procedure may be considered a type of physical examination (i.e., a legal medical procedure), or it is still an illegal medical intervention (Art. 131, Par. 4, CVC).

It can be taken that the analysis of fundamental genetic material is not a medical procedure influencing the will and consciousness of the accused when he or she is giving a statement. However, this medical procedure shall become fully legal only when conditions are explicitly defined under which it may be used in the criminal proceedings, and especially in pre-criminal investigation. Guidelines for the future regulation of fundamental genetic material analysis may be found in the solutions from Croatian criminal procedure legislation. In accordance with provisions from Art. 265, Par. 5 of the Criminal Procedure Act of the Republic of Croatia, the investigative magistrate shall order that confidential medical samples be taken for the analysis of a person’s fundamental genetic material if there is *reasonable suspicion* that a criminal offence has been committed for which one may be sentenced to *imprisonment*, and if there is a probability that such an analysis will obtain data *relevant to the successful conduction of the criminal procedure*. Moreover, this medical procedure may be undertaken only under the *constant supervision of the Ministry of Health*. Data obtained by means of the genetic material analysis may be stored and kept on file for ten years after the end of the criminal proceedings, if in the proceedings the defendant has been irrevocably convicted for a serious criminal offence against life and body, sexual freedom and sexual morality or security of other persons (Art. 265, Par. 5, Criminal Procedure Act of the Republic of Croatia).

To ensure unhampered taking of medical samples with the purpose of genetic analysis, Art. 131 of the Criminal Procedure Code is to be appended. There must be legality in the use of this medical procedure, derived

from clearly defined conditions, which may in turn limit the inviolability of the suspect's or defendant's physical integrity. This way, our country would observe an obligation from the international law. In fact, the Committee of Ministers of the *Council of Europe* defined guidelines for regulating DNA analysis in member states in its Recommendation (R92¹). Its Article 9 requires that results of DNA analysis must be equally accessible to both parties in the criminal proceedings, and that where the quantity of substances available for analysis is limited, care should be taken to ensure that the rights of the defense are not impaired.

4. Hypnosis and the Defendant's Human Rights

Hypnosis is defined as a "condition of psychological suggestibility, with more or less clearly changed state of consciousness and more or less pronounced reduction in making voluntary decisions" (Acimovic, 1987). It is also defined as an "artificially induced condition, during which the hypnotized person loses consciousness on the external world and remains in a position in which it must listen to the suggestions given by the hypnotist" (Delay & Pichot, 1971). Hypnosis inhibits the brain cortex. The condition of augmented suggestibility, caused by hypnosis, is accompanied by the situation in which the hypnotized person's social contact is narrowed down and reduced to the exclusive communication with the hypnotist. By influencing the will of the hypnotized, the hypnotist makes this person subject to his or her instructions. This way, a statement can be extorted.

As one of the methods for influencing one's will (here we have in mind the will of the suspect or the defendant), hypnosis is controversial in terms of the legal and ethical dimensions of its use in the criminal proceedings. The problem becomes even more complex when one considers the fact that the Criminal Procedure Code does not explicitly forbid hypnosis in the criminal proceedings. Even though it inhibits the central nervous system, this procedure is psychological in nature, so it could hardly be classified as one of the medical interventions that CPC forbids (Art. 131, Par. 4). If hypnosis is used, the subject's psyche is manipulated, but this does not cause psychopathological changes. For this reason, hypnosis should be unambiguously prohibited. The provision of Art. 89 Par. 8 of the Criminal Procedure Code should be appended, where hypnosis should be explicitly listed as an illegal method of influencing the will of the accused.

¹ The Recommendation was adopted on 10 February, 1992.

In the academic public there is no united position on allowing hypnosis in the criminal proceedings. Two approaches to the issue are discernible. According to one position, the use of hypnosis in the criminal proceedings is absolutely unacceptable. Supporters of a different view are in favor of hypnosis in certain situations.

The absolute exclusion of hypnosis in criminal proceedings is justified by various reasons. Human dignity and personal integrity are sufficient reasons to block the use of hypnosis in criminal proceedings. This fact must not be ignored in attempts to find out the truth in criminal proceedings. "The freedom to consciously express oneself and the right to this may not be sacrificed even for the possible finding out of the truth, even when the discovery of the act and the perpetrator depend on this" (Vodinelic, 1984). This position on the use of hypnosis in the criminal procedure is embraced by the German legislator, who explicitly bans the use of hypnosis while questioning the accused. This ban cannot be removed even if the accused should consent to hypnosis (Art. 136, Criminal Procedure Act of the Federal Republic of Germany). "A voluntary slave is nothing but a slave" (Vodinelic, 1984).

In addition to the protection of the defendant's human rights, insufficient credibility of the statement so obtained is listed as another argument against hypnosis. As it may be, the hypnotized person is sometimes liable to "confabulation, fantasies and uncritical exposition of facts, along with a very high suggestibility, reflected in the strong desire to submit and satisfy the explicit and supposed expectations of the hypnotist" (Hilgard & Loftus & Altavila, 1955). For those reasons, as a rule, a statement obtained by hypnosis is not credible.

In order to overview the influence of hypnosis on the exercise of the defendant's human rights, one should stress some additional facts raised in the literature on criminal procedural law as relevant to this problem. The protection of human dignity and personality of the defendant may not be complete without the explicit ban of hypnosis in pre-criminal investigation, which is mostly conducted by the departments of the Interior Ministry. For this reason, an explicit legal provision is required to ban the use of hypnosis within the operational work of the police department in pre-criminal investigation.

The provisions of the law should fully forbid the use of all results of hypnosis in criminal proceedings (and pre-criminal investigation). In criminal proceedings, a fact obtained via hypnosis by a police department should not be allowed to be used. As it may be, a statement of the accused in pre-criminal investigation may provide information relevant to another source of

evidence, potentially helpful in providing new facts for the criminal investigation. If the use of information obtained via hypnosis were not forbidden, the essence of the ban on this measure would be evaded. The legality of the probative proceedings would be undermined due to the origin of such information, which led to the source of evidence used in criminal proceedings. A ban on certain measures must go hand in hand with a ban on the use of all results stemming from the application of those measures. The police should not take suspicious or disputable actions, while the court should not “wash its hands” by basing its judgment on the results of such actions.

In addition to the opponents of hypnosis, in the theory of criminal procedure law there are also authors vouching for the restricted use of hypnosis in the criminal proceedings. The plead for the restricted use of hypnosis applies to cases in which criminal offences have been committed under the influence of hypnosis. The goal of hypnosis here would be to remove the so-called posthypnotic obstructions. Due to the so-called isolation rapport, the defendant’s memory is blocked, and his or her will is unfree. Therefore, during the interrogation, the defendant will give a statement determined by the hypnotist’s order. By this means, there is a realistic possibility that the defendant is treated worse, even convicted, although there was originally the possibility of acquittal. This may be prevented only by using the so-called exploration hypnosis. The task of the judge would thus be to “annul the criminally-induced lack of freedom of will and, through hypnosis, reestablish the memory of the event” (Vodinelic, 1984).

A position similar to this one is that hypnosis may be used if the accused person complies. Upon giving his or her admission, the accused may comply with hypnosis, so that additional light could be shed on the criminal offence. Through this the accused would renounce any protection he or she is given (Aleksic at al., 1994).

With all due respect to this position, one should observe the possibility for the accused to renounce protection from the perspective of ethical and medical criteria. Whether the accused may renounce the protection offered is a matter of dispute. Human dignity and personal integrity are values which must be cherished. At any given point, even after the admission of guilt, the accused must be allowed to freely and autonomously preserve his or her will. If, after the admission of guilt, the accused should comply with hypnosis, the protection of human rights of this party in criminal proceedings would be incomplete. Indeed, should the protection of the accused from hypnosis be valid only until the moment of admission? Does the position allowing hypnosis in the obtainment of supplementary evidence in the criminal investigation imply that hypnosis could be used to find out facts on

which the guilt of and punishment for the accused depend? We hold that this may not be the case. The use of hypnosis should be forbidden even for the purpose of obtaining additional facts in the criminal investigation, even if the accused person should agree with the use of this inhumane method.

5. Narcoanalysis

Narcoanalysis is a psychiatric method for the treatment of psychological disturbance with the use of narcotics. Narcoanalysis is based on psychoanalysis and, unlike hypnosis it relies on the use of medications. When narcotics are used (scopolamine, sulfazine, Pentothal, etc.), the nervous system is inhibited, its control function decreases, resulting in disruption of any censorship in human behavior. These substances are usually administered intravenously, which results in the weakening of one's will, temporary amnesia, and sleeping. After waking up, resistance of the accused to the interrogator weakens, and impulse to speak and express his or her thoughts increases. In the view of psychoanalysts, in the interrogated individual (the accused or the suspect) "an instinct for admission is intensified, so that the old feeling of guilt could be relieved by presenting something which may result in punishment" (Petrovic, 1984).

Narcoanalysis is undeniably a medical procedure, whose use is forbidden by Art. 131 Par. 4 of the Criminal Procedure Code. Apart from that, the use of the "truth serum" is unreliable, since the weaker will implies stronger suggestibility, which may result in inaccurate statements.

Contrary to narcoanalysis, the possibility of narcodiagnosis in criminal proceedings opens up the way to a dilemma in the theory of criminal procedure law. Narcodiagnosis is a diagnostic procedure, in which the psychological condition of a person, thus also the accused, is determined. Having in mind the provision from the Code that "blood samples may be taken and other medical procedures undertaken along with the rules of the medical profession with the purpose of analysis and discovery of facts relevant to the criminal proceedings, even without the consent of persons subjected to the procedures, except if the use of these measures would result in a danger to the health of these persons" (Art. 131, Par. 2, CPC), one could conclude that narcodiagnosis in the criminal proceedings is allowed. As the borderline between medical diagnosis and therapy is not clear-cut, allowing narcodiagnosis could, however, also allow the use of narcoanalysis in the criminal proceedings.

The crucial problem that is opened if a person consents to narcodiagnosis in criminal proceedings is how to secure an efficient protection of

professional (medical) confidential information. When diagnosing the mental condition of the accused, the doctor also discovers some facts about the criminal matter. If the doctor, acting as an expert in the criminal proceedings, adhered to the ethical code of his or her profession, then, in the view of some theorists, the use of narcodiagnosis would be acceptable. As it may be, the protection of confidential medical information means that, while giving a statement on the psychological condition of the defendant, the medical expert must not reveal to the court any facts related to things other than the psychological condition of the defendant. However, since in pre-criminal investigation one can hardly ensure the protection of medical confidential information, one may realistically expect that the expert doctor's finding will later be used in criminal proceedings. This is why the use of narcodiagnosis is unacceptable, for the same reasons as is the use of narcoanalysis (Bayer, 1989).

Difficulties in distinguishing between narcodiagnosis and narcoanalysis urge us to take a position against the use of narcodiagnosis in criminal proceedings. It is unrealistic to expect that while diagnosing the mental condition of the accused no other facts relevant to the explication and solution of the investigation will be found. In reporting his diagnosis and expert opinion, the physician will hardly be in a position to give a statement on the mental condition of the accused without calling upon other facts he or she is familiar with. In terms of the protection of the defendant's human rights, it makes no difference whether a decisive fact has been found through the therapeutic use of narcotics, or through the knowledge that the doctor obtained during diagnosing the defendant's condition, with the help of narcotic drugs. This is why the current provision from the Code (Art. 89, Par. 3 CPC) should be appended to contain an explicit formulation forbidding the use of narcodiagnosis in criminal proceedings. That way, the human rights of the accused would be additionally protected.

6. Lobotomy and Other Medical Procedures

The discovery that human behavior can be modified by performing surgical interventions on the brain has served as a basis for the idea that this procedure can also influence the behavior of the accused in criminal proceedings. Among other things, the purpose of performing a surgical procedure on the brain may be to remove certain mental disorders originating from the functional disturbance of neurons in the frontal lobe. This, however, caused a problem for medicine: how is one to find the affected area of the brain, the organic basis of the mental aberration, and still not damage the

surrounding healthy tissue? As a result of the joint efforts of the Portuguese physician Egos Moniz and neurosurgeon Almeida Lima a new surgical method was created – prefrontal leucotomy or lobotomy.

Essentially, this procedure cuts the neural connections between the frontal cortex, the organic basis of cognition, and the thalamus, a part of the midbrain acting as a seat of human emotional life. The disruption of communication results in the separation of cognitive and emotional events, which may neutralize aggressive behavior and intense anxiety. The result of this is sedation, but also increased obedience of the person on whom this surgical procedure has been performed (Petrovic, 1984).

Apart from some positive results in the therapy of impulsively aggressive persons, anxious persons and sexually deviant psychopaths, lobotomy has negative implications on the health of the patient it has been performed on. It results in intellectual numbness and general decline in mental life.

Since lobotomy induces changes such as pacification and increased servility, in the criminal proceedings it may be used as a means to extort a statement from the accused. The separation of the cognitive and emotional dimensions, accompanied by the loss of mental life, may force the accused to comply with all requests of those who insisted on lobotomy in the first place. Harmful consequences caused by using lobotomy classify this procedure as an inhumane method of influencing the defendant's personality. Since this is unquestionably a medical procedure, it is obvious that the use of lobotomy is forbidden by Art. 131, Par. 4 of the Criminal Procedure Code. In addition, like other means putting pressure on the will of the accused, if used, lobotomy provides unreliable evidence, too. Through lobotomy, the intellectually numb and emotionally indifferent person is "transformed into a being without reactions, servile, which will provide any statement the interrogator wants to get" (Marina, 1971).

As a method for treating mental illnesses, used in criminal proceedings, lobotomy may transform into a repressive measure, with negative repercussions for the protection of the defendant's human rights. All these reasons support the thesis that lobotomy should be banned in criminal proceedings.

Apart from lobotomy, other medical methods may be used illegally in criminal proceedings. Thus, electroconvulsions and insulin shock (sudden deliberate decrease of blood sugar levels, abrupt hypoglycemia) may induce disorientation and decrease control so that the accused could be interrogated in such a condition.

7. Final Remarks

It clearly follows from legal provisions that influence on the will of the accused, by means of force, threats or medical procedures, is not allowed. However, the very environment of criminal proceedings provides some room for using these methods. First of all, one should keep in mind the still substantial competences of the Interior Ministry departments in pre-criminal investigation, and, in instances defined by the law, also in criminal proceedings. However, in spite of the best intentions of the legislator, it is still objectively impossible to make a fine balance in every hypothetical situation between the efficient protection of the public interest on the one hand and prevention of illegal influence on the will of the accused, especially through medical interventions, on the other. The problem augments due to the imperfection of supporting evidence, especially personal sources of evidence needed to establish facts. A situation in which the accused has the most information providing the key to the truth is often the case. As a result of this fact, there is a need to put some pressure on the defendant's will, so that he or she could provide as much information on the crime as possible. The pressure needs to be strong enough to break the resistance of the accused. Therefore, medical procedures may seem to be an optimal remedy to overcome all problems occurring due to the lack of factual grounds to support the ultimate conviction. Their goal is to use various types of pressure in order to extort a statement from the accused. The task for the legislator is to provide clear provisions so as to maximally limit the possibilities for arbitrary action by the bodies in the criminal proceedings while they obtain vital facts on the crime. In that respect, explicit legal provisions are required to define the use of medical procedures stemming from the latest scientific discoveries, especially the genomic imprint method. Likewise, an explicit ban on the use of hypnosis, narcoanalysis and narcodiagnosis in the criminal proceedings is warranted.

8. Literature

- Aleksic, Z. & Milovanovic, Z. (1990). The Use of Contemporary Achievements in Science in Securing Evidence, from the Point of View of Prohibition of Evidence. *Yugoslav Journal of Criminology and Criminal Law*, 3, p. 82-96;
- Aleksic, Z. & Milovanovic, Z. (1994). *Criminalistics*, Belgrade, Dosie;
- Aleksic, Z. & Skulic, M. (2004). *Criminalistics*, Belgrade, Dosie;
- Altavila, E. (1955) *Forensische Psychologie*, Graz-Wien;

- Acimovic, M. (1987). *The Psychology of Crime and Trial*, Belgrade, Savremena administracija ;
- Bajer, V. (1989). *Yugoslav Criminal Procedure Law, Volume II*, Zagreb, Narodne novine;
- Bejatovic, S. & Radulovic, D. (2002). *Comments on the Criminal procedure Code with explanation, instructions for practical application and the concept register*, Belgrade, Kultura;
- Delay J. & Pichot P. (1971). *Medizinische Psychologie*, Stuttgart;
- Marina, P. (1971). The use on the lie detector as a method of determining the facts in criminal proceeding, *JRKK*, 4, p. 642-660;
- Petrovic, S. (1984). *Psychology and the Possibility of Abuse*, G. Milanovac, Decje novine;
- Redmayne M. (1998). The DNA Database, *Civil Liberty and Evidentiary Issues*, CL;
- Simonovic, B. (2004). *Criminalistic*, Kragujevac, Faculty of Law in Kragujevac;
- Stevanovic, C. & Djurdjic, V. (1998). *Criminal Procedures Law*, Nis, Niski kulturni centar;
- Vodinelic, V. (1984) Suggestion and Hypnosis from the Standpoint of Criminal Law and Proceedings, *Nasa zakonitost*, No. 1, p. 33-65

MEDICINSKE INTERVENCIJE
PRILIKOM SASLUŠANJA OKRIVLJENOG

REZIME

Utvrđivanje istine u krivičnom postupku gotovo je nemoguće bez iskaza lica za koje se osnovano sumnja da je izvršilo krivično delo. Stoga saslušanje okrivljenog predstavlja nezaobilaznu radnju dokaznog karaktera, kojom organ krivičnog postupka formira činjeničnu konstrukciju krivičnog događaja. Iako predstavlja tekovinu inkvizicionog sistema krivičnog postupka, saslušanje okrivljenog je legitimna dokazna radnja. Međutim, to ne znači da se do istine u krivičnom postupku, pri saslušanju okrivljenog, može stizati primenom mera kojima se narušava njegov telesni i moralni integritet.

Određenim medicinskim intervencijama moguće je olakšati put do istine, ali se njima može ugroziti ostvarivanje ljudskih prava okrivljenog u krivičnom postupku. Pomanjkanje činjenične potpore za osudu okrivljenog može nagnati policijske i pravosudne organe da primene različite vidove presije na volju saslušavanog okrivljenog. Stoga je potrebno jasnim zakonskim odredbama suziti prostor za primenu nehumanih pritisaka na okrivljenog prilikom njegovog saslušanja.

Osnovni postulati demokracije i humanosti nalažu da se propiše jasan normativni okvir uzimanja genomske otiske u krivičnom i prekrivičnom postupku, ali i da se učini legislativni iskorak u rešavanju spornih pitanja, koja se odnose na preduzimanje telesnog pregleda, hipnoze, narkoanalize i narkodijagnoze prilikom saslušanja okrivljenog.

FORENSIC LINGUISTICS IN CRIMINAL INVESTIGATION

*Zorka Kašić¹

Jelena P. Đorđević²

¹*University of Belgrade Faculty of Special Education and Rehabilitation*

²*University of Belgrade, Faculty of Security Studies*

Abstract: This work presents the short history of linguistic application in investigation and court procedures, and the history of development of particular disciplines in the scope of forensic linguistics as a subspecialist field; the sources of analysis and fields of application are marked; the methods of analysis used for separating forensic markers are given in various levels of linguistic structure, and it is especially discussing about types of individual speech and language characteristics which are used as forensic markers in determining and verifying speakers. The possible forensic markers in determining linguistic profile of an unknown speaker of a crime are presented. The possibility of forensic analysis of written language samples is also noted.

Key words: investigation and court procedures, forensic linguistics, linguistic disciplines, forensic identification of speakers, determination of profile of an unknown speaker (writer), speech samples, text samples.

1. Introduction

Searching for ways of determining authors of certain texts, which is determining of individual language (Style) characteristics started earlier than the linguistic expertise in crime investigations. This field was characteristic for literature criticism, i.e. history and theory of literature. It is very often later, according to viewed style characteristics, that there is doubt in the authority of famous literature works. Are literature plagiarisms in question? It

*E-mail: zorka@sezampro.rs

is possible that there were such cases, but there are other reasons that are causes of the given authorships in question. The existence of “black lists” in great number of authoritarian regimes made authors publish their work under the names of the “approved” authors with the mutual agreement, personal reasons of being unready to present themselves to the judgment of the public made writers publish their works under the pseudonyms, and there were some other, especially political, reasons that made writers publish literary works under other names. Literature theory spotted these occurrences and tried, with its methods, to determine the real authors of the works in question. The methods of literary theory in the given cases were mainly based on the analysis of language (that is style) particularities spotted in the literary work. These beginnings established the way for the development of forensic stylistics (one of the fields in forensic linguistics), within the scope of which the procedures connected to the determining of the problematic authorships in the written samples of language are developing today.

2. The view of development ways of forensic linguistics

As progress of print contributed to the development of stylistics, which enabled the lasting and moving of written language samples, this is how the development of forensic linguistics, that is the development of this subspecialist field of linguistics' application, contributed to the development of recording possibilities and keeping of spoken samples.

In the field of application in the linguistic analysis of samples of the spoken and written language in investigation procedures and court appeals in the nomenclature and in practice two separate fields exist: forensic phonetics and forensic linguistics.

The application of phonetics in forensic analysis is connected to the late sixties. It was first applied in the Michigan State (the USA). Since 1967 until today more than 5000 crime investigating services included it in their work cases connected to the identification of voice (Rose, 2002). In North America, the greatest number of European countries and in Australia a range of very referential laboratories for forensic phonetics and acoustics exist. This type of forensic analysis and expert phoneticians witnessing connected to identification and verification of speakers are widely applied to in research and court procedures. In our country there exists a certain tradition of forensic phonetics and acoustics application, known as expert evaluation of voice. It is necessary to point out that in Serbia (together with its neighboring countries) in this domain of forensic skills they are applied sporadically; the impression is that the demands for this type of expert evaluations depend

on the fact how much the people who take part in the research procedure are informed about the possibilities of forensic analysis of samples of speech.

40 years ago J. Svartvik published an article "*Evans Statements: A Case of Forensic Linguistics*". In this article, he demonstrated the problematic and incriminating parts from the series of four statements that Timothy Evans gave to the police officer about the death of his wife and daughter. This is how the term for the new field of forensic expertise came to be. Twenty years earlier Philbrick used the term forensic English in the title of his book that was about English in law "*Language and the Law: The Semantics of Forensic English*", however this phrase never entered the academic use.

In the beginning the development of forensic linguistics was slow. The articles appeared in unexpected places where some author, usually a famous linguist, analyzed the testimony about which there were discussions and comments: there were discussions about the authenticity of recordings, communicative interactions in the courtroom, or the inconsistencies in the language which the police wrote were identified and examined, and they were attributed to the immigrants or natives (Aborigines). The recordings of the statements under the oath and witnesses' accounts were analyzed; the linguistics similarity of hallmarks and logos of the rivalry firms and so on. (Coulthard M., Johnson A., 2007).

In these early days there were no trials to make a discipline or methodology for forensic linguistics. Forensic tasks were usually accepted as an intellectual challenge, and linguists almost always tried to be personally creative in more than precise application of some method of analysis. Contrary to the slow beginning development, in the last fifteen years the courts have more usually asked linguists for expertise in great number of countries. That was the reason why the methodology in the development and greater and greater numbers of linguists who appear as expert witnesses exist, and have this kind of work as an occupation. There are two professional associations IAFL (International Association of Forensic Linguists) and IAFPA International Association for Forensic Phonetics and Acoustics, together with the magazine *Forensic Linguistics* that started to come out in 1994. The magazine got a new name in 2003 to *The International Journal of Speech Language and the Law* with the intent to point out to potential readers more clearly how wide the field of forensic linguistics is.

The cases which ordered the expert testimony of linguists started from the discussions about the meanings of individual morphemes, or individual words in instructions to the jury for "possessing" certain words and phrases in the cases of plagiarism to accusations in certain murder cases

where the complete texts were fabricated. A linguist often uses the standard analytical means to form an opinion, but there are few cases which ask for the same choice of means from the linguistics choice of instruments. From time to time, anyhow, some cases ask some new and exciting questions for descriptive linguistics, and these questions need basic research, for example: how can someone measure „rarity“ and because of its value of individual expression evidence of individual expression or how can someone judge if the verbal memory is something reliable (Coulthard M., Johnson A., 2007).

In Europe, Australia, North America, since 1990 there have appeared researches of this type about various disciplines (linguistics, law, psychology, anthropology, sociology) making forensic linguistics multidisciplinary (and crosswise) field. Contemporary bibliography reaches rather great proportions in comparison to the early works. Since 2000 there have appeared a lot of studies with the word forensic in their title. They are published in key fields like: **Legal language** (Solan, Tiersma, 2005), (Tiersma, 1999), **Communicative interaction in the courtroom** (Archer, 2005); **Language and power** (Coonley, O'Bar, 1998) and **A linguist as an expert in court** (Chuy, 2005). The language used by the police was also the subject of many studies which were focused especially in **interview and questioning**. This language was researched from **the case study** (Chuy, 2005), psychological perspective of the police language (Gudjonson, 2003) until **conversational/analytical perspective** (Heydon, 2005). **Forensic phonetics** is in focus in several books (Baldwin, French, 1990), (Hollien 1990, 2001), and (Rose, 2002) the new field in **forensic stylistics** and **author identification**. Until now there exist three books which thematically cover the complete field of forensic linguistics (Gibons, 2003), (Olson, 2004) and (Coulthard M., Johnson A., 2007). A great number of researches in the field of forensic linguistics was published in the magazines *The International Journal of Speech, Language and the Law*, *Applied Linguistics*, *Journal of Pragmatics*, *Research on Language and Social Interaction*, *Discourse Studies*, *Text*, *Yale Law Review* (Coulthard M., Johnson A., 2007).

3. The fields of application and sources of evidence

The linguistics expertise is applied in cases in which the language of an individual (a sample of spoken or written production) can be used as one of the evidences. For example in practice used up to now, courts and police demanded linguistic expertise in certain crime cases, and in civil procedures. In crime cases, that is various types of crime (murder, kidnapping, rape, sexual abuse, blackmail, corruption, terrorism, people and drugs traffick-

ing...) the sources of evidence may be: conversations with a suspect and a convicted, conversations in secret operations – cases that include secret investigation, spoken or written blackmails, spoken or written demands for ransom (kidnapping), conversations in cases of sexual abuses of children and adults, communication with threatening (letters, e-mails, SMS, telephone calls), anonymous telephone information reports to intervention services and so on. In litigation the sources are usually written samples for example contracts, various insurances, business frauds, brands, commercials, plagiarisms, testaments and so on.

Just a few of the possible questions are presented here, and these are the questions that a linguist should answer in an expert testimony. Who called to threat on the phone about the bomb? Who wrote a message for extortion of money? Does the text contain a threat? Does the word in a contract mean that *x*, *y* or something else? What does it mean when somebody says *aha*, does *aha* always mean *yes*? Is the confession extorted? Did the suspect really admit the deed or did it seem to be to the prosecutor or the police? (Olsson, 2004)

4. The instruments

The instruments that a linguist uses in forensic analysis in expert testimony are: phonetics, morphology, syntax, lexicology, semantics, linguistic pragmatics, discourse analysis, speech acts theory, sociolinguistics, and psycholinguistics, linguistic geography, which are theories, information and methods of analysis from all the mentioned fields.

5. The individual within common language

All the people use some of the apparent forms of language which they share with their speech community. Even though the language is mutual, in every (even short) communicative situation the speaker's individual features in the plan of speech expression and in the plan of usage of language means at all the levels of linguistic structure can be noticed. This fact in sound and language particularity of an individual is noticed by every person with a typical language because, according to communicative experience in the role of a co-speaker, he or she recognizes people from their surrounding according to their individual sound and language characteristics. The appearance of personal speech characteristics and personal style in use of language means is the main source of forensic markers whilst determining the identity of a speaker (writer), verifying the identity of a speaker (writer)

and when determining a linguistic profile of an unknown speaker (writer) in investigation and legal processes in which the language samples that are produced (spoken or written) are on of the evidence.

Forensic determination of a person's identity is possible because of the specific differences that exist among all the members of human species. These differences appear first in the biological plan (biological differences exist with monozygotic twins). The differences are mostly specified in fingerprints, structure of retina, gene profile (DNA), physical shape of some body parts, handwriting and voice. Which of the features will be used in a forensic determining of an identity depends on the circumstances of a case, i.e. on the availability of the given features as well (Jovičić, 1991). When determining of identity is in question according to the language features of an individual, the problem is more complex. The complexity of a problem is contributed by the fact that a man is simultaneously determined by language in a biological, sociological and psychological plan. The influence of non biological elements is obvious in linguistic comparison of language expression of monozygotic twins who grew up in different language and cultural surroundings. Complexity of plans in which the language determines a person implicates the need that in linguistic forensic analysis searches for more combined individual markers in order to confirm ILI dispute identification/verification. The given complexity is certainly the cause of later inclusion of linguistics into the field of forensic skills.

6. The individual variations of speech expression – forensic markers

Individual variations in the plan of speech expression are, simply saying, personal speech features of every person according to which he or she is differentiated from the rest of human kind. Because the great similarity of speech features exists only with monozygotic twins. The set of individual speech characteristics presents the phonetic capacity of a person. Phonetic capacity of every individual determines anatomic physiologic characteristics of his or her system of speech organs, but also the capability or incapability of usage of natural advantages and capability or incapability to overcome the weaknesses with phonetic compensations (Kašić, 2000). Within the scope of phonetic capacity the identity is most usually determined according to the forensic markers in the voice quality, articulation quality, articulation specific features of particular speech segments, and the pitch of the basic tone, prosody characteristics and automatism of regional characteristics of the articulation base.

The voice quality is individual human characteristics which is recognizable feature in the continual speech. Auditory impression about the quality of someone's voice is contributed by the characteristics of his or her phonators, resonators and articulators, together with automatic articulation habits caused by social and regional background. In Serbian language, in every-day use, there exist usual manners of various types of voices: typical male, typical female, ringing, voice with additional fullness, voice with additional ringing, muffled, squeaky, shrieking, rasping, creaky, nasalized feminine, masculine and so on. The voice quality can be volitionally controlled (the proof are successful imitators) in order to be used as linguistic, and most often paralinguistic speech means in communication, and also (apart from that the inborn individual characteristics) are prone to changes in certain emotional and health conditions. The voice quality can be used for linguistic distinctions and phonologic contrasts in some languages (Crystal, 1996), for the realization of various regional features, and it functions like a paralinguistic feature in speech expression of emotions. So, the speech quality is a multidimensional characteristic that is viewed from various aspects - as a constantly present fundamental feature of speech which identifies the speaker as an individual and as a changeable category during the speech process, for the aspect of changeability there exists a term in use voice qualifier or the paralinguistic feature (Jovičić, Kašić, 2004). In the forensic identification of speakers there differentiate invariant features of the voice quality of the analyzed referential speaker, and it is then that they are contrasted with the invariant features of the voice quality of the unidentified speaker. The mentioned possibilities of the self control of the voice quality of which an expert must be aware of all the time, because there are cases of misconceptions which are famous in which the experts were brought when the speaker would mask himself consciously with self-control during the giving referential sample of speech.

Quality of articulation is determined by a stronger or weaker tension of muscles of the articulators during speech production. This is how we can talk about “firm” (tense, precise), normal and “loose” (relaxed, incomprehensible) articulation. We can talk about the quality of articulation as an individual characteristic of a speaker that reflexes temperament and automatic articulation habits within the scope of the articulation base. The variation of quality of articulation with the same speaker contributes greatly to the speech expression of emotions, intentions and beliefs. From this aspect, the quality of articulation takes part partially within the overall quality of speech. For example, expressions with imperative semantic features and threatening expressions are characterized by a greatly tense – firm articula-

tion, strong articulation. Strong articulation is reflected in the speech expression of anger, while the relaxed - loose articulation one of the more important indications of the expression of sadness and so on. Together with the given variability, whilst indentifying the speaker it is possible to determine individual invariant markers of the articulation quality. Individual articulation quality as a constant feature of an individual is connected most often to the tempo of speech, which is also one of individual characteristics. Fast tempo most often causes the imprecise articulation, so the speaker with this feature can be traced characteristic sequences of impreciseness that can be rather reliable forensic marker.

The specification of particular speech segments articulation is the main source of phonetic forensic markers in some laboratories for forensic phonetics (Russia or Spain, for example). Because of various reasons (physiological causes, learned habits and so on) speakers can articulate specific segments in an unusual manner. This unusual feature can happen in articulation of particular sounds and particular sound clusters. If such occurrences exist in voice samples in the procedure of forensic analysis, they are a valuable forensic marker. One of the markers is normally pathological variations in articulation of specific segments. These variations cannot be one forensic marker because of their conspicuousness they can form a trap for a forensic specialist. It is only when other types of markers are determined by the analysis that the judgments about the speaker's identity can be brought about.

The pitch of a basic tone is the speech parameter that influences mostly individual, sex, age and situation variations of speech. Because of wide field of variability of this speech parameter, complex computational analysis is needed for exact separations of the basic tone as an individual marker in identification of a speaker. Though, perceptually it seems conspicuous by everyone if the speaker has a low, middle or high basic tone, this does not mean it is easy to separate individual markers in the scope of the given three types of the basic tone. This conspicuousness can help for exclusion of similarity between speakers, but similarity in the scope of a type does not have to present identical voice. Whilst determining of the profile of an unknown speaker, the basic tone is used as a proof of age and sex. In the scope of prosody features of speech (syllable accent, tempo, loudness, intonation, rhythm), that are by definition varied by the basic acoustic parameters (Kašić, 2000.), individual markers can also be found for speaker recognition. When *syllable accent* is in question (for example, with the native speakers of Serbian language) individual markers can be produced in automatism one of the existing regional accent types, especially in the automatism one of the double forms of the short accents. Anyhow, regional types

and double forms of other accents are not themselves reliable markers because they are perceived by everyone. This perceiving by everyone enables the very speakers, when giving the referential samples for examination, to consciously mask this characteristic. Expressive regional and accent characteristics are usually used by speakers for masking personal speaking characteristics in the problematic samples of speech. So, during the analysis of a syllable accent in forensic analysis, it is necessary to determine clear criteria of differentiating between regional appearance and individual marker in order not to fall in a trap of identification. Regional accent characteristics, because of early automatism, are a valuable indication during the determination of a profile of an unknown speaker.

Tempo of speech as automatic personal characteristics is the feature of a temperament (that can be fast, moderate or slow) which gives reliable possibilities of determining of individual markers in certain sequences of a produced continual speech. It was already said that fast tempo usually causes articulation imprecision of certain segments, and very slow tempo can bring to articulation distortion that can also be one of forensic markers.

Rhythm in the broadest sense is an organized sequence of sound segments and pauses in speech which enables determination of individual characteristics in speech production. Variability of the ways for connecting the too long pauses in spontaneous speech, enables determining of more reliable individual markers in this domain. In too long pauses the speakers often use various „prop-phrases“, neutral vocal, this, that, see, you know, like... Because these sequences are usually automatic, with their analysis we can reach the important individual markers. Also, the number and length of pauses, together with the manner of articulation beginning after the break (attack or onset) can be one of the featuring characteristics. Featuring characteristic is made up of specific individual co articulation variations caused by the rhythmic intonation organization of speech (Kašić, 1997).

In certain ways loudness (the speech is perceived as silent, moderately loud or too loud) as a feature of temperament and feature of cultural habits can help (together with other markers) for determining individual characteristics of a speaker. Because of different cultural habits in the domain of loudness and difference in personal characteristics which bring to various showing of automatic level of loudness in speech production, this suprasegment is also valuable in determining the profile of an unknown speaker.

7. Methods of analysis of forensic markers in speech expression

In order to approach the analysis of individual characteristics of a speaker for identification in a relatively reliable determination of identity, it is necessary for an adequate sample of speech expression to exist. This sample should be continuous spontaneous speech of longer duration in order for the given parameters to be expressed in which the forensic markers are determined. For the most usual type of forensic analysis it is necessary for a referential sample of speech expression to exist and it is used for comparison. In practice speech while reading is offered as a referential sample. In these cases special skill is necessary for comparison, because speech whilst reading (as a special type of speech expression) in certain way masks real individual characteristics of speakers' spontaneous speech. In forensic analysis care should be taken about three types of masking of a referential sample which is read: about usual and certain differences caused by the type of spontaneous and read expression, about speakers with unlearned reading technique of reading that leave the wrong impression, about good readers who mask consciously their spontaneous speech. Sometimes in forensic practice, expert is asked, because of urgency and specific quality of a case (kidnapping for example), he or she is asked to analyze the sample of speech that does not require methodological conditions in length and quality of recording to reliable examination. In such cases the expert, according to the existing parameters, and experience, can give just the indication (but not an opinion) which can be used in further procedure of an investigation.

With the experimental method particular samples of speech are analyzed in order to determine personal markers, after that the contrastive analysis of the two samples is done. With the contrastive analysis similarity between speakers is confirmed or rejected. During the analysis of the speech expression non-instrumental and instrumental experimental methods and techniques of auditory and acoustic phonetics are applied. In this type of analysis technique of trained listening (expert listening) is of vital importance. Trained listening requires knowledge about acoustic characteristic of speech which was discovered by experimental techniques, great experience **and the skill to completely direct attention from the message to the expression**, together with broad knowledge about language phenomenon. With the technique of trained listening, markers are determined from the beginning, and they will be analyzed further by the instrumental experimental techniques. One of also valuable, instrumental techniques of experimental phonetics in the analysis of speech expression is spectography. With this

technique it is possible to determine the markers as compatible or incompatible extracted with the technique of trained listening.

However, because of the broad field of variability in speech, in order to get to reliable conclusions whilst identifying a speaker, most forensic centers resort to combination of the given linguistic methods with exact methods of computer processing in speech analysis.

Another type of forensic identification of a speaker happens in cases in which according to the speech sample linguistic profile of a speaker should be determined, that is determine, according to the speech sample, certain facts about the unknown speaker. Determining the phonetic capacity in these cases, too, is applied to methods and techniques of acoustic and auditory phonetics. However, in such cases individual markers are not of primary importance, but the markers of determining sex, age, regional background and social status. The analysis of particular parameters of speech expression can give rather certain pointers of sex, age, regional background and social status.

8. Individual variations in morphological, syntactic, lexical, semantic level – forensic markers

Height levels of language structure give somewhat fewer possibilities for determining individual markers than the speech expression. Because human individuality is shown in this domain, the expert's task is to determine differential criteria between individual use and the usual use of language means within the scope of given levels of language structure in more narrow and wider speaker's language community. This type of marker is especially important within the scope which is called forensic linguistics in academic circles. In order for the identification of speaker to be reliable, this type of marker must be used not as a secondary but as a primary type of marker in the field called forensic phonetics in the academic circles.

At the morphological level habits in the personal choice of when to use the double forms of the form and word formation morphemes, and regional features in the use of double forms, formal and word formation morphemes are the usual individual markers that are determined.

Syntactic level gives greater possibilities in determining of personal markers in the form certain regularities in the choice of exponents of the constituent functions. Anyhow, speakers can be differentiated amongst themselves according to the fact whether they produce a word, syntagm or dependent clause, as an exponent of constituent functions. However, Olsson (2004), whilst criticizing the supporters of the belief that every specific text

(speech discourse) gives fingerprints of its author, claims that the speaker's ability to make a choice in language, speaking broadly, is too enhanced. The more formal the text, the smaller is the choice, and every communicative (even informal) with its specification narrows the possibility of personal choice.

Horizontal and vertical stratification of language at the *lexical* level gives various possibilities for differentiating of speaker. Every existing form of language, i.e. special language enables mutual understanding to its native speakers with the fact that its means are known to all the representatives of a language. Because of this fact certain groups of people (more or less closed) always tried to make some type of jargon, in order for some information not to be available to other speakers of the same language. All types of jargon in order to be able to function as the communicative means anyhow and always must be constructed from the existing means which are offered by the language system. The functions of jargon are different. Sometimes jargon exists to cover up harmless secrets (love life of young people and so on), sometimes it exists to overcome differences between languages (scientific terminology), sometimes for public stressing of belonging to some class of people, and usually to justify the belonging to a group. Jargon base is used in the communication of closed groups which are formed because of common interest to make some goals for whose success the complete secrecy is a condition (Kašić, 2006) Lexical level in the mentioned domain gives good opportunities for mutual differentiating of speakers and determining personal, regional language markers, and for determining personal and regional language markers, and for determining markers of social status.

9. Methods of analysis of forensic markers in higher levels of a language structure

In order to determine personal markers in morphological, syntactic, semantic and lexical level, it is necessary for a researcher to have speech discourse of longer duration. It would also be good that within the scope of this there exists a speech sample of dialogue and monologue type of speech. If such a sample exists as a contrast to the referential sample which also has the mentioned conditions, contrastive analysis for determining personal markers is applied. For determining regional belonging dialect methods and methods of linguistic geography, for determining of social status, education level, professional belonging and so on is applied in psycholinguistic and sociolinguistic approach.

Most often in forensic practice there do not exist recorded samples of speech which would satisfy the mentioned methodological demands, so the analysis of personal use of speech means in higher level of language structure, which is available to an expert in shorter spoken samples, it is used as an additional means to the basic analysis of speech expression.

10. Authorship determining

When determining the problematic authorship of the published works, an expert is most often in contact with larger language production which fulfilled methodological demands of morphological, syntactic, semantic and lexical analysis. With this analysis it is possible to extract individual markers for contrasting the two texts. Methodological trap in determining of authorship of published works is in the fact that author's work, before publishing, usually goes through a phase language editing, that is editing. In this phase author's personal markers can be lost, and sub-editor's personal proneness to the use of some language means can appear as a marker. Paying attention to the given traps, linguist whilst determining of authorship uses the methods in the scope of forensic stylistics and identification of an author. This field and methods in its scope are lately developed by John Olson.

11. Conclusion

According to the given facts about the development and application of forensic linguistics in crime research, it can be concluded that this field can have rather wider field of application in research and court procedures than it was the case up to now.

Contemporary technical means of recording samples of speech give possibilities with this analysis for a linguist expert to extract individual connected forensic markers for determining (confirmation and contradicting) of identity of crime perpetrators in court procedures. During the forensic identification of speakers, in all the referential laboratories for forensic acoustics and phonetics in the world, apart from exact acoustic analysis, in the analysis of samples of spoken language scientific knowledge is applied, theories and methods of linguistics, especially of particular linguistic disciplines, and these are: phonetics, phonology, dialectology, urban dialectology, sociolinguistics, psycholinguistics, discourse analysis...

Knowledge and methods of forensic linguistics can be applied in determining linguistic profile of an unknown crime perpetrator. By linguistic

methods many things can be determined such as: sex, age, regional background, longer stays in various speech regions, education level, education type, type of profession, national and religious belonging and so on. Determining of linguistic profile of an unknown crime perpetrator can be precious in investigation procedures (especially in urgent ones like kidnappings, blackmails, threats...) in the process of narrowing the circle of possible perpetrators. In determining of the profile of an unknown speaker (writer), phonetic, phonological, dialectology and sociolinguistic analysis have the key roles (and they can include all more narrow micro linguistic disciplines).

Forensic linguistics has its important application in procedures connected to frauds, plagiarisms and so on, where with the expert analysis of a text, incriminating occurrences can be determined.

12. References

- Archer, D. (2005). *Questions and Answers in the English Courtroom: A sociopragmatic analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Baldwin, J., French, J. (1990). *Forensic Phonetics*. London: Pinter.
- Chuy, W. R. (2005). *Creating Language Crimes*. Oxford: Universiti press.
- Conley, J.M., OBar, W.M. (1998). *Just Words: Law, language and power*. Chicago: University Chicago Press.
- Coulthard M., Johnson A. (2007). *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. London and New York: Routledge.
- Gibbons (2003). *Forensic Linguistics: An introduction to language in the justice system*. Oxford: Blackwell.
- Gudjonson, G. (2003). *The Psychology of Interrogations and Confessions: A handbook*. Chichester: John Wiley and Sons.
- Heydon, G. (2005). *The Language of Police Interviewing: A critical analysis*. Basingstoke: PalgraveMacmillan.
- Hollien, H. (1990). *The Acoustics of Crime*. London: Plenum.
- Hollien, H. (2001). *Forensic Voice Identification*. London: Academic Press.
- Jovičić S. T. (2001). Forenzički aspekti prepoznavanja govornika. *Nauka Tehnika Bezbednost*, br. 1. Beograd.
- Jovičić S. T., Kašić Z. (2004). *Govorna ekspresija emocija, Govor i jezik: interdisciplinarna istraživanja srpskog jezika, I*. Beograd: IEFPG. 185-214.
- Kašić Z. (1997). *Promene glasova uslovljene ritamsko-intonacionom organizacijom govora*. Beogradska defektološka škola, 1: 77-83.
- Kašić Z. (2000a). *Funkcija suprasegmenta u govornom izrazu*. Beogradska defektološka škola, 2-3: 113-124.

- Kašić Z. (2000b). Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora. U knjizi – S. Golubović, Z. Kašić: *Segmentna i suprasegmentna organizovanost govora i poremećaji fluentnosti*. Beograd: Društvo defektologa Jugoslavije.
- Kašić, J (2006). *Argo - tajni jezik zatvorene interesne grupe*. Zbornik radova Fakulteta bezbednosti. Beograd: Fakultet bezbednosti. 383-389.
- Kašić Z., Đorđević P.J.(2009). *Zašto je lingvistika postala forenzička veština. Istraživanja u specijalnoj pedagogiji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 469-482.
- Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit.
- Olsson, J. (2004). *Forensic Linguistics: An introduction to language, crime and the law*. London: Continuum.
- Rose, P. (2002). *Forensic Speaker Identification*. London and New York: Taylor & Francis.
- Solan L.M., Tiersma, P.M. (2005). *Speaking of Crime: The Language of criminal justice*. Chicago IL: University of Chicago Press.
- Svartvik J (1968). *Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics*. Gothenburg: University of Gothenburg Press.
- Tiersma, P. (1999). *Legal Language*. Chicago IL: University of Chicago Press.

FORENZIČKA LINGVISTIKA U KRIMINALISTICI

REZIME

U radu je izložen kratak istorijat primene lingvistike u istražnim i sudskim postupcima, kao i istorijat razvoja pojedinih disciplina u okviru forenzičke lingvistike kao subspecijalističkog područja; naznačeni su izvori analize i polja primene. Navedene su metode analize prilikom izdvajanja forenzičkih markera na različitim nivoima jezičke strukture, a naročito se raspravlja o tipovima individualnih govornih i jezičkih karakteristika koje služe kao forenzički markeri prilikom identifikovanja i verifikovanja govornika. Izneseni su i mogući forenzički markeri u određivanju lingvističkog profila nepoznatog počinioca krivičnog dela. Naznačena je i mogućnost forenzičke analize pisanih jezičkih uzoraka.

ZLOUPOTREBA SLUŽBENOG POLOŽAJA

*Radosav Risimović¹

¹*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

Sažetak: Predmet rada je zakonski opis krivičnog dela zloupotrebe službenog položaja u našem krivičnom zakonodavstvu. U pogledu subjekta ovog dela, autor će izneti razloge u prilog izmene Krivičnog zakonika, što bi vodilo sužavanju kruga lica koja se mogu pojaviti kao učinioci. Sa druge strane, biće obrazloženo neslaganje sa stanovištem pojedinih pisaca koji, uzimajući u obzir neodređenost alternativno propisane radnje izvršenja, predlažu brisanje ovog krivičnog dela iz Krivičnog zakonika. Deo rada posvećen je kriterijumima za utvrđivanju posledice, tj. odgovoru na pitanje šta se u smislu člana 359. stav 1. može smatrati pribavljanjem koristi, nanošenjem štete ili težom povredom prava drugog. Posebna pažnja posvećena je uporedno-pravnoj analizi krivičnih dela protiv javne uprave u španskom krivičnom zakonodavstvu.

Ključne reči: zloupotreba, službena dužnost, arbitrarnost, službeno lice, odgovorno lice, umišljaj.

1. Subjekt krivičnog dela

Pojavni oblici zloupotrebe službenog položaja u pogledu sadržine radnje izvršenja su raznovrsni (zloupotreba kod izdavanja određenih dozvola, zloupotrebe u vezi sa pružanjem zdravstvenih usluga, zloupotrebe prilikom zasnivanja radnog odnosa i dr.) (Jelačić, 1992: 275-279).

Zloupotreba službenog položaja je krivično delo propisano u 33. glavi Krivičnog zakonika, koja reguliše krivična dela protiv službene dužnosti. U našoj krivičnopravnoj teoriji prihvaćena je podela službenih delikata na opšte (koje može izvršiti bilo koje službeno lice) i posebne, koje može

* E-mail: risimovicradosav@yahoo.com

izvršiti samo određeno službeno lice (Stojanović, 2006: 753). Nema sumnje da krivično delo koje je tema ovog rada predstavlja opšte krivično delo protiv službene dužnosti, i to ne samo zbog činjenice da je izvršilac službeno lice, već i zbog radnje izvršenja, o čemu će biti više rečeno u izlaganjima koja predstoje.

U svakom slučaju, izvršilac ovog krivičnog dela može biti samo lice sa određenim svojstvom – službeno lice: 1) lice koje u državnom organu vrši službene dužnosti; 2) izabrano, imenovano ili postavljeno lice u državnom organu ili organu lokalne samouprave, ili lice koje stalno ili povremeno vrši službene dužnosti ili službene funkcije u tim organima; 3) lice u ustanovi, preduzeću ili drugom subjektu, kojem je povereno vršenje javnih ovlašćenja, koje odlučuje o pravima, obavezama ili interesima fizičkih ili pravnih lica ili o javnom interesu; 4) službenim licem smatra se i lice kojem je faktički povereno vršenje pojedinih službenih dužnosti ili poslova; 5) vojno lice (član 112. stav 3. Krivičnog zakonika Srbije). Međutim, član 359. stav 1. propisuje da će se kazniti i odgovorno lice koje učini delo iz stava 1. do 3. ovog člana. Pojam odgovornog lica određen je u članu 112. stav 5. Krivičnog zakonika.¹ Takođe, odgovornim licem smatra se i službeno lice ako su u pitanju krivična dela kod kojih je kao izvršilac određeno odgovorno lice, a u Krivičnom zakoniku nisu propisana kao krivična dela službenog lica (član 112. stav 5). Sudska praksa zauzela je stav da se učiniozem ovog krivičnog dela tj. odgovornim licem ne može smatrati vodoinstalater zaposlen u preduzeću koje obavlja komunalne poslove.²

Prema tome, lako je uočiti da prema stanovištu zakonodavca relativno širok krug lica ima svojstvo službenog lica. Ovo je posledica činjenice da državni aparat u modernom vremenu zbog složenih društvenih odnosa čine ne samo državni organi, već i ustanove, preduzeća, agencije i sve veći broj ljudi. Dalje, kao što je već rečeno, službenim licem smatra se i lice kojem je faktički povereno vršenje pojedinih službenih dužnosti ili poslova. U vezi sa ovom neodređenom formulacijom, izjasnila se i sudska praksa u našoj zemlji: odgovornim licem smatra se administrativni radnik agencije za posredovanje pri registrowanju i prenosu vlasništva vozila kojem su faktički povere-

¹ „Odgovornim licem smatra se vlasnik preduzeća ili drugog subjekta privrednog poslovanja ili lice u preduzeću, ustanovi ili drugom subjektu kojem je, s obzirom na njegovu funkciju, uložena sredstva ili na osnovu ovlašćenja, poveren određen krug poslova u upravljanju imovinom, proizvodnji ili drugoj delatnosti ili u vršenju nadzora nad njima ili mu je faktički povereno obavljanje pojedinih poslova”.

² Presuda Okružnog suda u Beogradu, Kž. 626/93, od 11. maja 1993. godine (u konkretnom slučaju okrivljeni je obavio i naplatio i radove u stanu oštećene koji nisu bili određeni radnim nalogom).

ni poslovi koji su osnovna delatnost agencije. Učinilac je „svojim potpisom i pečatom agencije overio neistinit ugovor o kupoprodaji i na taj način obezbedio pravni osnov za preregistraciju i prenos vlasništva vozila”.³

Pored već pomenute podele službenih delikata na opšte i posebne, u krivičnopravnoj literaturi prihvaćena je i podela na prava i neprava krivična dela protiv službene dužnosti (Jovančević, 2008: 169). Kod pravih krivičnih dela se, u zakonskom opisu krivičnog dela, propisuje da izvršilac može biti isključivo službeno lice. Kod nepravih krivičnih dela izvršilac može biti svako lice, ali govorimo o službenom deliktu tek ako ga u konkretnom slučaju izvrši službeno lice.

Budući da je subjekt ovog krivičnog dela službeno ili odgovorno lice, njegovim propisivanjem inkriminišu se ne samo radnje koje učinio preduzimaju vršeći službenu dužnost, već i postupanja u privrednom poslovanju (preduzeću ili drugom subjektu privrednog poslovanja), uprkos činjenici da KZ u 22. glavi sadrži zakonske opise krivičnih dela protiv privrede. Prema jednom shvatanju, ovo nije prihvatljivo iz više razloga. Prvo, svrha mogućnosti da se odgovorno lice pojavi kao učinilac ovog krivičnog dela je zaštita društvene svojine, pa se može postaviti pitanje opravdanosti ovog rešenja u savremenim uslovima funkcionisanja tržišne privrede (Kulić, 1996: 268). Drugo, privredni odnosi se u našoj zemlji štite krivičnim delima protiv privrede, privrednim prestupima i privrednim prekršajima, što znači da nije neophodno inkriminacijom iz člana 359. obuhvatiti i radnje koje preduzima odgovorno lice. U prilog tome, Jovančević ističe da zakonska pojmovna neodređenost krivičnog dela o kome raspravljamo, znači „mogućnost ekstenzivnog tumačenja i primene na ona zabranjena ponašanja koja se nalaze u domenu tržišne privrede, za koja postoje posebna krivična dela” (Jovančević, 2008: 185). Jednostavno rečeno, sudovi krivična dela protiv privrede često kvalifikuju kao zloupotrebu službenog položaja, iako za to nema osnova. Ovaj autor smatra da široka primena ovog krivičnog dela može da dovede do štetnih posledica za razvoj privrednog poslovanja u našoj zemlji.

Mora se priznati da argumenti izneti u cilju izmene člana 359. stav 1. Krivičnog zakonika imaju određenu težinu. Ne može se osporiti da uporedna zakonodavstva propisuju kažnjavanje učinilaca za povredu službene dužnosti. Na primer, naslov 29. poglavlja Krivičnog zakonika Nemačke je „Krivična dela učinjena u službi“ (primanje koristi, primanje mita, davanje koristi, davanje mita, telesna povreda u službi, itd) (Pavlović, 1998: 155-157). Slično tome, u glavi XIX Krivičnog zakonika Španije iz 1995. godine, prvi put u

³ Presuda Okružnog suda u Nišu, K. 18/2008, od 28. marta 2008. godine.

zakonodavnoj istoriji ove zemlje, krivična dela protiv javne uprave izdvoje-
na su kao posebna grupa (*Delitos contra la administración pública*) (Perez,
2005: 563). Načelno govoreći, ova krivična dela inkriminišu ponašanja
predstavnik vlasti ili javnih službenika. Prema članu 24. KZ Španije, pred-
stavnikom vlasti smatra se svako lice koje samo ili kao član suda ili drugog
kolektivnog organa upravlja ili preduzima radnje iz sopstvene nadležnosti
(Duran, Alcoy, 2004: 44). U istom članu zakonodavac, primera radi, navodi
da se predstavnicima vlasti smatraju članovi Senata i Kongresa, skupština
autonomnih pokrajina i Evropskog parlamenta. Sa druge strane, i u španskoj
teoriji krivičnog prava sporno je šta se podrazumeva pod pojmom javnog
službenika. Prema jednom stanovištu, ne može se staviti znak jednakosti
između pojma javnog službenika u upravnom i krivičnom pravu, zbog razli-
čitih ciljeva koje nastoje da ostvare (Perez, 2005: 564). U vezi sa tim, Perez
citira mišljenje Vrhovnog suda Španije koji, pod pojmom javnog službenika
obuhvata: 1) sve zaposlene u državnoj upravi, od onih koji se nalaze na naj-
višim funkcijama u državnoj administraciji (izabrana lica - na primer minis-
tri) do onih koji se na hijerarhijskoj lestvici nalaze ispod njih; 2) faktičke
službenike („los funcionarios de hecho”) tj. lica koja obavljaju službenu
dužnost iako formalno-pravno nemaju status javnog službenika (na primer,
vrše službene dužnosti iako ne ispunjavaju formalne uslove za njihovo obav-
ljanje ili vrše službene dužnosti uprkos gubitku statusa javnog službenika)
(Perez, 2005: 564). Shodno tome, može se reći da učinilac krivičnih dela
protiv javne službe iz glave XIX KZ Španije nije samo lice koje je formalno
posmatramo službeno lice, već svako lice koje učestvuje u vršenju konkret-
nih javnih ili administrativnih funkcija (gradonačelnici, notari, biskupi, sveš-
tena lica, lekari ukoliko izdaju određena uverenja, poštari, čak i radnici obe-
zbeđenja). Stav zakonodavca o pojmu javnog službenika izražen je u članu
24. KZŠ: javni službenik je svako lice koje na osnovu zakona, izbora ili
imenovanja od strane nadležnog organa vrši javnu funkciju (Duran, Alcoy,
2004: 44). Široko tumačenje pojma javnog službenika prihvaćeno je i u itali-
janskoj teoriji krivičnog prava: javnim službenicima se smatraju sva lica
koja vrše javne funkcije u zakonodavnoj, sudskoj ili izvršnoj vlasti (Beltrani,
2008: 564). Treba naglasiti da je, ukoliko kolektivni državni organ preduz-
me radnju (npr. donese odluku) koja se može kvalifikovati kao krivično
delo, isključeno kažnjavanje onih članova nadležnog organa koji su glasali
protiv sporne odluke ili su bili uzdržani (Perez, 2005: 570). Naravno, ne tre-
ba posebno obrazlagati krivično gonjenje onih članova kolektivnog organa
koji su doneli odluku (dajući svoj glas).

Nema sumnje da policijski službenici mogu biti učinioci ovog krivi-
čnog dela. Naša sudska praksa zauzela je stav da policijski službenici imaju

status službenog lica i u vremenu kada se ne nalaze na službenoj dužnosti, ukoliko saznaju za ostvarenje krivičnog dela za koje se goni po službenoj dužnosti i to ne prijave, uz ispunjenje drugih uslova koji su propisani Krivičnim zakonikom (Simić, Trešnjev, 2005: 185).

Uzimajući u obzir sve što je napred rečeno, kao i potrebu za doslednim sprovođenjem načela zakonitosti i pravne sigurnosti u krivičnom pravu, može se zaključiti da je neophodno izmeniti član 359. KZ u kojem je inkriminisana zloupotreba službene dužnosti, u smislu propisivanja da isključivo službeno lice može biti učinilac. Uopšteno govoreći, krivično delo koje je predmet ovog rada karakteriše pojmovna neodređenost, kako u pogledu subjekta dela tako i u pogledu radnje izvršenja, o čemu će biti više rečeno u izlaganjima koja predstoje. To znači da je povećana opasnost od zloupotreba i arbitrarnosti pri presuđivanju pojedinih krivičnih stvari, što čini štetu ne samo pravosudnom sistemu u našoj zemlji, već i privrednom poslovanju, zbog mogućnosti da se pojedina pravnim propisima zabranjena postupanja ili postupanja koja se mogu podvesti pod poslovni rizik neopravdano kvalifikuju kao zloupotreba službenog položaja. Istovremeno, prihvatanje ovog predloga značilo bi ozbiljnu reformu našeg krivičnog zakonodavstva, tj. propisivanje novih krivičnih dela koja čini odgovorna lica.

Ovo ne znači da učinilac krivičnih dela protiv službene dužnosti uvek mora da bude službeno lice, iako je to kao što se može videti na primeru španskog krivičnog zakonodavstva najčešće slučaj. Međutim, članom 406. Krivičnog zakonika Španije propisano je kažnjavanje svakog lica koje prihvati da bude predložen, imenovan ili da vrši službenu dužnost koja mu je poverena, iako zna da ne ispunjava zakonom propisane uslove (Duran, Alcoy, 2004: 253). Osim toga, španska krivičnopravna teorija zauzima stanište da u skladu sa članom 28. i 29. KZŠ treba sankcionisati lica koja se ne mogu svrstati u predstavnike vlasti ili javne službenike, ali koja su učestvovala sa njima u ostvarenju krivičnog dela protiv javne uprave (Perez, 2005: 570). Učinioem se u španskom krivičnom zakonodavstvu smatraju: 1) oni koji izvrše delo sami, sa drugim ili koristeći drugo lice kao sredstvo; 2) oni koji neposredno podstrekavaju drugog ili druge da izvrše delo, kao i oni koji pomažu izvršenje dela radnjom bez koje ostvarenje dela ne bi bilo moguće (član 28. KZŠ). Saučesnici su lica čije se radnje ne mogu kvalifikovati u skladu sa članom 28, a koja doprinose (*cooperan*) izvršenju radnji koje prethode ili su istovremene sa delom (Duran, Alcoy, 2004: 45). Prema tome, u španskom krivičnom zakonodavstvu prihvaćena je restriktivna koncepcija pojma saučesništva.

2. Radnja krivičnog dela

Prema starijoj literaturi, zloupotrebom se u smislu ovog krivičnog dela smatra protivzakonito vršenje prava i dužnosti koja proizilaze iz službenog položaja ili ovlašćenja (Tahović, 1961: 462). U našem krivičnom zakonodavstvu nisu taksativno navedeni svi inkriminirani slučajevi zloupotrebe, iako zakonodavac radnju izvršenja krivičnog dela zloupotrebe službenog položaja propisuje alternativno: 1) iskorišćavanje službenog položaja ili ovlašćenja; 2) prekoračenje granice službenog ovlašćenja; 3) nevršenje službene dužnosti.

Pod službenim položajem podrazumeva se skup prava i obaveza službenog ili odgovornog lica koja su konstituisana izborom, imenovanjem, ili na drugi način (Tomanović, 1990: 148). Službeno ovlašćenje je pravo i dužnost službenog lica da obavlja poslove koji su mu povereni (Perović, 2001: 211). Prema Tomanoviću, između službenog položaja i ovlašćenja nema suštinske razlike, ali bi bilo pogrešno između ovih pojmova staviti znak jednakosti, jer kao što je rečeno, službenom ili odgovornom licu mogu biti povereni određeni poslovi (ovlašćenje) koji su izvorno u nadležnosti nekog drugog službenog lica tj. službenog položaja (Tomanović, 1990: 148). U tom slučaju, pojam službenog položaja ne poklapa se sa pojmom ovlašćenja. Ukoliko se službeni položaj ili ovlašćenja koriste za ostvarenje nekog sopstvenog interesa ili interesa trećeg lica, ili na štetu interesa trećeg lica, a ne za ostvarenje interesa i ciljeva službe, može se govoriti o iskorišćavanju službenog položaja ili ovlašćenja (Stojanović, 2006: 752). Jednostavnije rečeno, službeno lice preduzima službenu radnju u okviru službene dužnosti, ali motiv njenog preduzimanja nije postizanje ciljeva službe (Bačić, Šeparović, 1997: 369).

Ovaj oblik radnje krivičnog dela zloupotrebe službenog položaja se po svojoj prirodi najčešće preduzima aktivnim delovanjem učinioca tj. činjenjem. Međutim, u španskoj literaturi je sa razlogom istaknuto da iako na prvi pogled radnja krivičnog dela iz člana 404. KZŠ podrazumeva činjenje učinioca („donese arbitrarnu odluku”), ostvarenje ovog dela moguće je i u slučaju nečinjenja (presuda Vrhovnog suda Španije od 18. marta 2000. godine – predsednik opštine ne zakazuje sednicu skupštine na kojoj se odlučuje o njegovom opozivu sa funkcije) (Perez, 2005: 567).

U teoriji se kao primer iskorišćavanja službenog položaja ili ovlašćenja najčešće navodi zloupotreba u vezi sa diskrecionim ovlašćenjima. Reč je o slučajevima kod kojih službeno lice ocenjuje celishodnost akata koje donosi, a kriterijum za ocenu te celishodnosti treba da bude interes službe (Atanacković, 1985: 575). Slično tome, u španskoj teoriji se primećuje

da arbitrarna odluka podrazumeva da se „*ratio* i cilj norme zamene sopstvenim razlozima i ciljevima” (Perez, 2005: 567). Na primer, službeno lice koje ima ovlašćenje da ocenjuje celishodnost izdavanja određene dozvole, istu izda ne vodeći računa o opštem interesu, već imajući u vidu interes lica kome se dozvola izdaje. Tako je sudska praksa u našoj zemlji zauzela stav da zaposleni u zdravstvenoj ustanovi koji fiktivno isplaćuju zarade licima koja se nalaze na bolovanju, a novac do koga su na taj način došli dele između sebe, iskorišćavaju službeni položaj ili ovlašćenje u smislu krivičnog dela iz člana 359. KZ. Zbog svega što je napred rečeno (učinilac preduzima službenu radnju u okviru službene dužnosti), ovaj oblik zloupotrebe se u doktrini naziva subjektivnom zloupotrebom (motiv preduzimanja radnje nije ostvarenje interesa službe) (Tomanović, 1990: 148). Stoga, ne može se prihvatiti stanovište pojedinih autora da iskorišćavanje službenog položaja ili ovlašćenja postoji i u slučaju da službeno lice preduzme radnje „koje ne spadaju u vršenje službene dužnosti službenog lica, odnosno radnjama koje ne ulaze u krug prava i obaveza tog lica” (Perović, Kulić, 1996: 263).

I špansko krivično zakonodavstvo inkriminiše zloupotrebu službenog položaja u slučaju diskrecionih ovlašćenja. Članom 404. KZŠ propisano je da je ostvareno krivično delo ako predstavnik vlasti ili javni službenik, svestan protivpravnosti svog postupanja, donese arbitrarnu odluku (*arbitraria* - proizvoljnu, neosnovanu) vršeći upravne poslove (Duran, Alcoy, 2004: 253). Interesantno je da je u istom članu zakonika, kao jedina sankcija koja se učiniocu za ovo krivično delo može izreći, propisana zabrana vršenja javne službe u trajanju od sedam do deset godina. Gramatičkim tumačenjem dolazimo do zaključka da je krivično delo iz člana 404. KZŠ ostvareno samo u slučaju donošenja arbitrarne odluke (koja odlučujuće utiče na konkretnu pravnu situaciju), što znači da izveštaji ili mišljenja nisu inkriminirani. Takođe, važno je naglasiti da za postojanje krivičnog dela iz člana 404. KZŠ nije dovoljno da sud utvrdi bilo koje nezakonito ponašanje učinioca (na primer, održan je sastanak članova opštinske komisije, iako sednica nije zvanično zakazana),⁴ da je interpretacija pravnih normi nejasna ili da prihvata manjinsko mišljenje doktrine o nekom pravnom pitanju, već je neophodno da budu ispunjeni i drugi pokazatelji arbitarnosti. (Puig, 2000: 79. Prema: Perez, 2005: 568). To znači da se samo postupci koje odlikuje nepravo (*injusticia*), tj. grubo kršenje načela zakonitosti (na primer: 1) službeno lice svojom odlukom potvrdi da postoji pozitivan izveštaj komisije za urbanizam i pri tome negativan izveštaj svesno prikrije; 2) donošenje odluke od strane

⁴ Što ne znači da članovi komisije ovim postupkom nisu ostvarili neki drugi delikt.

nenadležnog organa; 3) povreda osnovnih proceduralnih pravila) mogu kvalifikovati kao krivično delo iz člana 404. KZŠ (Perez, 2005: 567-568).

Za razliku od iskorišćavanja službenog položaja ili ovlašćenja, prekoračenje granice službenog ovlašćenja postoji ukoliko učinilac preduzima službene radnje koje su izvan njegovog službenog ovlašćenja (Stojanović, Perić, 2007: 307). Krivično delo je ostvareno i ako službeno lice preduzima službenu radnju u okviru svog službenog ovlašćenja, za čije je vršenje potrebno prethodno odobrenje ili saglasnost nekog drugog službenog lica (Lazarević, 2006: 892). Naše je mišljenje da se o prekoračenju granice službenog ovlašćenja može govoriti ako inkriminisana radnja uopšte nije u nadležnosti učinioca, ali se isto tako može govoriti o delu iz člana 359. KZ ako je reč o radnji koja je u nadležnosti nekog drugog službenog lica (Bačić, Šeparović, 1997: 369). Na primer, policijski službenici su prekoračili granice službenog ovlašćenja jer su „kao radnici obezbeđenja u agenciji za poslovnu pratnju vodili računa da devojke koje se bave prostitucijom klijenti ne maltretiraju.”⁵ Međutim, o ovom problemu ne postoji jedinstveno mišljenje u krivičnopravnoj literaturi. Prema Jovančeviću, o ovom obliku radnje izvršenja krivičnog dela zloupotrebe službenog položaja može se govoriti samo u slučaju ako je reč o „donošenju određenih pravnih akata iz službe, ali ne iz svoje nadležnosti” (Jovančević, 2008: 176). Drugim rečima, ovaj autor smatra da je učinjeno neko drugo krivično delo a ne zloupotreba službenog položaja, ukoliko je preduzeta radnja koja uopšte nije u nadležnosti službe u kojoj učinilac radi.

Često se događa da za sudove predstavlja problem utvrđivanje koji od tri alternativno propisana oblika radnje izvršenja krivičnog dela postoji. Prema presudi Okružnog suda u Beogradu: „Pružanjem medicinske pomoći okrivljeni su prekoračili granice svog službenog ovlašćenja, jer su prilikom pružanja navedene usluge isti bili u obavezi da ga prijave kroz prijemnu službu ustanove i evidentiraju usluge koje su mu pružene, a što oni nisu učinili.”⁶ Smatramo da se u ovoj krivičnoj stvari ne može govoriti o prekoračenju službenog ovlašćenja, već o nevršenju službene dužnosti (nisu evidentirali usluge koje su pružene).

Prema jednom shvatanju, za koje smatramo da se može prihvatiti, prekoračenje granice službenog ovlašćenja ostvareno je u slučaju da službeno lice preduzme radnju za koju je nadležno drugo službeno lice, pri čemu nije od značaja da li se to drugo lice nalazi u odnosu podređenosti ili nadređenosti prema učiniocu (Lazarević, 2006: 892). Suprotno tome, Perović

⁵ Rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 364/04, od 19. februara 2004. godine.

⁶ Presuda Okružnog suda u Beogradu, K 1543/2005, od 21. juna 2005. godine.

smatra da prekoračenje postoji „samo kada službeno lice preuzima službenu radnju ili donese akt iz nadležnosti višeg, pretpostavljenog organa” (Perović, 2001: 212). Kod ovog oblika alternativno propisane radnje izvršenja, reč je o objektivnoj zloupotrebi službenog položaja, jer su motivi kojima se rukovodio učinilac irelevantni (Stojanović, 2006: 753).

Prekoračenje granica službenog položaja inkriminisano je i u španjskom krivičnom zakonodavstvu. Na primer, članom 405. KZŠ propisana je kazna zatvora od tri do osam meseci i privremeno oduzimanje (*suspensión*) prava vršenja javnih poslova i dužnosti predstavniku vlasti ili javnom službeniku koji predloži, imenuje ili poveri vršenje određene javne dužnosti drugom licu, bez ispunjenja zakonom propisanih uslova (Duran, Alcoy, 2004: 253). Već je rečeno da su članom 406. predviđene iste sankcije za lice koje prihvati predlog, imenovanje ili vrši poverenu javnu dužnost, iako zna da ne ispunjava zakonom propisane uslove. U konkretnim slučajevima pod „zakonom propisanim uslovima” podrazumevaju se posedovanje akademskih titula, vremenski određeno radno iskustvo, izostanak pravosnažno izrečenih osuda itd. (Perez, 2005: 568-569).

Treći oblik alternativno propisane radnje izvršenja krivičnog dela iz člana 359. KZS jeste nevršenje službene dužnosti: kad službeno lice ne izvrši službenu radnju koju je bilo dužno da izvrši, ili kad preuzima radnju na način, u vreme ili na mestu kada se ne može postići njena svrha (službena dužnost se vrši samo formalno, dok u materijalnom smislu izostaje) (Lazarević, 2006: 892-893). Na primer, službeno lice može propustiti da evidentira pruženu uslugu ili to učiniti na takav način da se naplata iste ne može izvršiti. Ovde je, kao i kod prekoračenja granica službenog položaja, reč o zloupotrebi službenog položaja u objektivnom smislu, jer je motiv preuzimanja radnje irelevantan (Stojanović, Perić, 2007: 307).

Opšte krivično delo kojim se sankcioniše nevršenje službene dužnosti propisuje član 409. Krivičnog zakonika Španije: predstavnici vlasti ili javni službenici koji izazivaju (*promovieren* - podstiču, započinju), rukovode ili organizuju kolektivno i očigledno protivpravno nevršenje službene dužnosti, kazniće se zatvorom od osam do dvanaest meseci i privremenim oduzimanjem (*suspensión*) prava vršenja javnih poslova od šest meseci do dve godine. U istom članu (stav 2) inkriminisano je i samo kolektivno ili očigledno protivpravno nevršenje službene dužnosti, ali samo pod uslovom da je reč o propuštanju osnovnih, bitnih (*esencial*) dužnosti i da je na taj način prouzrokovana ozbiljna šteta javnoj službi ili opštim interesima (Duran, Alcoy, 2004: 254). Specifičnost krivičnog dela iz prvog stava člana 409. KZŠ ogleda se u tome što je za njegovo postojanje neophodno kolektivno (grupno) i očigledno protivpravno nevršenje službene dužnosti (dva

kumulativno postavljena uslova), dok su kod dela iz drugog stava isti uslovi postavljeni alternativno (Perez, 2005: 573). Očigledno je sa stanovišta zakonodavca veća društvena opasnost dela predviđenog u prvom stavu, iako je u oba slučaja propisana ista kazna zatvora (u pogledu dela iz drugog stava izostaje privremeno oduzimanje prava vršenja javnih poslova).

U članu 407. KZ Španije stoji da će predstavnik vlasti ili javni službenik koji ne vrši službenu dužnost sa namerom da ne spreči ili ne preduzme gonjenje krivičnih dela iz glave XXI (krivična dela protiv ustavnog uređenja), glave XXII (krivična dela protiv javnog reda), glave XXIII (krivična dela izdaje, protiv mira, nezavisnosti i odbrane zemlje) i glave XXIV (krivična dela protiv međunarodne zajednice) biti kažnjen zatvorom od jedne do četiri godine i zabranom vršenja javne službe u trajanju od jedne do tri godine. Ukoliko učinilac ne vrši službenu dužnost sa ciljem da ne spreči ili ne preduzima gonjenje drugih krivičnih dela, zabraniće mu se vršenje javne službe u trajanju od jedne do tri godine (stav 1). Istim sankcijama kazniće se učinioci ukoliko je nevršenje službene dužnosti imalo za cilj da se kazne izrečene za ova dela ne izvrše (stav 2) (Duran, Alcoy, 2004: 253-254).

Prema tome, može se reći da su krivična dela protiv javne uprave u španskom krivičnom zakonodavstvu sa stanovišta pravne tehnike detaljno i precizno regulisana. Glava XIX (*Delitos contra la administración pública*) sadrži veliki broj inkriminacija, a neke od njih smo predstavili u ovom radu. Osim toga, krivična dela predstavnika vlasti i službenih lica sadržana su i u drugim delovima KZŠ. Na primer, krivično delo mučenja propisano je u članu 174. glava VII (Mučenja i druga krivična dela protiv integriteta morala). Ako uzmemo u obzir obeležja bića zloupotrebe službenog položaja iz člana 359. KZS, može se zaključiti da u španskom zakonodavstvu nema u toj meri uopštenog i neodređenog zakonskog opisa krivičnog dela. Da li to znači da zbog pravne sigurnosti i doslednog sprovođenja načela zakonitosti treba pristupiti brisanju ovog krivičnog dela iz KZS? Smatramo da se ovaj pristup problemu ne može prihvatiti, i to iz dva međusobno povezana razloga. Prvo, postojanje opšteg krivičnog dela ne sprečava kažnjavanje za posebne delikte, pod uslovom da su ispunjeni svi uslovi predviđeni zakonom (*lex specialis derogat legi generali*). Drugo, bez obzira na napore koje zakonodavac čini, nije realno očekivati da kao krivična dela budu propisani apsolutno svi pojedinačni postupci koji su uperjeni protiv službene dužnosti.

3. Posledica i krivica

Krivično delo zloupotrebe službenog položaja svršeno je u trenutku nastupanja zabranjene posledice, tj. kada učinilac preduzetom radnjom pri-

bavi sebi ili drugom fizičkom ili pravnom licu kakvu korist, drugom nanese kakvu štetu ili teže povredi prava drugoga (član 359. stav 1 KZS). Ukoliko je radnja izvršenja preduzeta u nameri da se prouzrokuje posledica, ali ona iz bilo kojih razloga nije nastupila, ostvaren je pokušaj zloupotrebe službenog položaja (Stojanović, 2006: 754). Pojmovi koristi, štete i teže povrede prava drugog široko su određeni u našoj teoriji krivičnog prava. Tako pojam koristi obuhvata imovinsku (novac, pokretna dobra, stanarsko pravo itd.), ali i svaku drugu korist (Lazarević, 2006: 893). Sudska praksa u našoj zemlji izjasnila se u pogledu određivanja pojma neimovinske koristi: „stvaranje povoljnijeg položaja za lice u bilo kojoj sferi društvenog života.”⁷ Smatramo da pri utvrđivanju koristi, štete ili teže povrede prava drugog treba koristiti isključivo objektivne kriterijume, iako u našoj literaturi pojedini pisci zastupaju suprotno stanovište. Na primer, prema Tomanoviću, pored objektivno nastale promene ili stanja, treba uzeti u obzir i „subjektivno osećanje lica čije interese tangira korist, odnosno šteta” i shvatanja sredine (Tomanović, 1990: 160). Ako se osvrnemo na krivična dela protiv javne uprave španskog zakonika (koja smo razmatrali u ovom radu), lako ćemo zaključiti da u zakonskom opisu nema posledice, osim dela iz člana 409. stav 2. KZŠ („prouzrokovana ozbiljna šteta javnoj službi ili zajednici”) (Duran, Alcoy, 2004: 254).

U vezi sa posledicom dela, može se postaviti pitanje da li je potrebno izmeniti član 359. stav 1 KZS, na način da se doda reč „protivpravna” pre reči „korist”. Tako bi se suzila kaznena zona i izbeglo inkriminisanje odgovornih lica koja često preduzimaju radnje u cilju da sebi ili privrednom subjektu u kome su zaposlena pribave materijalnu korist. Naše je mišljenje da pomenuta izmena zakonika nije neophodna, jer ako stavimo u kontekst tri alternativno propisana oblika radnje izvršenja i posledicu dela, jasno je da se nastojanje odgovornih lica u privrednom poslovanju da ostvare profit ili neki drugi vid koristi – ne može kvalifikovati kao zloupotreba službenog položaja.

U pogledu oblika krivice, u našem zakonodavstvu nema nedoumica: delo se može izvršiti isključivo sa umišljajem. Sa druge strane, teorija krivičnog prava u Španiji zauzima stav da se krivično delo iz člana 404. KZŠ može izvršiti samo sa umišljajem, jer je uslov postojanja dela donošenje arbitrarne odluke, uz svest o proizvoljnosti i protivpravnosti svog postupanja (učinilac je doneo spornu odluku, iako je upozoren na njenu arbitrnost) (Perez, 2005: 569). Dalje, iz zakonskog opisa krivičnog dela iz člana 406. KZŠ proizilazi da je oblik krivice direktan umišljaj, budući da učinilac, kao

⁷ Presuda Okružnog suda u Beogradu, Kž. 282/93.

što smo videli, „zna da ne ispunjava zakonom propisane uslove” (Duran, Alcoy, 2004: 253). Uopšteno govoreći, najčešće će krivična dela protiv službene dužnosti biti izvršena sa direktnim umišljajem, jer je teško zamisliti učinioca koji zloupotrebljava službeni položaj i pri tome pristaje da pribavi sebi ili drugom fizičkom ili pravnom licu kakvu korist, drugom nanese kakvu štetu ili teže povredi prava drugoga.

Teškoće pri utvrđivanju krivice kod ovog krivičnog dela proizilaze iz činjenice da postoji veliki broj propisa koji regulišu delatnost službenog i odgovornog lica. Jednostavno rečeno, postoji mogućnost da se učinilac pozove na pravnu zabludu. U našem zakonodavstvu, svest o protivpravnosti krivičnog dela predstavlja element krivice (član 22. KZS), ali odsustvo te svesti ne isključuje umišljaj učinioca (Stojanović, 2006: 102). Ovo se može osporavati, jer nije logično da neko ostvari delo sa umišljajem, ako nije svestan da je njegovo delo protivpravno, uz obrazloženje da je bio dužan i mogao biti svestan zabranjenosti dela. Suprotno tome, u španskom zakoniku, neotklonjiva zabluda o zabranjenosti dela isključuje krivičnu odgovornost, a ukoliko je zabluda otklonjiva, to može biti od uticaja na odmeravanje kazne (član 14. stav 3) (Duran, Alcoy, 2004: 38). Sažeto rečeno, ako predstavnik vlasti ili javni službenik, uzimajući u obzir sve okolnosti konkretne krivične stvari, nije mogao znati da krši pravne propise, isključena je njegova krivična odgovornost (umišljaj i nehat). Ukoliko je pogrešna predstava o zabranjenosti dela otklonjiva, učinilac će odgovarati za nehatno izvršenje dela, samo pod uslovom da zakonodavac propisuje odgovornost za nehat (na primeru krivičnih dela iz člana 404, 405, 406, 407 i 409 KZŠ videli smo da je propisana krivična odgovornost samo za umišljaj). Zbog svega toga, pravna nauka u Španiji negira umišljaj učinioca ako se utvrdi da nije bio svestan zabranjenosti svog dela (Perez, 2005: 569). Perez kao primer navodi predsednika opštine koji zbog nepoznavanja propisa daje u zakup imovinu lokalne samouprave, bez odobrenja opštinske skupštine.

4. Literatura

- Atanacković, D. (1985). *Krivično pravo - posebni deo*. Beograd.
- Baćić, F., Šeparović, Z. (1997). *Krivično pravo - posebni dio*. Zagreb.
- Beltrani, S. (2008). *Corso di diritto penale - parte generale e parte speciale*. Padova.
- Duran, C. C., Alcoy, F. P. (2004). *Código penal con todas sus reformas comparados por artículos*. Valencia.
- Jelačić, M., (1992). Metodika otkrivanja i dokazivanja krivičnog dela zlopotrebe službenog položaja, *Bezbednost*, Beograd.

- Jovančević, N. (2008). Krivično delo zloupotrebe službenog položaja. Zbornik *Usaglašavanje krivičnog zakonodavstva sa Ustavom Srbije*. Kopaonik.
- Kulić, M. (1996). Krivično delo zloupotrebe službenog položaja. Zbornik *Zloupotreba prava*. Niš.
- Lazarević, Lj. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika Srbije*. Beograd.
- Pavlović, D. (1998). *Krivični zakonik Savezne Republike Nemačke sa Uvodnim zakonom za Krivični zakonik i Vojno krivičnim zakonom, prevod sa nemačkog*. Beograd.
- Perez, C. L. (2005). *Derecho penal - Parte especial*. Madrid.
- Perović, Z. (2001). *Zloupotreba službenog položaja. Zbornik: Privredni kriminal i korupcija*. Beograd.
- Puig, M. (2000). *Los delitos contra la Administración pública en el nuevo Código penal*. Barcelona.
- Simić, I., Trešnjey, A. (2005). *Zbirka sudskih odluka iz krivičnopravne materije*. Beograd.
- Stojanović, Z. (2006). *Komentar Krivičnog zakonika*. Beograd.
- Stojanović, Z., Perić, O. (2007). *Krivično pravo - posebni deo*. Beograd.
- Tahović, J. (1961). *Krivično pravo - posebni deo*. Beograd.
- Tomanović, M. (1990). *Krivična dela korupcije*. Beograd.

MISCONDUCT IN OFFICE

SUMMARY

The subject of this paper is legal description of misconduct in office in our criminal legislation. Related to the very subject, we believe it is necessary to change the Criminal Code in the sense of narrowing the group of persons that could appear as perpetrators. Consistent implementation of legality and legal security principles requires the regulations according to which only legal person can realize this offence. The idea of necessity to erase this criminal act from the Criminal Code (because of lack of definition of alternatively regulated execution act) is not justified for two interdependent reasons: first, the existence of common criminal act does not impede the punishment for special offences, on condition that all conditions anticipated by the law are fulfilled (*lex specialis derogat legi generali*). Second, disregarding efforts made by the legislator, it is not realistic to expect every single procedure pointed against official duty to be regulated as criminal act.

This criminal act is executed at the moment of performing the forbidden consequence, that is, when perpetrator obtains any benefit for himself or other physical or legal person by committed action, causes any damage, or seriously violates another person's rights. When it comes to establishing benefits, damages, or violation of people's right, we believe that it is necessary to use only objective criteria, although our literature at some points supports opposite standpoints.

Comparative legal analysis of criminal acts against public administration in the Spanish Criminal Code points at the fact that in this country another concept of criminal acts regulation is accepted.

EKOLOŠKA BEZBEDNOST KAO PODSISTEM NACIONALNE BEZBEDNOSTI

*Zoran Todorović¹

¹*Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije*

Sažetak: Rad ukazuje na značaj valorizovanja ekološke bezbednosti kao segmenta ukupne bezbednosti Republike Srbije i na činjenicu da je ovoj oblasti bezbednosti već dat značaj u osnovnim koncepcijsko-doktrinarnim aktima zemalja iz neposrednog okruženja. Ukazano je i na nepotpunost normativnog i institucionalnog miljea kroz koji je neophodno vrednovati značaj ekološke bezbednosti – očuvanje životne sredine i prirodnih resursa, kao bezbednosnih elemenata. Radom je ukazano i na bezbednosne „tačke dodira“ sistema zaštite i unapređenja životne sredine s jedne, i sistema bezbednosti Republike Srbije, s druge strane.

Ključne reči: Nacionalna bezbednost, nacionalni sistem bezbednosti, strategija nacionalne bezbednosti, životna sredina, ekološka bezbednost.

1. Uvod

Odavno postoji svest da je očuvanje ekoloških vrednosti obaveza čovečanstva za dobrobit budućih pokolenja i da njihov opstanak zavisi od novog, prekomponovanog odnosa čoveka prema životnoj sredini. Očuvanje životne sredine u kojoj se čovek rađa, razvija, stvara duhovne i materijalne vrednosti, u kojoj nastaje i traje biljni i životinjski svet, predstavlja i faktor bezbednosti i stabilnosti društvene zajednice, države, grupe i pojedinca.

Odnos čoveka prema prirodi bio je, sa retkim izuzecima, prilično sebičan i imao je izražene odlike antropocentrizma (Blagojević, 2007:250).

Poznato je da su stratezi velikih sila pre više od pola veka uvideli da uz pomoć nauke i tehnologije mogu vršiti uticaj na životnu sredinu drugih

* E-mail: peracelsi@sezampro.rs

zemalja i podneblja te na taj način ugroziti njihovu nacionalnu bezbednost i ostvariti svoje ciljeve.¹ Do danas su uložena ogromna sredstva u istraživanje ove oblasti: proučeni su složeni metodi i postupci za narušavanje ekološke ravnoteže protivnika. Plansko narušavanje životne sredine može predstavljati osoben oblik ratovanja² i način ugrožavanja bezbednosti suparničke strane, budući da izvori ugrožavanja ne poznaju državne granice i da su ekološki medijumi – voda, vazduh, zemljište, biosfera – složeni i pokretljivi. Zbog toga je ova oblast, značajna za opstanak i bezbednost, uređena nizom normi unutrašnjeg i međunarodnog prava³. Sa stanovišta unutrašnje bezbednosti, to su pitanja kojima se mora baviti konkretna društvena zajednica, prevashodno država i uspostavljeni sistem bezbednosti.

Teorijski aspekt istraživanja složenog fenomena ekološke bezbednosti tiče se činjenice da se današnja nauka o bezbednosti nalazi u stanju dispergovanih polja i ciljeva istraživanja. Zapravo, radi se o preširokoj oblasti istraživanja koja se i dalje širi. U oblast istraživanja bezbednosnih nauka danas je uvršteno sve ono što u ma kom segmentu ima naznaku potencijalnog izazova za opstanak pojedinca, grupe, nacije, saveza itd. Zbog toga se

¹ O ovome se dosta raspravljalo već sedamdesetih godina prošlog veka. Videti: Bhupenr, M. J. (1976). *Ratovanje promjenom čovekove okoline, ekocid i oružja masovnog uništavanja* (skraćena verzija teksta). SIPRI – Stocholm International Peace Research Institute. Zagreb. str 153-166.

² Zalivski rat 1991. godine, pokazao je kako biodiverzitet mora i kopna suparničke strane, može biti napadnut u sklopu strateškog plana strana u sukobu. Irak je ciljano bombardovao kuvajtska naftna postrojenja i skladišta pri čemu se u Persijski zaliv izlilo 290 miliona galona sirove nafte. To je bio deo vojnog plana Iraka usmeren ka sprečavanju vodosnabdevanja Kuvajta i njegovih saveznika, s obzirom da je vršeno desalinizacijom morske vode iz Zaliva. Osim toga, naftna mrlja koja se proširila na ogromnoj površini preko koje su plovili američki ratni brodovi, otežavala je njihovo funkcionisanje (snabdevanje tehničkom vodom, hlađenje brodskih mašinskih sistema itd.). Zbog obima štetnog uticaja na elemente životne sredine, ovaj međunarodni oružani sukob smatra se istinskim ekološkim ratom u kom je nafta poslužila kao oružje. Više: Enger, E., Smith, B. (2006). *Environmental Science*. New York: Mc Graw- Hill International.

³ Najznačajniji međunarodni akti u ovoj oblasti su: Rezolucija Generalne skupštine Organizacije Ujedinjenih nacija o zaštiti životne sredine, broj 2398 iz 1968. godine; Stokholmska deklaracija o okolini usvojena na Konferenciji Ujedinjenih nacija 16.06.1972. godine; Završni akt Konferencije o bezbednosti i saradnji u Evropi, deo o zaštiti okoline, usvojen u Helsinkiju 1975. godine; Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima usvojena u Ženevi 1979. godine; Konvencija svetskog udruženja za međunarodno pravo, Montreal, 1982; Deklaracije donete na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini (UNSED), održanoj u Rio de Ženeiru 1992. godine, Kjoto sporazum i drugi.

nauka o bezbednosti sve ređe smatra naukom koja proučava izazove i pretnje nacionalnoj bezbednosti i bezbednosti države. Uopšte, svet se nalazi u stanju izmenjene prirode bezbednosnih izazova, rizika i pretnji na svim nivoima bezbednosti: pojedinačnoj, grupnoj, nacionalnoj, međunarodnoj i globalnoj. Kao njihova posledica, nastupile su promene u bezbednosnim konceptima država i društava. One su implicirale temeljne promene i u konceptima naučnog istraživanja problema bezbednosti, tj. na istraživačkom polju nauka o bezbednosti, koje je teško omeđiti zbog širokog spektra bezbednosnih činilaca i aktera.⁴

Polje istraživanja ekološke bezbednosti prisutno je u okvirima bezbednosnih nauka. Ovo mesto mu se, međutim, u određenim situacijama odriče – najčešće kada se napada nekritičko širenje polja nauka o bezbednosti. Zagovornik borbe protiv nekritičkog širenja istraživačkog polja bezbednosne nauke, B. Bazan (Buzzan, 1991: 60), u delu *Ljudi, države i strah*, ne odriče značaj ekološkim pitanjima kao bezbednosnom polju, ali upućuje na nepostojanje metodološkog aparata kojim će se pouzdano odrediti kada određeni ekološki problem predstavlja legitimno polje tj. predmet koji će se naći u domenu istraživanja nauke o bezbednosti.

Prema zagovornicima koncepta širokih granica nauke o bezbednosti, s obzirom na značaj eko-medijuma u dostignutom stepenu tehničko-tehnološkog razvoja, svaki problem iz „zelenog polja“, ima se smatrati i bezbednosnim problemom koji treba da bude preteresen naučnom aparaturom ove nauke. Nasuprot ovome, istaknut je stav da se u istraživačko polje nauke o bezbednosti mogu uneti oni ekološki problemi koji prete da budu povod nasilnog i direktnog sukoba među državama. Umereniji pogledi o ekološkoj bezbednosti kao polju istraživanja nauke o bezbednosti, ističu da se u svakom slučaju mogu naći uzročno-posledične veze između ekoloških

⁴ U savremenim teorijskim radovima u kojima se istražuje složena pojava bezbednosti, ističe se da su raniji, hladnoratovski odnosi snaga imali jasne bezbednosne izazove i aktere kao predvidive činioce bezbednosti. Njih je bilo moguće čak pobrojati, tako da se često sreće podatak o manje od 200 glavnih aktera bezbednosti koji su opterećivali bezbednosnu sferu sveta (koliko i država i vojno-političkih saveza), dok ih je danas na stotine hiljada. To je proizvod nekada važećeg koncepta bezbednosti u kojem su pojedinačne države i vojno-politički savezi bili glavni akteri bezbednosti. Više u: Simić, D. (2002). *Nauka o bezbednosti, savremeni pristupi bezbednosti*. Beograd. str. 16-17.

problema i promena u polju političkih odluka, te da se ekološki problemi moraju naći u oblasti istraživanja bezbednosnih nauka⁵.

Novi bezbednosni izazovi na svim nivoima neprestano izazivaju nedoumice oko proširenja istraživačkog polja bezbednosnih nauka. Ipak, **referentni okvir istraživačkog polja ove nauke mora biti suverena država kao nosilac glavnih bezbednosnih aktivnosti. Njeno ugrožavanje predstavlja onu razdelnicu kojom se razdvajaju bezbednosni od nebezbednosnih izazova, pa makar oni bili ekološke prirode.** Zato je neophodno da ekološki izazovi koji neosporno postoje i u nas, budu u polju istraživanja bezbednosnih nauka, jer će dalji društveni razvitak zahtevati sve veće istraživačko angažovanje u ovoj oblasti.

2. Životna sredina u konceptu nacionalne bezbednosti

Koncept nacionalne bezbednosti i dalje je najzastupljeniji u domenu praktičnog oblikovanja bezbednosne funkcije savremene države. Zajedno sa **sistemom** nacionalne bezbednosti, koji predstavlja instrumentalizovanu bezbednosnu funkciju države, danas ima širok i višeslojan sadržaj. Najpre, nacionalna bezbednost podrazumeva funkciju nacionalnih država kojom one štite vlastiti identitet, interese i druge vrednosti koje su istaknute kao bazične za opstanak nacije.⁶ Među njima su bezbednost nacionalne teritorije, zaštita

⁵ Mogu se izdvojiti tri grupe ekoloških izazova kojima se bezbednosne nauke moraju baviti: (a) oni koji se odnose na međudržavne sukobe koji izbijaju zbog polaganja prava ili iskorišćavanja neobnovljivih prirodnih izvora; (b) Oni koji se bave istraživanjem pokreta stanovništva velikog obima izazavanog „ekološkim udarima“ a koji mogu voditi sukobima interesa grupa različitih etno-religijskih identiteta; (c) oni koji vode urušavanju društvenih ustanova sa izgledom da prerastu u nasilne sukobe zbog osiromašenja pojedinih prirodnih izvora energije i sirovina, zagađivanja okoline i klimatskih promena. Tomasu, H.D. (1994). *Environmental Scarcities and Violent Conflict – Evidence from Cases. International Security, 19.*

⁶ Naravno, reč je o širem poimanju nacionalne države, dakle državotvornog naroda/nacije i njenih građana. Kaže se „država američkog naroda“, „država francuske nacije“ itd., ali se podrazumeva šire značenje pojma nacionalne države američkih građana, francuskih građana, građana Republike Srbije itd. U *Nauci o bezbednosti*, nalazimo da „pojedini autori ne prave potrebno razlikovanje između državne i nacionalne bezbednosti. Nikada se, naime, pouzdano ne zna, ukoliko se prethodno ne razjasni na koji se relevantni objekat bezbednosti misli: na državu kao ustanovu u užem smislu, na etnički određen i po pravilu većinski narod u njoj, na političku zajednicu svih državljana ili, što je najpoželjnije, na sve građane, članove društva o kome je reč, nezavisno od njihove etničke, verske, socijetalne ili ideološke pripadnosti“ (Simić, D. 2002:29).

ljudskih života, zaštita i očuvanje nacionalne suverenosti, zaštita i ostvarivanje osnovnih socijalnih funkcija društva: ekonomske, političke, kulturne, ekološke i druge. Međutim, savremeno doba izdiferenciralo je nove bezbednosne izazove, rizike i pretnje koji zahtevaju podoban bezbednosni odgovor, najpre na nivou teorijskog pristupa, a nakon toga, i na nivou uspostavljanja nacionalnog sistema bezbednosti.

Sadašnji nacionalni sistem bezbednosti Republike Srbije, na putu je da postane izdiferenciran u pogledu osnovnih bezbednosnih ciljeva. Kroz strategijske akte koji su usvojeni krajem 2009. godine, sagledan je aktuelni političko-ekonomski i bezbednosni položaj Republike Srbije u međunarodnim odnosima. Uvažene su globalne promene u međunarodnim odnosima: izrastanje novih supersila, nestanak nekih vojnopolitičkih saveza i nastanak novih, jačanje terorizma, transnacionalnog kriminala, smanjenje energetskih resursa, promene u životnoj sredini i druge pojave i izazovi koji uslovljavaju oblikovanje koncepta i sistema nacionalne bezbednosti Republike Srbije. To su tendencije koje je bilo neophodno uvažiti prilikom kreiranja sistema bezbednosti, pa je on i nastao na bazi promišljanja viših razloga za pristupanje integracionim procesima u oblasti bezbednosti, kako bi se izbegla konfrontacija sa drugim akterima međunarodnih odnosa.

Poslednjih decenija, koncept nacionalne bezbednosti prošao je kroz fazu značajnih promena prouzrokovanih procesom globalizacije; u središte bezbednosnih zbivanja stavljeni su pojedinac, društvene grupe, nacionalni resursi itd. Iako se značaj prostora kao elementa na kojem se zasniva nacionalni sistem bezbednosti osporava, teritorija je i dalje bazni i neosporni činilac oko kojeg su skoncentrisani nacionalna snaga i moć. Elementi prostora, odnosno teritorije – zemljište, vazduh, vodeni tokovi, saobraćajna infrastruktura, naselja itd. – bez obzira na to što ih globalizacioni procesi čine „poroznim“ i „elastičnim“ elementima bezbednosne građevine, i dalje ostaju njen najznačajniji supstrat.

Ekološke vrednosti – zdrava životna sredina i prirodni resursi, kao vrednosti po sebi ali i kao integralni elementi ukupnog nacionalnog bogatstva – u savremenim državama svrstavaju se u bezbednosnu interesnu sferu ne samo nacionalne države već i na širem bezbednosnom nivou (regionalnom i globalnom). U nas, zaštita životne sredine utvrđena je nacionalnim pozitivnopravnim i prihvaćenim međunarodnim normama, ali je i njena bezbednosna priroda od skora, potpunije definisana u okviru koncepta nacionalne bezbednosti. Prigovori o nepotpunom sadržinskom i strukturnom uređenju koncepta i nacionalnog sistema bezbednosti Republike Srbije, bili su zasnovani na propustima i zakazivanju sistema bezbednosti, koji u pojedinih društveno značajnim trenucima nije pružio adekvatne bezbednosne

odgovore. Zbog toga je bilo nužno njegovo preoblikovanje kroz uvažavanje novih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji, ustanovljavanje odgovarajućih bezbednosnih poluga i konačno, shvatanje bezbednosti kao načina života. To je perspektiva koncepta nacionalne bezbednosti, stvorenog na principu suverenog pojedinca kao subjekta društvene zajednice, pre svega države. Kroz ovakav obrazac valorizovana je i ekološka bezbednost kao segment ukupne bezbednosti Republike Srbije, kroz čiji se organizaciono-strukturalni instrumentarij može dalje unaprediti.

Promišljanje savremenog koncepta nacionalne bezbednosti razvijenih država, sprovodi se sa nekoliko aspekata: geostrateškog (često označavan kao „fizički“ aspekt), tehničko-tehnološkog, ekonomskog, društvenokulturnog i vojno-političkog. Njihova analiza zasniva se na uvažavanju nacionalnih ciljeva, karakteristika vojno-političkog i geostrategijskog okruženja, potencijalnih pretnji koje mogu ugroziti bezbednost države i na kraju, politike, privrede, doktrine, mogućnosti i namere sadašnjih i potencijalnih saveznika.⁷

Bliže bezbednosno okruženje Republike Srbije, koje čine nove nacionalne države proistekle iz krila SFRJ (pre svega Republika Hrvatska i Republika Makedonija), podmakle su u kreiranju novog konceptualnog i sistemskog pristupa nacionalnoj bezbednosti. One su već 2002. godine usvojile koncepcijske i doktrinarne dokumente nacionalne bezbednosti i odbrane koji uvažavaju vojne i nevojne bezbednosne izazove, rizike i pretnje (ostaje po strani pitanje da li njihovi sistemi bezbednosti mogu podržati ovakav pristup zaštiti životne sredine).

3. Ekološka bezbednost kao problem nacionalne bezbednosti

Do skora, nacionalni sistem bezbednosti Republike Srbije bio je baziran na odredbama Ustavne povelje Državne zajednice Srbija i Crna Gora kao osnove Strategije odbrane Državne zajednice, Ustavu Republike Srbije, ratifikovanim međunarodnim ugovorima, zakonskim i podzakonskim propisima iz oblasti bezbednosti i odbrane. Nakon raskida Zajednice 2006. godine, strukturalni okvir sistema nacionalne bezbednosti Republike Srbije izmenjen je i postao je nedorečen u političko-pravnim i formalnim elementima. Već u junu 2006., na Kolegijumu ministra odbrane, usvojen je Strate-

⁷ Činioci koje uvažava doktrina Velike Britanije. Nav. prema: Kovač, M., Mišović, S. (2006). *Sistemi odbrane*. Beograd: Fakultet civilne odbrane, str. 218.

gijski pregled odbrane Republike Srbije⁸ kojim su utvrđeni strategijski pristupi bezbednosti i odbrani, sačinjena procena rizika i pretnji bezbednosti i identifikovani vojni i nevojni rizici i pretnje. Međutim, sve do kraja 2009. godine, kada su usvojene Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije i Strategija odbrane Republike Srbije⁹, sistem nacionalne bezbednosti bio je naslonjen na Strategiju odbrane Državne zajednice Srbija i Crna Gora,¹⁰ u kojoj je istaknut značaj drugih nevojnih izazova, rizika i pretnji bezbednosti, sa manjom ili većom verovatnoćom ispoljavanja i prepoznavanja, kao što su prirodne nepogode, industrijske i druge nesreće i epidemije.¹¹ Nije dakle bilo distinktnog isticanja bezbednosnih izazova, rizika i pretnji u životnoj sredini, ali je pojas „prirodnih nepogoda, industrijskih nesreća i epidemija“, bio dovoljno širok da delom obuhvati i ekološko polje. Ekološka bezbednost kao činilac nacionalne bezbednosti Republike Srbije, bila je dakle delimično uvedena u sistem nacionalne bezbednosti. U organskom smislu, osnovni subjekti sistema nacionalne bezbednosti (vojska, policija, pravosudni organi, organi državne uprave, sistem civilne odbrane i drugi), istovremeno su i subjekti ostvarivanja ekološke bezbednosti u Republici Srbiji. U funkcionalnom smislu, priroda njihovih mera, zadataka, poslova i aktivnosti, obuhvata i sferu zaštite i unapređenja životne sredine.

⁸ Strategijski pregled odbrane Republike Srbije. Preuzeto 28.02.2010. sa <http://www.ccmr-bg.org>.

⁹ Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. Preuzeto 28.02.2010. sa <http://www.mod.gov.rs/cir/dokumenta>.

¹⁰ Strategija odbrane Državne zajednice Srbija i Crna Gora. *Službeni list SCG*, 55/04. Prema Nacrtu Strategije nacionalne bezbednosti Srbije i Crne Gore iz 2003. godine, definisani su sledeći **nacionalni interesi**: trajan i stabilan mir u regionu, očuvanje teritorijalne celovitosti i uspostavljanje suvereniteta nad čitavom teritorijom, očuvanje nacionalnog integriteta i identiteta, puna integracija u međunarodnu zajednicu, ekonomski oporavak i razvoj oslanjanjem na sopstvene komparativne prednosti i pomoć međunarodne zajednice, unutrašnja stabilnost, **racionalno raspolaganje prirodnim resursima, zaštita životne sredine i unapređenje kvaliteta života**. U Nacrtu Strategije nacionalne bezbednosti Srbije i Crne Gore, uneti su sledeći **bezbednosni rizici, izazovi i pretnje**: prerastanje regionalnih konflikata u oružanu agresiju, separatističke težnje, terorizam, korupcija i organizovani kriminal, širenje oružja za masovno uništavanje, **nekontrolisano trošenje prirodnih resursa i ugrožavanje životne sredine**, nacionalni i verski ekstremizam, nedovršen proces razgraničenja i mogući pokušaji nasilnog menjanja granica u regionu, usporavanje integracionih procesa, unutrašnja politička nestabilnost, isključivost i protivrečnosti, neravnomeran privredni i demografski razvoj pojedinih regiona i drugi.

¹¹ Strategija odbrane Državne zajednice Srbija i Crna Gora. *Službeni list SCG*, 55/04.

U pogledu definisanja bezbednosnih aspekata životne sredine, Strategija nacionalne bezbednosti kao izvorni strateški dokument, daje značajnu osnovu za uspostavljanje i praktičnog pojma ekološke bezbednosti Republike Srbije. Strategijom su, pored standardnih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji kakvi su rat, nacionalni sukobi, verski ekstremizam, terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja i drugi, obuhvaćeni i izazovi deficita i nekontrolisanog trošenja energetske resursa i ugrožavanja životne sredine i zdravlja ljudi, rizici od tehnoloških nesreća, narušavanje biodiverziteta zbog globalnog i promene klime¹². Nacionalni bezbednosni interesi pred ovim izazovima, rizicima i pretnjama, utvrđeni su kroz politiku nacionalne bezbednosti koja podrazumeva unapređenje svih aspekata bezbednosti – ljudske, energetske, ekonomske, ekološke i socijalne. Politikom unutrašnje bezbednosti koja predstavlja sastavni deo Strategije, utvrđen je i odnos prema razvoju i jačanju kapaciteta društva za upravljanje krizama i stvaranje uslova za efikasniju zaštitu života, zdravlja i imovine građana i očuvanje životne sredine. Ekološka bezbednost u okviru Strategije nacionalne bezbednosti, sagledana je u svetlu narušavanja životne sredine i ekološke zaštite kao značajnog „područja bezbednosti“ pa prema tome, aktivnosti u ovoj oblasti bezbednosti treba usmeriti ka otklanjanju posledica izazvanih bombardovanjem od strane NATO-a, kao i zaštiti i očuvanju prirodnih resursa, njihovoj kontrolisanoj i planskoj eksploataciji i poštovanju normi o zaštiti životne sredine.

Teorijsko utemeljenje **systema ekološke bezbednosti**, nalazimo kod dr Zorana Kekovića u monografiji *Država, bezbednost i životna sredina*: „Mogućnost da se na teorijskom nivou iskaže sistem zaštite životne sredine postoji samim tim, što je on delimično stvoren i na generalnom planu. To je kvalitativno nov, kooperativan i, u pravom smislu, integralan sistem, koji nastaje povezivanjem bezbednosne stvarnosti, tj. faktičkih aktivnosti države i društva, i pravcu stvaranja stabilnog stanja bezbednosti u ekološkoj sferi društva“ (Keković, 1999: 74). S obzirom na današnju raznovrsnost i raznorodnost izvora i oblika ugrožavanja bezbednosti – od klasičnih, kod kojih je primena sile očigledna, do savremenih u kojima se najsuptilnijim sredstvima podrivaju i napadaju standardne ali i nestandardne vrednosti protivnika: ekološke vrednosti, fondovi i baze informacionih sistema, baze intelektualnih i

¹² Strategiji odbrane Republike Srbije (2009). Preuzeto 28.02.2010 sa <http://www.mod.gov.rs//cir/dokumenta>. U pretnje bezbednosti uvrštene su elementarne nepogode, hemijske, biološke, nuklearne i tehnološke nesreće koje mogu imati posledice na stanovništvo, materijalna dobra i životnu sredinu.

naučnih znanja itd., možemo sagledati mesto i ulogu (pod)sistema ekološke bezbednosti u sistemu nacionalne bezbednosti. Dalje, aktivnosti subjekata sistema zaštite životne sredine različitog su nivoa i „...participiraju više ili manje, u zavisnosti od stanja realnih društvenih odnosa, tj. opasnosti i pojava ugrožavanja i odnosa snaga i interesa relevantnih društvenih faktora. Iako se učešće svih delova sistema integralne bezbednosti ispoljava parcijalno, efekat njihovog delovanja je celovit, baš kao i ugrožavanje elemenata životne sredine u njegovom totalitetu. Zbog toga se mere koje doprinose poželjnom stanju zaštićenosti eko-vrednosti moraju integrisati u celinu, koju zovemo sistem zaštite životne sredine“ (Keković, 1999: 74).

Koncept ekološke bezbednosti u sebi sadrži tradicionalne i savremene elemente. Njegova tradicionalnost proističe iz ustaljene i oveštale predstave o vidovima i oblicima ugrožavanja bezbednosti države. Savremenost koncepta izvire iz opšteg trenda da se na savremene i sofisticirane oblike ugrožavanja bezbednosti odgovori organizovanjem odgovarajućeg sistema suprotstavljanja i zaštite. Savremenost ovog koncepta proizvod je i ukupnih naučno-teorijskih znanja i postavki o društvenim odnosima u oblasti politike, prava, ekonomije, tehnologije, informatičkih sistema itd. Bez usvajanja ovih znanja, nema savremenog koncepta zaštite životne sredine, koji podrazumeva upravo različitost oblasti, sektora, nivoa i pravaca delovanja. To znači da ekološku bezbednost moramo shvatiti kao sastavni deo nacionalne bezbednosti.

S obzirom na ovakvo poimanje ekološke bezbednosti, nezaobilazna je podela na uobičajene komponente: **unutrašnju i spoljnu bezbednost**. Ona ne narušava ni teorijski ni praktično, koncept integralne nacionalne bezbednosti i mesto ekološke bezbednosti u tom konceptu. Njih treba sagledavati sa stanovišta **izvora i oblika** ugrožavanja ekološke bezbednosti jer je funkcionalno i organizaciono jedinstvo sistema izgrađeno na bazi procene potencijalnih izvora ugrožavanja. Komponenta **spoljne ekološke bezbednosti** zasnovana je na činjenici da je država subjekt međunarodnog prava, članica međunarodne zajednice i aktivni učesnik u međunarodnim odnosima. U tim okolnostima, izraženi su interesi osvajanja i dominacije, kojima se ugrožavaju prava drugih država i njihova bezbednost kroz narušavanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta, prava u međunarodnim odnosima i drugih sadržaja nezavisnosti. Države vrše otvorene i/ili prikrivene (subverzivne) napade na ekološke vrednosti protivničke strane kao bazu zdravog društva; s tog stanovišta, može se govoriti o spoljašnjoj komponenti ekološke bezbednosti, pod kojom se prevashodno podrazumevaju mere i aktivnosti bezbednosnih subjekata za sprečavanje, smanjivanje ili otklanjanje posledica štetnih uticaja na životnu sredinu. Akcidenti u hemijskoj i nuklearnoj industriji i

industriji nafte, koji su se desili u poslednjih nekoliko decenija, proizveli su bezbednosne posledice na velikim geografskim prostorima prevazilazeći granice nacionalnih država¹³ i utemeljili stav da je ekološka bezbednost globalni fenomen i da sa razlogom treba promatrati njene spoljnopolitičke aspekte.

Komponentu **unutrašnje ekološke bezbednosti**, u širem smislu, čini zaštita unutrašnjeg suvereniteta, ustavnog poretka, društvenog uređenja, sloboda i prava čoveka i građanina. Sadržina unutrašnje bezbednosti ispunjena je zaštitom političke, ekonomske, pravne i socijalne sigurnosti građana, u okviru koje je inkorporirano pravo na zdravu životnu sredinu, zdravlje, bezbednost od ugrožavanja drugim antidruštvenim pojavama i devijacijama.

Funkcionalnost sistema ekološke bezbednosti ostvaruje se preko subjekata bezbednosti: konvencionalnih i nekonvencionalnih. S obzirom na evidentne promene u koncepciji organizovanja savremene države (istaknuta je celovitost državnih i društvenih funkcija radi postizanja višeg kvaliteta života socijalne zajednice), ovakva podela je uslovna, tradicionalna ali i neophodna. Funkcionalnost sistema ekološke bezbednosti, s obzirom na širok spektar ugrožavanja životne sredine, pokazala bi se nepotpunom ako bi o njoj brinuli i sprovodili je samo konvencionalni subjekti bezbednosti. Za funkcionisanje sistema ekološke bezbednosti nisu dovoljni samo krivično-pravna zaštita, propisi kojima je uređeno postupanje konvencionalnih subjekata u poslovima bezbednosti (policije, tužilaštava, sudova, vojske, inspekcijских službi, civilne zaštite i drugih), deklarativni akti državnih organa kojima se ukazuje na značaj očuvanja životne sredine. Jer, van njihovog domašaja ostaju aktivnosti nekonvencionalnih subjekata (korporativni sektor, obrazovno-vaspitne ustanove, komunalne službe lokalnih samouprava, udruženja građana, neprofitne organizacije, građani i dr), čija je uloga u ovoj oblasti prevashodno preventivnog karaktera.

Glavni pokretači promena koje će dovesti do jačanja ekološke bezbednosti i njenog potpunijeg inkorporiranja u sistem nacionalne bezbednosti, treba da budu nosioci političke vlasti kao legitimni zastupnici suvereniteta građana. Na raspolaganju su brojni mehanizmi politike: finansijska sredstva kojima raspolaže država, postojeći organizaciono-funkcionalni okvir sistema bezbednosti, javnost, vandržavni subjekti itd. Za sprovođenje temeljnog zahvata u ovoj oblasti neophodna je i politička istrajnost snaga koje se ovog posla prihvate. Stalne političke promene i nestabilnost političkih vlada, lavi-

¹³ Akcident u nuklearnom postrojenju u Černobilju, akcident u postrojenju hemijske industrije u Bopalu, akcident u skladištu sirove nafte „Ekson Valdez“ i drugi.

ranje nosilaca političkih opcija, njihova neodgovornost, govore nam da će pristup ovom problemu još dugo ostati tema o kojoj će se raspravljati.

Praktično utemeljenje pojma ekološke bezbednosti Republike Srbije koje smo razmatrali, tera nas da savremeni aspekt ekološke bezbednosti sagledamo i kroz prizmu prisutnih tokova globalizacije i ekonomskog neoperijalizma. Profitni ciljevi multinacionalnih kompanija sukobljavaju se sa nacionalnim ciljevima malih zemalja, njihovim ekonomijama i zaštitom prirodnih resursa od nekontrolisane eksploatacije. Sadašnji uslovi privređivanja u kojima se krupni kapital bezgranično kreće, u kojima su poslovne aktivnosti multinacionalnih kompanija usmerene ka nerazvijenim nacionalnim ekonomijama, proizvode tihi, nevojnu agresiju usmerenu ka njihovim prirodnim resursima. A zapravo, prirodni resursi nerazvijenih država i njihovo kontrolisano trošenje, danas predstavljaju ključni, možda jedini element njihove bezbednosti. Bez njega, one gube poziciju relativne samostalnosti i suverenosti u odnosu na agresivne činioce: „Kao proizvod procesa globalizacije, mnoge države gube tradicionalne elemente državnosti u pogledu suverenosti i mogućnost rešavanja unutrašnjih problema. One postepeno upadaju u razne oblike zavisnosti od uticajnih multinacionalnih finansijskih institucija i korporacija“ (Kovač, Mišović, 2006: 227). S tog aspekta treba posmatrati „ulazak“ u Srbiju multinacionalnih kompanija koje se bave crpljenjem i preradom prirodnih bogatstava – vode, ruda, zemljišta, šuma itd. To nisu pitanja koja dotiču samo ekonomiju i zaštitu životne sredine, već imaju širu i dublju bezbednosnu dimenziju. Globalizacija je proizvela međuzavisnost i povezanost različitih procesa u sferi ekonomije, nauke, tehnologije, komunikacija itd., što se oslikava u političkim, socijalnim, kulturnim, ekološkim i drugim oblastima života. Ona sada neminovno predstavlja čini-lac od kojeg zavisi fundiranje sistema bezbednosti Republike Srbije. Zato je neophodna konstantna procena savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji radi dimenzioniranja sistema bezbednosti i uvažavanje specifičnosti ekološke sfere, tesno povezane sa racionalnim korišćenjem i raspolaganjem prirodnim resursima.

Nacionalne strategije SAD, Velike Britanije, Ruske Federacije, Republike Nemačke i drugih, već su decenijama upotpunjene ekološkim bezbednosnim segmentom i imperativom očuvanja prirodnih resursa. U njima se polazi od pretpostavki da ekološke promene mogu poremetiti bezbednosnu ravnotežu na regionalnom i globalnom nivou; da i nerazvijene zemlje zahvaljujući svojim prirodnim bogatstvima, mogu kao oružje upotrebiti hranu, energiju itd.; da globalno zagrevanje koje proizvodi otopljanje u pojedinim regionima sveta, može izazvati nadmetanje i sukobe oko novih pristupačnih resursa u tim oblastima; da se velike i male države mogu sukobiti

oko sve manjih izvorišta vode i energije itd. Činioce kao što su ograničenost teritorije, demografski prirast, smanjenje prirodnih resursa, promene u životnoj sredini – njihove strategije bezbednosti posmatraju kroz prizmu narastajućih terorističkih pretnji.

4. Ekološka bezbednost kao vitalna vrednost čovečanstva

Osnovna karakteristika međunarodne politike od pedesetih godina 20. veka do početka novog milenijuma, bila je određena strateška izvesnost u kojoj su međunarodni odnosi bili uređeni i interesi podeljeni u odnosu na poznatog protivnika. Bezbednost je vezana za tradicionalnu sliku države koja se, sama ili u savezu država, organizuje i različitim strategijskim modelima nastoji očuvati ili proširiti svoju moć na druge subjekte međunarodnog okruženja. Ovaj tradicionalni koncept bezbednosti koji se pre svega odnosi na takozvanu spoljnu bezbednost, pretežno je određen vojnim terminima. Izvan njega, koncept bezbednosti razvijao se u skladu sa vladajućim odnosima u međunarodnom okruženju i realan izraz dobio kroz borbu za ravnotežu snaga i kolektivnu bezbednost u periodu hladnog rata. Nakon okončanja hladnog rata, na međunarodnoj sceni došlo je do unipolarizacije – Sjedinjene Američke Države nametnule su se kao politička, ekonomska, tehnološka i vojna supersila koja ima premoć u svim svetskim poslovima. Tradicionalni koncept bezbednosti zadržao je svoj značaj, ali je dobrim delom evoluirao, usled čega je neophodno izmeniti i naša shvatanja o ovom fenomenu.

U međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu došlo je do „probijanja“ nacionalnog suvereniteta, u izgledu su novi interesi velikih sila, stvoreni su novi vidovi i oblici ugrožavanja bezbednosti, traje borba za strateške energetske izvore. Borba za izvorišta vode kao strateške sirovine za budućnost, odavno je prećutno deo geostrateških planova velikih sila. Međunarodna stvarnost danas nije opterećena samo bezbednosnim problemima koji se mogu jasno percipirati, već mrežom suprotstavljenih sila povrh koje se nalaze i problemi vezani za životnu sredinu, što dodatno opterećuje istraživanje u oblasti bezbednosti i proširuje njeno istraživačko polje.

Informacije o potencijalima prirodnih resursa i ekoloških kapaciteta određenog geostrategijskog prostora, imaju značajnu bezbednosnu vrednost pa se može reći da u nekom vremenskom periodu predstavljaju bezbednosni interes pojedinih sila. Recimo, deo obaveštajnih aktivnosti (*intelligence*) koje SAD sprovode širom sveta, upravo je usmeren ka prikupljanju obaveštajnih podataka o prirodnim resursima – vodi, zemljištu, vazduhu, klimi, rudnim nalazištima i njihovim zalihama: „...područja visokog biodiverziteta, sa svim njegovim aplikativnim potencijalima, zatim njihova geografska

pozicija, nalaze svoje mesto u svim ozbiljnim geostrateškim i geopolitičkim studijama, kao i u razvojnim planskim dokumentima, gde se kao osnovna pitanja javljaju: Ko šta poseduje od biološke raznovrsnosti? Odakle šta dolazi? Skoro da nije potrebno naglašavati da se pitanje, koliko se čega može eksploatisati, nameće samo od sebe“ (Radović, 2006). Još su pedesetih godina 20. veka, američki obaveštajni stručnjaci u planovima strateškog nivoa, pored podataka o površini, položaju, istoriji, obliku vladavine, u obaveštajne podatke unosili i saznanja o kvalitetu tla, klimi, kapacitetima vodnih tokova, rudnim bogatstvima, zdravstvenom stanju nacije, flori i fauni određenog podneblja i dr.¹⁴

U eri globalizacije, interesi velikih sila još su izraženiji i najčešće su zaodenući floskulama brige za sudbinu budućih generacija na planeti. U Strateški plan Državnog sekretarijata Sjedinjenih država iz 2000. godine, pored planova za učvršćivanje svetskog mira, borbe protiv terorizma, pomoći američkom biznisu, podrške i konsolidacije demokratija u svetu, uneti su i planovi za poboljšanje globalne životne okoline, stabilizaciju rasta svetske populacije i zaštita ljudskog zdravlja. Posebno su naglašeni američki **nacionalni interesi** (ekonomski prosperitet, delovanje policijskih službi, demografija itd) i **globalna (svetska) pitanja** (životna sredina, energetske resursi i zdravlje svetske populacije itd).¹⁵

Pravi uzrok savremenih ratova je borba za sirovinske rezerve u pojedinim delovima sveta i težnja da se pod kontrolu stave i značajnija slatkovodna izvorišta. Obaveštajne službe Velike Britanije i SAD odavno su nagovestile svojim vladama da svetu predstoji borba za izvore pijaće vode kao strateške sirovine. Ovi signali su uvaženi i to se vidi u strateškim planovima

¹⁴ Više u: Bajagić, M. (2004). *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika, studija slučaja – SAD*, 20-23. Pitanja o ekološkim i klimatskim promenama česta su u SAD i Velikoj Britaniji. Izborne kampanje baziraju se na njima. Ona su izvor kritika nosilaca vlasti lansirana od strane suparničkih grupa i najčešće plasirana preko eminentnih listova. Tako je *Observer* poslužio da se u Velikoj Britaniji objavi, navodno, tajni izveštaj Pentagona o klimatskim promenama na tlu SAD i njihovim posledicama koje su obeshrabrujuće za čitav svet. Ovo je bio povod da u SAD javnost izazove pritisak na Bušovu administraciju da problem klimatskih promena u SAD i regionu, uvrsti u pitanja od značaja za nacionalnu bezbednost (24.02.2004., *Blic*).

¹⁵ Američki strategijski planovi danas su konkretizovani u svim segmentima. U *Strategiji nacionalne bezbednosti* iz 2002. godine navedene su i neposredne pretnje: razarajuće tehnologije, RHB-oružje, globalni terorizam i dr., kao i načini i metodi suprotstavljanja njima.

velikih sila i velikom broju bezbednosnih projekata u oblasti životne sredine i institucionalizaciji ove oblasti.¹⁶

U međunarodnim uslovima, ekološku bezbednost Republike Srbije, kao sferu geostrateškog značaja, treba posmatrati na tri nivoa: lokalnom (susedskom), regionalnom i globalnom. Na **lokalnom**, ekološka bezbednost predstavlja dostignuti nivo (stanje) zaštićenosti životne sredine u odnosu na neposredno međudržavno okruženje i izvore ugrožavanja koji bi iz njega eventualno mogli biti emitovani. Pod ovim podrazumevamo sigurnost u odnosu na poznate ili prikrivene interese susednih država.¹⁷ **Regionalni i globalni** aspekti ekološke bezbednosti tiču se širih odnosa Republike Srbije prema državama iz regiona i šireg okruženja kojima se kroz razne vidove ekonomske saradnje, pomoći ili čak uslovljavanja, može uticati na ekološku bezbednost Republike Srbije. Oslobođajući se balasta starih tehnologija i proizvodnih procesa, privredno razvijenije zemlje ih najčešće instaliraju na ovim prostorima, pod okriljem ekonomskih i investicionih ulaganja u privredne grane Srbije. U tom smislu, važna funkcija očuvane životne sredine i efikasno postavljenog sistema njene zaštite je sposobnost za apsorbovanje i asimilovanje (uništavanje) odloženog otpada koji se obrazuje kao rezultat proizvodne i potrošačke aktivnosti. Prevazilaženje sposobnosti prirodnog okruženja da apsorbuje određeni intenzitet emisija energije i agenasa i odloženog otpada, uslovljava izmenu kvalitativnih i kvantitativnih socioekonomskih parametara.

¹⁶ U strateškim dokumentima SAD od devdestetih godina 20. veka, ekološka bezbednost je shvaćena kao nacionalni interes, pa je izvršena i njena institucionalizacija na različitim bezbednosnim nivoima: u Pentagonu (Department of Defense's Deputy Under-Secretary for Environmental Security, Department of Defense for Environmental Security, Office of Under-Secretary of State for Global Affairs); u Savetu za nacionalnu bezbednost (Global Environmental Affairs Directorate at the National Security Council). Stvoreni su programi u okviru obaveštajne zajednice i sprovedena istraživanja preko NATO-a i CIA. Detaljnije, Novičić, Ž.(2003). Bezbednost i životna sredina – rasprava o ekološkoj bezbednosti. *Međunarodna politika*, 1112, str. 35.

¹⁷ Republika Hrvatska je kroz svoje bezbednosno-doktrinarne akte iz 2002. godine, istakla lokalni i regionalni aspekt ekološke bezbednosti Hrvatske. Pre svega, misli se na Strategiju nacionalne bezbednosti Republike Hrvatske i Strategiju odbrane Republike Hrvatske. Isto to, učinila je i Bivša jugoslovenska Republika Makedonija (Republika Makedonija) i 2002. godine usvojila Nacionalnu koncepciju bezbednosti i odbrane Republike Makedonije, u kojoj su, kao bezbednosni rizici (pored terorizma, organizovanog kriminala, nacionalizma i dr), uvršteni degradacija i uništavanje životne sredine i nekontrolisano crpljenje prirodnih resursa. Više u: Todorović, Z. (2009). *Institucije ekološke bezbednosti*. Beograd: Zadužbina Andrejević. str. 76-83.

U odnosu na vreme, ekološku bezbednost treba posmatrati kao **sadašnji i budući interes**. Naime, očuvanje ekoloških vrednosti mora biti postavljeno kao širi društveni cilj od značaja za zdravlje nacije i budućih generacija, iz čega proizilaze višestruki pozitivni efekti: ekonomski, zdravstveno-socijalni, bezbednosni itd. Ekološka bezbednost savremenih evropskih i svetskih država danas se posmatra kao nacionalni interes. Redosled svetskih i nacionalnih interesa koji je dao Sejom Braun (Brown, 1994: 15) je sledeći: opstanak ljudske vrste, smanjivane ubijanja i eliminisanja drugih, postojanje uslova za zdrav život svih ljudi, zaštita građanskih prava, poštovanje prava etničkih zajednica na različitost, zaštita i bezbednost životne sredine, uračunljivo ponašanje („širenje uračunljivosti“). Prema Braunu, „neodgovoran odnos prema prirodnoj sredini, prema takozvanim darovima prirode, proizvodi posledice u širem prostoru i u dužem vremenu: često na prvi pogled nije moguće uočiti kako neobaziranje na dugoročne posledice, kratkovido i sebično zadovoljavanje posebnih interesa, u krajnjem ishodu ugrožava interese svih ljudi i naroda. Otuda je zaštita životne sredine svetski interes“ (Brown, 1994: 15).

Bezbedni prirodni resursi, njihova zaštićenost od razarajućih uticaja, osuguranje potencijala za budućnost, siguran su pokazatelj opšte bezbednosti, ekonomske stabilnosti i zdrave biosocijalne celine. Za pojedine zemlje, ekološke vrednosti su bitan katalizator ekonomskog i privrednog razvoja. Njihov značaj za privredu uslovljen je stepenom njene ekonomske i tehnološke razvijenosti, izgrađenošću privredne strukture, kao i nizom političkih i strateških faktora. Dakle, mnoštvo unutrašnjih i spoljašnjih činilaca u svakom konkretnom slučaju predodređuje značaj životne sredine. U uslovima svetske energetske i sirovinske oskudice, došlo je do apsolutnog porasta značaja zdrave životne sredine i prirodnih resursa, što posebno dolazi do izražaja kada se društvena zajednica nađe u uslovima izolacije i blokade od strane međunarodne zajednice. Upravo to se desilo SR Jugoslaviji krajem 20. veka, kada je zahvaljujući sopstvenoj prirodnoj sirovinskoj bazi uspela da izbegne potpuni ekonomsko-politički krah.

5. Neophodnost reforme normativnog okvira ekološke bezbednosti

Sprovodeći reformu političko-ekonomskog sistema u cilju integracije u Evropsku uniju, Republika Srbija se u poslednjih nekoliko godina značajno bavila i reformom ekološkog zakonodavstva. Široka lepeza preuzetih obaveza na planu normativne konsolidacije u najrazličitijim sektorima: političkom, ekonomskom, socijalnom, bezbednosnom itd., stavila je Srbiju u poziciju da u relativno kratkim rokovima i složenim uslovima, sprovede

reformu u ovim oblastima. Budući da reforme političkog i ekonomskog sektora predstavljaju „neuralgične tačke“ na čijim promenama posebno insistira EU i od kojih zavise reforme u drugim oblastima i sektorima, Srbija je za sada izabrala put „lakih promena“, tj. put „kozmetičkih promena“, kako se često nazivaju u javnosti. Radi se o zaobilazanju onih političko-ekonomskih pitanja i problema koji najviše zaokupljaju Srbiju: iskren i otvoren pristup izgradnji novih demokratskih institucija, raskid sa politikom s kraja 20. veka i, u vezi s tim, saradnja sa međunarodnim institucijama, izgradnja bezbednog društva, pravne sigurnosti itd.

Tokom poslednjih nekoliko godina, u nameri da pred Evropskom unijom pokaže dobru volju za sprovođenje reformi, Srbija je izabrala sektore u kojima su promene manje bolne. Sektor reformi u oblasti zaštite i unapređenja životne sredine, upravo je poslužio kao polje manifestacije dobre volje Srbije pred EU za sprovođenje reformi. Usvojen je set zakona kojima je značajno izmenjen odnos subjekata zaštite i unapređenja životne sredine prema ovim vrednostima, koji su inspirisani pre svega zakonodavstvom EU: **Zakon o zaštiti životne sredine, Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu, Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, Zakon o vodama, Zakon o šumama** i drugi. Kroz njih je usvojen **koncept održivog razvoja** kao ekonomska, socijalna i ekološka kategorija. Još šire, to je koncept (pristup) koji u sebi sadrži i bezbednosni (sigurnosni) supstrat. Međutim, s obzirom na razuđenost izvora i oblika ugrožavanja životne sredine, normativna konsolidacija samo u nevojnoj (civilnoj) oblasti, nije dovoljna.

U ovom trenutku, po strani su različite oblasti čija je pravna uređenost nepotpuna i ne odgovara sadašnjim izazovima: oblast vojne industrije i namenske proizvodnje, oblast upravljanja otpadom itd. Poseban problem predstavlja postojeća prerađivačka industrija, koju nova pravila obavezuju na izmene procesa koji su do sada narušavali zdravlje građana i životnu sredinu. Teško je postići zadovoljavajuće efekte samo konsolidacijom pravne regulative, jer izmene proizvodnih procesa i sprovođenje zaštite iziskuju značajna materijalna ulaganja, te je neophodno stvoriti mehanizme kojima će se obezbediti izvori finansiranja za ove potrebe. Dakle, poželjno je da pravna konsolidacija postojećeg normativnog korpusa u oblasti zaštite životne sredine, teče u pravcu izgradnje ekonomskih mehanizama za njeno sprovođenje.

Drugi segment čine izmena i konsolidacija **bezbednosnog korpusa pravnih normi**. Novi Ustav Republike Srbije implicira promene u oblasti odbrane i bezbednosti, dakle donošenje novih zakonskih i podzakonskih

akata i usaglašavanje starih. Neophodno je ovu oblast sistemski urediti tako da ona bude otvorena za nove bezbednosne izazove, rizike i pretnje i stvaranje adekvatnog bezbednosnog odgovora. To znači da se u obzir moraju uzeti stavovi kompetentne nauke, ali i iskustveni pokazatelji o životnoj sredini kao bezbednosnom segmentu. Podsećamo da u ukupnom normativnom korpusu Republike Srbije, do 2009. godine nije spominjana ekološka bezbednost kao segment ukupne nacionalne bezbednosti. Ona je bila predmet naučno-teorijskih rasprava, pokušaja konceptualizacije sistema ekološke bezbednosti i njegovog uvođenja u postojeći sistem normi.

Pri sagledavanju tendencija i perspektive izgradnje povoljnijeg miljea u kom će biti vrednovan značaj životne sredine, neophodno je uzeti u obzir razvojnost određenih institucija i tradicionalnu podelu nadležnosti i zadataka. To podrazumeva proširenje institucionalnih okvira zaštite životne sredine i to u oba sektora, organizacionom i funkcionalnom. Savremeni pravni sistemi se odlikuju upravo institucionalnom iznijansiranošću u najrazličitijim sektorima društvenog delanja. To je osnovna karakteristika modernih država koja, s druge strane, prizvodi izvesna institucionalna preklapanja u različitim sektorima. Prema Zigfridu Gerekeu (Gereke, Mitrović, 1993), „teško je društvu da postigne jednu idealnu organizaciju u kojoj bi svi zadaci ekološke politike, bez protivrečnosti i bez konflikata ili preklapanja sa drugim oblastima društvene politike, našli svoje jednoznačno i savršeno rešenje. Zbog toga konkretna organizacija sprovođenja zadataka ekološke politike u svakom društvu može da predstavlja samo manje ili više efikasan kompromis, i to kompromis sa prošlošću i sa već postojećim institucijama i njihovim delokrugom, kao i kompromis u podeli zadataka sa drugim disciplinama, odnosno resorima ukupne politike društva“.

U poslednjoj deceniji, na sceni su razvoj i jačanje novih ekoloških institucija i instrumenata na globalnom i regionalnom planu. Nacionalni institucionalni okvir Republike Srbije, sagledan iz ugla razvijenih zemalja, još uvek je nedovoljan. On nije u potpunosti prilagođen demokratskim promenama i liberalnoj ekonomiji; veze između ova dva korpusa oko kojih su bazirana pitanja tranzicionog procesa, nisu u potpunosti utvrđene u odnosu na oblast zaštite životne sredine. Neophodno je utvrditi jasnije institucionalne veze između ova dva sektora, kako bi se u tranzicionom procesu, pre svega u oblasti privrede, zaštita životne sredine postavila kao imperativ. U fazi tranzicionih promena, uvođenje novih političkih i administrativnih instrumenata u oblasti zaštite i unapređenja životne sredine, predstavlja izazov koji podrazumeva reformu sistema državne uprave, koja se ne može sprovesti samo na pojedinim nivoima državne organizacije, već mora biti opšta i suštinska. To je proces u kojem se državna uprava Republike Srbije mora staviti

u funkciju ostvarivanja pravnog poretka i prava građanina pred državom u svim segmentima, što podrazumeva i njegovo pravo na zdravu životnu sredinu.

Privredna tranzicija značajno zahvata sferu zaštite, kontrole i korišćenja prirodnih resursa, te je neophodno ustanoviti jasna pravila o njihovom korišćenju i zaštiti kako naknadni efekti ne bi proizveli štetu u ekološkoj sferi i šire – u sferi nacionalne bezbednosti. Ovo je trenutak da se, pred multinacionalne kompanije i megakapital koji besomučno nadire ka prirodnim resursima Srbije, istaknu jasna pravila u pogledu zaštite i unapređenja životne sredine i korišćenja prirodnih resursa.

Uvažavajući ovakav pristup u procesu normativne konsolidacije u oblasti zaštite životne sredine, postigao bi se cilj dobrog upravljanja životnom sredinom; ovim putem bi se institucionalizovao odnos javnog (državnog, opštedruštvenog) i privatnog interesa u oblasti zaštite životne sredine i upravljanja prirodnim resursima; stvorila bi se jasna organizaciona struktura među subjektima sistema zaštite; izdiferencirali bi se poslovi i zadaci, prava i obaveze subjekata zaštite.

6. Zaključak

Nakon što je redefinisala **konceptijsko-doktrinarni pristup** nacionalnoj bezbednosti, Republika Srbija uvažava savremene izazove, rizike i pretnje nacionalnoj bezbednosti. Bezbednost životne sredine sada zauzima mesto u politici bezbednosti i sistemu bezbednosti onako kako su to prepoznale bezbednosne politike savremenih evropskih zemalja, ali i nekih država iz neposrednog okruženja.

Sadašnji koncept nacionalne bezbednosti i nacionalni sistem bezbednosti Republike Srbije, izdiferencirani su u pogledu osnovnih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji: globalne promene u međunarodnim odnosima, jačanje terorizma, organizovanog kriminala, smanjenje energetske resursa, smanjenje proizvodnje hrane na račun proizvodnje biogoriva, globalne i lokalne promene u životnoj sredini. No, nacionalnu ekološku bezbednost i tendencije u ovoj oblasti, potrebno je permanentno sagledavati i analizirati iz ugla odvijanja procesa globalizacije i ekonomskog neoimperijalizma jer ovi procesi proizvode međuzavisnost i povezanost različitih aspekata u sferi bezbednosti, ekonomije, nauke i tehnologije, životne sredine i prirodnih resursa. Neophodna je permanentna procena savremenih bezbednosnih izazova, rizika i pretnji radi realnog dimenzioniranja nacionalnog sistema bezbednosti. Svakako, u njegovom fundiranju treba uvažiti bezbednost životne sredine, tesno povezanu sa racionalnim korišćenjem i raspolaganjem prirod-

nim resursima. Značajne obaveštajne aktivnosti evropskih i svetskih sila usmerene su ka prikupljanju podataka o prirodnim resursima i ekološkim potencijalima drugih država: vodi, zemljištu, rudnim nalazištima, klimi, biodiverzitetu, itd. Bezbedni elementi životne sredine i osiguranje prirodnih resursa za sadašnje i buduće generacije, predstavljaju pokazatelj dobre bezbednosne politike i uspostavljenog sistema bezbednosti, ekonomske stabilnosti i zdrave biosocijalne strukture. U pojedinim bezbednosnim trenucima, osiguranje, upravljanje i racionalno raspolaganje prirodnim resursima i potencijalima životne sredine, predstavlja značajan faktor bezbednosti (i samostalnosti) u odnosu na agresivne tendencije bližeg i šireg međunarodnog okruženja. Osim toga, Srbija i dalje obiluje brojnim unutrašnjim bezbednosnim rizicima u različitim oblastima civilnog i vojnog sektora (oblast namenske proizvodnje, oblast vojnih skladišta, itd), čija je normativna uređenost nepotpuna, ili ne odgovara bezbednosnoj stvarnosti.

7. Literatura

- Bajagić, M. (2004). *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika, studija slučaja - SAD*, Beograd.
- Blagojević, M., (2007). Upravljanje ekološkim resursima, *Bezbednost*, teorijsko stručni časopis Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, br.2.
- Buzzan, B. (1991). *People, States and Fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era*. London: Harvester–Wheatsheaf.
- Dixon, H. Th. (1994). Environmental Skarcities and Violent Conflict–Evidence from Cases. *International Security*, 19.
- Bhupenr, M. J. (1976). *Ratovanje promjenom čovekove okolice, ekocid i oružja masovnog uništavanja*. Međunarodni stokholmski institut za proučavanje mira, (Stocholm International Peace Research Institute - SIPRI), Zagreb.
- Brown, S. (1994). World Interests and the Changing Dimensions of Security, *World Security*. New York.
- Gereke Z., Mitrović Ž. (1993). *Organizaciona postavka ekološkog sistema u Evropi sa posebnim primerom SR Nemačke*. Zbornik radova Fakulteta odbrane i zaštite. Beograd.
- Enger, E., Smith, B. (2006). *Environmental Science*. New York: Mc Graw–Hill Internacional editorial.
- Mijalković, S. (2009). *Nacionalna bezbednost*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.

- Novičić, Ž. (2003). Bezbednost i životna sredina – rasprava o ekološkoj bezbednosti. *Međunarodna politika*, 1112.
- Keković, Z. (1999). *Država, bezbednost i životna sredina*, Beograd.
- Kovač, M., Mišović, S. (2006). *Sistemi odbrane*, Beograd: Fakultet civilne odbrane.
- Radović, T. I. (2006). Rizici i posledice gubitka i narušavanja biodiverziteta: jedan od glavnih ekoloških problema današnjice. U *Krizni menadžment I*. Beograd: Fakultet bezbednosti,.
- Simić, D. (1999). *Poredak sveta*. Beograd.
- Simić, D. (2002). *Nauka o bezbednosti, savremeni pristupi bezbednosti*. Beograd.
- Strategija odbrane Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Službeni list SCG, 55/2004.
- Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije. Preuzeto 28.02.2010 sa <http://www.mod.gov.rs//cir/dokumenta>.
- Strategija odbrane Republike Srbije. Preuzeto 28.02.2010 sa <http://www.mod.gov.rs//cir/dokumenta>.
- Strategijski pregled odbrane Republike Srbije. Preuzeto 28.02.2010 sa <http://www.ccmr-bg.org>.
- Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske. Narodne novine Republike Hrvatske, 32/02.
- Strategija obrane Republike Hrvatske. Narodne novine Republike Hrvatske, 33/02.
- Todorović, Z. (2007). Bezbednosni aspekt zaštite i unapređenja životne sredine nekih razvijenih evropskih zemalja i zemalja u tranziciji. *Bezbednost*, 4/07.
- Todorović, Z. (2009). *Institucije ekološke bezbednosti*. Beograd: Zadužbina Andrejević.

ECOLOGICAL SAFETY AS A SUBSYSTEM OF NATIONAL SAFETY

SUMMARY

The paper indicates the importance of ecological safety valorization as a segment of total safety in the Republic of Serbia as well as the fact that in this area of safety a significant importance had already been given in some basic conceptual and doctrinal acts of the neighboring countries. The incompleteness of normative and institutional milieu which should evaluate the importance of ecological safety, environmental protection and protection of natural resources that are safety elements, has also been indicated. This paper also points out to some safety "connection points" that connect the system of environmental protection and improvement, on the one hand and safety system of the Republic of Serbia, on the other.

ENDANGERING POPULATION'S SECURITY
AS THE MEANS OF THE REIGN OF TERROR
– HISTORICAL ASPECTS –

*Ratko Ljubojević ¹

¹*The Security Information Agency, Belgrade*

Abstract: In this paper, I will be discussing the basic characteristics of the system of endangering both personal and proprietary security of the population as the means of the Ottomans' reign of terror in the Balkans in the period from the mid 15th century to the beginning of the 20th century. The system of the Ottomans' reign on the conquered territories of the Balkans survived primarily thanks to strict religious, military, legal and financial norms that the local population was subdued to, discriminated against, intimidated with as well as financially drained. Only when the local population escaped from the Ottoman landowner's estate out of fear for their personal and proprietary security did the Ottomans slightly loosen the noose. Only then did the conquered people receive some benefits that created an illusion of improved life conditions. The political tactics that the Ottoman authorities used on the conquered territories did alter, but their final goal was always the same: to provide themselves with the young, healthy people to fill out their military troops as well as to take as many incomes in products and money as possible from the conquered people, and then move on to new conquests.

Key words: endangering safety, the reign of terror, the Ottoman authorities, the population of the Balkans

1. Introduction

It is universally known that the power of the rulers is based on the use of force, and there cannot be force without duress. However, the exces-

* E-mail: ratko_ljubojevic@yahoo.com

sive use of force by the rulers lead to a special non-democratic form of reign, that is a reign of terror. The terror used to be one of the key instruments of the conquering policy of the Ottoman State. Upon arriving at the Balkans, the Ottomans systematically applied various forms of violating both personal safety and proprietary security of the population. They did so primarily in order to fully conquer the people of the Balkans as well as its territories, and later on, during the reign of terror, their main goal was to choose the best young slaves to turn them into their warriors and also to collect money from the people for their further conquests.

In the first segment of this paper, I examined the religious and ideological bases of the Ottoman reign at the Balkans with the use of the methods of subjection and threatening the population. The second and the third segments of this paper are dedicated to the analysis of the political tactics the Ottoman authorities used towards the conquered people of the Balkans that was characterized by an alternation of use of frightening and loosening of various forms of pressures. The fourth and the fifth part of the paper talk about the specific forms of discrimination against non-Muslim population at the Balkans that the Ottoman authorities used via an institution called “devshirma” and a religious tax called “jizya”.

2. The religious and ideological bases of the reign via the use of subjection and intimidation

The period of time when the Ottoman State was established was the time of cruelty, and therefore it caused insecurity, fear and panic among the local population. Nobody was able to predict what a new day would bring, but they all knew there could either be war devastations and killings or they themselves (i.e. conquered people) could be sold into slaves (Beldachinu I., 2002). The way of life was dictated by the current situation, hence neither race nor religion helped the local population. The Ottoman State was created under such cruel circumstances and it was in accordance with the will of Allah (Kafadar, 1995). The Ottoman religion and law both demanded fanatic spreading of Islam which was omnipotent. The ruling power of Islam was represented by intimidation and extortion (Martran, 2002).

Several suras (chapters) from the Quran (all of which have clear and precise commandments) speak in the favor of the claim that the Muslim faith helped creation and expansion of the Ottoman State (Milojevic, 1872).

“*The war is necessary for spreading Islam*”. The war itself (that the Muslim faith denotes as holy) is “*necessary*” as the sura says, since ideology is not sufficient. Therefore, besides the purity of the soul, a sharp sword

is also needed in order to spread the Muslim territories. "Jihad" or the holy war has its deeper meaning, so according to the prophet's words: *"A single day of the holy war is worth more than a month of fasting, and a single drop of blood in the holy war (that was shed for the Muslim faith, as there cannot be other purpose) brings about Heaven."* The ideological meaning of the holy war is that when it comes to spreading Islam - there are no boundaries. *"You can never conclude peace with the pagans, but only a truce."* Therefore, the holy war is expected to end at the moment when the whole world is turned into Muslim territories. Until then, the holy war is permanently ongoing, except for the time of Muslim spiritual holidays. *"The war against the pagans should be conducted throughout the whole year except for four holy months, when the Muslims are supposed to defend themselves and not conquer."*

The holy war is carried out along three front-lines that include: "firstly, against the pagans that have not yet subdued to the adherents of Muhammad; secondly, against the pagans that have subdued to the adherents of Muhammad and lastly, against those Muslims who do not respect imams' words." Any non-Muslim person was considered a sinner as he was not of the "true faith". Those kinds of people could only be saved by conversion into Islam. "Acceptance of Islam purifies anyone of the wrong faith", which indicates that other religions should not exist, and those who accept Islam will be cleansed of all sins and will also be followers of the true faith in the future. "The unclean things (also known as Nedzosai) included Chafir (the name for the followers of the wrong faith): A Chafir remains unclean, whether he is under the Ottoman reign or not". Even the state officials, who were not of Muslim faith, were considered the followers of wrong religion. Namely, during the early establishment of the Ottoman state, there were not enough Muslim state officials, so they had to be taken from enslaved territories, if they were able to meet the job's demand. However, in spite of working in civil service, they were still not regarded as the followers of the true faith. If it happened that someone converted into Islam, and afterwards wished to return to its original faith, that person would be killed. "A Chafir (the name for the followers of the wrong faith) who converted to Islam and then wished to return to his original faith is killed after he was given three days to contemplate."

According to the suras (chapters) of Quran, „the followers of the wrong faith“ are considered the citizens of the lower class, entitled to no rights and humiliated. The pagans or believers of other faiths that were captured, even when it was a Muslim country, were turned into slaves unless they received Islam. However, the members of their families were doomed

to become slaves: *“All the inhabitants of the conquered Muslim countries, that were not Muslims themselves, were considered slaves. They all had to convert to Islam and their wives and children are made into slaves.”* The humility of the position of non-Muslims is clearly depicted in the sura (chapter of the Quran) that proclaims that *“non-Muslim father has no rights over his daughter that was converted to Islam”*. That actually meant that a girl who married a Muslim severed all the ties with her family by doing that.

The property deprivation of the followers of the wrong faith is elaborately sanctioned in the suras (chapters of Quran). *“Zakaat (an obligatory charity) is every Muslim’s duty and he has to fight the pagans in order to spread Islam but also in order to provide for the poor (Muslim ones).”* However, *“both the pagans and the followers of the wrong faith are entitled to zakaat (an obligatory charity) and the part of the property gained in wars, only in case when they are helping the Muslims fight their pagan brothers”*. *“The land of the pagans belongs to Muslims and it’s divided among the soldiers. Only a Muslim can own a property.”* The above-mentioned sura influenced the soldiers who were fighting under the flag of Allah and who were of non-Muslim faith to convert to Islam. Thus, they would gain the right to the part of the war loot and also to the better social status (Kadly-Nagy, 1980). The suras also determined that *“a Muslim inherits his non-Muslim relative’s property, but that was not the case with the followers of the wrong faith - they receive nothing from a Muslim.”* This was yet another privilege of the Muslims and also the way of converting non-Muslims into Islam.

The suras (chapters) of Quran additionally insisted on distinction between Muslims and Non-Muslims and also on discrimination of the latter through the regulations which sanctioned every day life. Even though *ehle zimet* (the followers of the wrong (non-Muslim) faith) were paying for *“jizya”* (a religious tax) which was special kind of tax imposed only on non-Muslims, their Muslim lords still violated and limited their rights. The sura claims that *“ehle zimet (the followers of the wrong (non-Muslim) faith) have to show an extreme respect for the people of (the true) Muslim faith. They are not allowed to enter a mosque. They have to wear different clothes from the Muslims. Their houses have to be lower and in worse state than the Muslims’ houses. Luxury and abundant life is prohibited for the pagans.”* *“In court, a Muslim has more right than a non-Muslim. The first one is supposed to sit down, and the latter to serve him. A non-Muslim cannot neither testify not be called for a witness.”* *“A non-Muslim’s word is worth nothing.”*

Presented suras (chapters) from Quran clearly point out the purpose of the holy war of the Ottomans. Its purpose was not to destroy, but to conquer the pagan world, *“darulharb”* (Inaldzik, 1974). The political ideology

of the Ottomans was based on the continuous holy war that was carried out in the name of Muslim faith, the only faith “the true followers belonged to” (Johnson, 1991). Behind the idea of the Muslim religious supremacy there actually stood political interests of dominance as well as economic interests of filling up of the imperial, state cashier. All the goals and instruments of the conquering policy of the Ottomans were subordinate to these above-mentioned interests.

3. The political tactics of intimidation of the population of the Balkans

The Ottomans began conquering Byzantine territories in the name of Muslim faith. In spite of the fact that the Muslim faith was spread through the purity of one's soul and the teaching of Allah, a sharp sword was much more successful. Therefore, it can be said that the conquering interests were dominant over the ethical ones (Bay, 1937).

The Ottoman authorities carried out permanent and organized violence at the Balkans, using brutal and extreme means, with the purpose of providing the predominance on the conquered territories. Since the Ottomans established their power by the use of violence and inhumane activities, they spread the fear and thus accomplished the absolute obedience of the enslaved people. In this case, the violence was the form of reign, and the goal was to acquire and boost the economic power (Imber, 1990).

The people of the conquered territories defended themselves for centuries from the terror of the Ottomans in a defensive way: by fleeing from the border territories to the inland ones, by escaping from the towns located on the main roads to the mountains, by mutilating and premature weddings of the male children so as to prevent them from becoming janissaries or ultimately by changing the faith. That was the result of the fear of the enslaved people caused by the terror of the Ottomans, the fear for their material existence, the lives and future of their kids as well as their own lives (Angelov, 1956).

In spite of the fact that the inhabitants of the enslaved territories were humiliated, economically exploited, physically and spiritually abused, destroyed and depopulated for ages, they still managed to persevere at their land. This was possible only because the same sovereign authorities of the Ottomans which were terrorizing the population of the new conquered territories actually kept them from becoming extinct. The Ottoman authorities had no economic interest in completely destroying the conquered population by terrorizing them (Imber, 1990). By working at the land of an Ottoman landowner, a poor peasant was creating the material base not only for

enriching his indirect ruler but also for filling up the imperial, state cashier with the gold necessary for new conquests.

4. The loosening of the nooses in order to maintain the pillars of the Ottoman reign at the Balkans

The traditional concept of the state in the Middle East meant that the supreme power belonged to the sultan. The main activities of such government fell within the scope of the three separate departments: Political Affairs, Justice and Finance (Inaldzik, 1974).

The preservation of state power, internal security and defense of the territories fell in the domain of political orientation, which was the responsibility of the viziers. Two of the “kazasker” represented Justice whereas “defterdar” were representatives of Finance. A marksman was the head of the office and he was able to put “tugra” (the Sultan’s official monogram) on documents in order to make them formally valid. The people in charge of these four services were known as “the pillars of the Empire”. They directly answered to the Sultan and he made verdicts regarding their public affairs (Inaldzik, 1974).

The final decisions regarding the legal disputes were the matter of sharia. Ulema represented the major force, independent of the viziers and it was responsible for applying of the sharia law. It was also responsible for choosing and firing of the Muslim judges and all the religious dignitaries. Shaykh-ul islam, who was in charge of ulema, made his influence stronger over time and he became an advisor in dealing with the important state affairs.

In order to maintain the pillars of its reign in the Balkans, the Ottoman State showed more favorable treatment towards the Christian craftsmen who made all the equipment for the military ranks. It allowed the duality of sharia and local legal norms and it also reduced tax charges because of the preservation of public order and it held the provincial government finances under strict control of the highest authorities.

The Ottomans created the modern and strong army. It has been classified into five branches: the cavalry, infantry, artillery, navy and special units. Both Muslims and Christians were recruited by the Ottoman army (Beldacinu N., 2002). The cavalry is mostly composed of light cavalry, with the exception of a small number of horsemen equipped with armors, for both the horsemen and horses. The Ottoman infantry was divided into several corps. Infantry units were organized in the formations. Among the infantry, various units were recruited: the reconnaissance units, units to work in the

mines, the crew of fortifications and the units that supported soldiers in the Navy. The most famous infantry corps was the Janissaries. The Ottomans were constantly modernizing their forces, and the great importance was attached to the artillery. The Navy, whose headquarter was at Gallipoli, was started to be formed from the time of Orhan. The military system had a series of trades: blacksmiths, workshops for making armor, special units for undermining walls, fortifications, and arrow makers. With clever politics, the Ottomans knew how to use the craft skills of Christians, whose resistance was suppressed by providing substantial tax facilitations. During that time the Ottoman method of warfare was modern and far beyond the medieval way of warfare. Thus, the opponents could not be anything other than losers (Beldacinu N., 2002).

The Ottoman authorities applied different legal standards in the Balkans, according to the need for well-functioning state. The legal system was based on two main legal systems: the Muslim Law (Islamic Law- shariat) and the legal norms of the people enslaved by the Ottoman Empire. Skilled politicians who accepted the concessions were only pragmatic when they included the custom law provisions to the enslaved provinces. According to the Sheriat, the ruler was free to enact new law when his Muslim religious right did not allow him to solve a new situation (Beldacinu N., 2002). That duality of legal norms didn't allow the discontinuation of the great tradition of Balkan peoples. With this, lower resistance was expected of the new government. In addition, the economy imposed the legal norms that were already settled, and as such, they should not have been changed. An obvious example was the application of Saxon mining rights to the Balkans (Elezovic, 1950). The problem of mining could not be resolved by the provisions of the Muslim law. Fetve issued by Shaykh ul - Islam, did not allow the thing that the laws entered into force could provide at the time of the conquest of mining areas, so the authorities were forced to accept *nolens volens* the laws entered into force. The experience taught them that drastic changes reduced income taxes (Inaldzik, 1974).

The Muslim law forbade peasants to carry weapons, so that the rebellions in the Balkan provinces of the Ottoman Empire were rare. However, the peasants were leaving the country quite often, with number of reasons, and this was a form of passive resistance. This resistance caused the problems to the Ottoman authorities as well as the discontent and rebellion since the state treasury remained without revenues which weakened the military power of the Empire. Under the threat that the country would remain abandoned, the government was forced to make favorable measures for peasants, sometimes by reducing the fees (Inaldzik, 1974).

In order to manage finances and revenues of the state in the best way possible, the Ottoman government set regulations, which were controlled by Defterdar personally, and they had full access to the economic situation in the entire Empire (Beldacinu N., 2002). The legislation enabled the sultan to be directly informed so that he could make certain decisions about finances. In work *Kutagu Bilig*, written in 1069, the contemplation of the state was exposed, and this would later be introduced in all Islamic works of political theory: “*In order to rule over the state, it is required to have a large army. The great treasure is necessary for making for a living of the army. To ensure this treasure, people must be well-off. The laws must be fair so that people can be well-off. If any of this is neglected, the state will fall apart*” (Inaldzik, 1974). According to this theory, justice protected vassals from abuses of the representatives of the authority and from illegal taxes. The aim of such policies was to strengthen the imperial power. If the power was sometimes jeopardized and therefore the throne, the sultan would find the ways to regain the power, even sacrificing the closest associates. In 1588, the landowners of the Balkan provinces of the Empire were paid with devalued money, half reduced value. On their request, Shaykh ul - Islam issued the formal and legal opinion (*fetva*) that confirmed that injustice. After this, the landowners required the execution of Mehmed-Pasha, who was the creator of the afore mentioned reforms. Although he did not want to approve landowners’ request, at the instigation of his viziers, who explained him that the situation was dangerous, the sultan ordered the execution of the death sentence of Mehmed-Pasha: main Defterdar (Inaldzik, 1974).

5. The terror of the Balkan population through the institution devshirme

In order to maintain the military power, the Ottoman Turks formed a single institution janissary (Turkish *yeniçeri*, “new troops”). This institution came from the emir’s right of each fifth of prisoners (Turkish *pensek/pensik*) in the holy war (Vaten, 2002). Looking up to *pensek*, these janissary units were formed by institutions *devşirme*, the selection of young Christians who were forcibly taken as children, educated and finally became part of the Emperor’s elite military. *Devşirme* system (Turkish collection) was introduced by Sultan Murat II in 1420s as a result of military needs of the Empire which were rapidly developing. The Sultan needed loyal troops in a large number, as well as reliable civilians in the court and in administration. The system was designed to prevent the establishment of a new aristocracy based on inherited rights that could undermine the position of the Sultan and his family (Menage, 1966).

In order to strengthen its force and to increase the military ranks, and therefore to obtain the opportunity not to collapse in Europe, the Ottoman authorities were regularly collecting the tax in the healthy adult men and children not older than 10 to 12 years of the conquered Balkan Christians. Children were right away taken to Istanbul and were converted to Islam. The European Christians paid every five years this imperial tax, known in Serbia as a blood levy, by giving the sultan 10,000 children.

All enslaved Balkan Christian countries were divided into five major tax areas for collecting taxes in the living children (Petrovic, 1911). Certain imperial commissioners would go to each tax area every year. Then they would inspect, elect and send 2,000 children to Istanbul each year, so that in five years, they would visit all five-tax areas and take 10,000 children. In specific registers (*defter*) imperial commissioners were duly noting the number of male children in each district and how much each district would give children to the Sultan each following year.

In order to gather children, the imperial commissioners were going to towns and villages, where parents and the heads of society would present their male children. The commissioners would carefully review presented children, then choose and collect the healthiest and the most beautiful ones and immediately send them to Istanbul.

If there were any suspicion considering declared children, the commissioners had the authority to conduct a search of some houses. If the search showed some irregularity, the head of the house as the evader, would go through the suffering and terrible pain. But all this pain and suffering could not stop the parents to keep their children with them. In the most critical moment, they were, often hamstringing their children by themselves or the children were married by force after ten and before twelve years old. This was the parental method to keep and save the children.

All taken children who were converted in Istanbul were very carefully prepared for military life. Later they became famous Janissaries who fought as infantry. The Janissary army existed for almost three centuries. It was the Sultan Mehmed II who dismissed them in the summer of 1826.

6. The economic drain of the Balkan population

Once the occupied land was under its direct rule, the Ottoman authorities declared all the land of the Sultan's property and the peasants working on the fields were ordered to share the obtained products with their master (Zirojevic, 1974).

In order to know what to share with which master or what terror they would suffer from the Ottoman authorities, the Turks registered the conquered land into the Imperial registers that were called the imperial record books *defter* and all the estates which were called the sultans's property *hasovina*, were divided into the sultan's and private land *spahiluk* (Darling, 1966).

All the villagers, Muslim and non-Muslim peasants, in the Balkan provinces of the Ottoman Empire paid the imperial taxes, capitation-tax (*haraç*), for the ground and per capita.

In addition to the capitation-tax, the peasants living on the sultan's lands paid the nominal imperial capital, which was composed of nine different types of taxes: for any married person, each mill, each caldron, each vegetables garden, each vineyard area "*tulum*" (where up to 1,000 vines could be planted), for each hive, each pig, each marriage and each died master's head (Isakov, 1936).

The tax of the landowners was collected by themselves or their tenants. Every serf was obliged to take care of the collection of agricultural products within this tax. The serf was required to ensure that the tax food is on time and in full amount transferred and handed over to the landowner, or a person specified by the landlords, and to ensure that landowners are adequately welcome and well hosted, whenever they come to the village. The last mentioned was also needed because the landowners were considered as the first and most important protectors, which often fought against Turkish violence and aggression. Taking into account that higher profit there would be in this way, they were often true friends of the oppressed (Petrovic, 1911).

In the Ottoman Empire all non-believers, namely all non-Muslims, in addition to the imperial capitation-tax which was a gold coin annually, were required to pay an additional tax, *jizya*. *Jizya* represented the part of the Islamic norms, Sharia sacred law which was levied on the conquered population and imposed as a system of religious discrimination (Jeftic, 2007). By the end of the 16th century, on behalf of the additional tax non-Muslims paid 25 akçe (silver coin) a year, while in the 18th century, this amount increased to 35 silver coins. In both cases, it was equivalent value of the half of a ducat (gold coin), because silver akçe was constantly losing weight (Pamuk, 2000).

Jizya (*gizja*, Arabic) per capita tax, under Islamic law was levied on the conquered non-Muslims (*zimi*) to the Islam community for personal safety and estate security donated by the community. According to Sharia law, originally *jizya* was obligatory among non-Muslims only for adult

males, physically and mentally healthy. Tax collectors processing jizya had to enter into separate record books, defters, besides the name, father's name, place of residence (*mahala*), and personal description of the taxpayer of jizya (Sugar, 1977). Women, children and the elderly as non-combatant were exempted from the tax. The blind and the cripples paid jizya only if they held estates. Also, the poor monks were exempted from jizya tax (Elezovic, 1950).

However, over time, the imperial capitation-tax collectors started to charge from any non-Muslims with no difference. If it turned out during the tax collection that there were taxpayers who were not able to pay themselves, wealthy Christians and Jews were forced to pay additionally (Stavrinov, 1958). Jizya was abolished during the tax reform in 1908.

7. Conclusion

The apprehension of the historical development of Ottoman rule over hundreds of years contribute to a better perception of the conditions in which people lived in the Balkans for centuries. Important common denominators of the Ottoman rule in the Balkans for centuries were the conditions of fear and insecurity of the population and continuous threat to their personal and property safety. These conditions undoubtedly determined the position of the Balkan peoples in the period after declaring the national independence in the second half of the 19th century. The consequences of the rule of terror of the Ottoman authorities in the Balkans were the depopulation, partial islamization, forced separation of family members, living in poverty, basically struggling for survival. All above-mentioned well-known facts should be taken into account when analyzing the causes of present relative socio-economic lag of the Balkan countries behind other European countries.

8. Literature

- Angelov, D. (1956). Certains aspects de la conquête des peuples balcaniques par les Turcs. *Byzantinoslavica*, 17, 220-275.
- Bej, E. (1937). *Alah je veliki*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Beldačinu, I. (2002). Počeci – Osman i Orhan. In R. Mantran (Ed.), *Istorija Osmanskog carstva* (pp. 13-37). Beograd: Clio.
- Beldačinu, N. (2002). Organizacija Osmanskog carstva. In R. Mantran (Ed.), *Istorija Osmanskog carstva* (pp. 138-164). Beograd: Clio.
- Buliett, R. W. (1979). *Conversion to Islam in the Middle Period: An Essay in Quantitative History*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Vaten, N. (2002). Uspon Osmanlija 1362-1451, In R. Mantran (Ed.), *Istorija Osmanskog carstva* (pp. 93-122). Beograd: Clio.
- Darling, L. T. (1996). *Revenue Rising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*. New York: Leiden.
- Elezović, G. (1950). *Turski spomenici*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Zirojević, O. (1974). *Tursko vojno uređenje u Srbiji 1459-1683*. Beograd: Istorijski institut.
- Imber, C. (1990). *The Ottoman Empire 1300-1481*. Istanbul: The Isis Press.
- Inaldžik, H. (1974). *Osmansko carstvo*. Beograd: Srpska književna zadruha.
- Isakov, I. (1936). Privredni život na Balkanu u srednjem veku. *Knjiga o Balkanu* (pp. 22-36). Beograd: Balkanološki institut.
- Jeftić, M. (2007). Hanefijski fikh i moderna srpska pravna istorija, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 55, 47-66.
- Johnson, J. T. (1991). *Just War and Jihad: Historical and Theoretical Perspectives on War and Peace in Western and Islamic Tradition*. New York: Greenwood Press.
- Kaldy-Nagy, G. (1979-1980). The Holy War (jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire, *Harvard Ukrainian Studies*, 3-4, 467-473.
- Kafadar, C. (1995). *Between Two Worlds: The Constitution of the Ottoman State*. Berkeley: University of California Press.
- Ménage, L. V. (1966). Some Notes on the Devshirme. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 29, 64-78.
- Milojević, M. S. (1872). *Odlomci istorije Srba i srpskih - jugoslovenskih zemalja u Turskoj i Austriji*, Beograd: Državna štamparija.
- Pamuk, S. (2000). *Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Petrović, M. (1911). *Finansije i ustanove obnovljene Srbije*. Beograd: Državna štamparija.
- Stavrianos, L. S. (1958.) *The Balkans Since 1453*. New York: New York University Press.
- Sugar, P. F. (1977). *Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*. London - New York: Routledge.

UGROŽAVANJE BEZBEDNOSTI STANOVNIŠTVA
KAO INSTRUMENT STRAHOVLADE
– ISTORIJSKI ASPEKTI –

REZIME

U periodu od sredine 15. do početka 20. veka, stanovništvo Balkana bilo je neprestano izloženo strahovladi osmanskih vlasti. Strahovlada je sprovedena različitim oblicima ugrožavanja lične bezbednosti i imovinske sigurnosti stanovništva. U tom smislu se viševekovna strahovlada osmanskih vlasti nad balkanskim stanovništvom može smatrati političko-istorijskom pojavom dugog trajanja. Iako su se oblici pritisaka osmanskih vlasti na balkansko stanovništvo menjali, strahovlada kao njihov način ispoljavanja stalno je opstajala.

Osmanlije su spovodile nasilje nad balkanskim narodima u funkciji svoje osvajačke politike. Osvajanja na Balkanu izvodili su sistematično, po planu koji je, čini se, bio uvek isti. Da bi utrla put osvajanjima i vladavini na Balkanu, vrhovna osmanska vlast služila se različitim sredstvima političke taktike zastrašivanja. Ova taktika je u evropskom delu Carstva sprovedena posredstvom dve osnovne poluge. Prva je bila institucija devširme, kojom su Osmanlije stvarale svoj činovnički i oficirski podmladak, neophodan za jačanje i širenje države. Zdrava muška hrišćanska deca oduzimana su od roditelja i pripremana za razne položaje na dvoru, u administraciji ili u robovskim vojnim formacijama Porte. Velike turske vojskovođe i državnici iz vekova procvata Carstva dobrim delom su bili poreklom Srbi, Grci, Bugari. Druga osnovna poluga osmanske strahovlade bilo je prikupljanje poreza. Na porobljenoj zemlji ostajali su seljaci, mala vlastela i građanski stalež. Oni su bili sultanovi poreski obveznici. Bili su opterećeni nizom dažbina ličnog karaktera, među njima i onima koje muslimansko stanovništvo nije bilo dužno da plaća. U okviru carskog poreza, harača, nemuslimansko balkansko stanovništvo plaćalo je džizju, dodatak za gaženje muslimanske zemlje. Poreze su prikupljale haračlije, čiji se dolazak u nemuslimanska sela često pretvarao u ogoljenu pljačku.

Osmanske vlasti su intenzitet društvenih i ekonomskih pritisaka na balkansko stanovništvo prilagođavale svojim opštim i posebnim interesima. Zarad redovnog prikupljanja poreza, osmanske vlasti bile su spremne da, po potrebi, ublažavaju teror u porobljenim balkanskim provincijama. Stalno prisutna politička taktika zastrašivanja i popuštanja različitih vrsta pritisaka na stanovništvo ostavila je poražavajuće društvene i ekonomske posledice na prostoru Balkana.

MAKROORGANIZACIJA MINISTARSTVA UNUTRAŠNJIH POSLOVA REPUBLIKE SRBIJE

*Dragan Cvetković¹

¹*Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije*

Sažetak: Postizanje poslovnih ciljeva organizacije pretpostavlja izgrađenu organizacionu strukturu u svim sektorima poslovanja, a posebno u javnom sektoru, koji je od ključnog značaja za dalji proces evropskih integracija. Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP), kao važno područje državne uprave, ima veliki značaj za život građana, budući da se u okviru ovog resora donose i primenjuju mere zaštite prava i obezbeđenja slobode građana. U funkcionalnom i organizacionom smislu, MUP prolazi kroz stalne promene, tako da praktično predstavlja posebno organizovani državni organ sa prvenstvenim zadatkom da se stara o bezbednosti ljudi i Republike. Organizaciona struktura, kao formalna konfiguracija ljudi i grupa međusobno povezanih u pogledu podele radnih zadataka, obaveza i autoriteta u okviru organizacije, predstavlja okvir koji nije vidljiv, ali se može opisati i po želji promeniti. Svrha organizacione strukture MUP-a je ostvarivanje misije i ciljeva ovog veoma značajnog strateškog organa državne uprave. Ona treba da omogući brz odgovor na šanse i pretnje koje donosi okruženje, kao i efektivno i efikasno funkcionisanje ovog ministarstva.

Ključne reči: organizacija, ciljevi, organizaciona struktura, Ministarstvo unutrašnjih poslova, bezbednost, funkcionisanje, prilagođavanje.

1. Uvod

U Republici Srbiji zakonom je utvrđeno da unutrašnje poslove državne uprave (iz nadležnosti Republike) obavlja Ministarstvo unutrašnjih poslova, obrazovano Zakonom o ministarstvima. U skladu sa prirodom zadataka

* E-mail: cvetkovicdragan@nadlanu.com

i poslova koje ovo Ministarstvo vrši, Zakonom o policiji su na poseban način (u odnosu na druga ministarstva) uređena načelna pitanja koja se odnose na unutrašnju organizaciju MUP-a.

Kao i drugi organi bezbednosti Srbije, MUP je važan korisnik državnog budžeta i bitno je kako je organizovan, zato što dobra organizacija osposobljava instituciju da efikasno obavlja posao uz što niže troškove, i obrnuto. Osnovni uslov funkcionisanja i razvoja organa unutrašnjih poslova u savremenom okruženju jeste, svakako, izgradnja adekvatnog modela koji će posedovati zadovoljavajući nivo fleksibilnosti. Razlog ovakve situacije leži u činjenici da je savremeno okruženje turbulentno i da je njegova osnovna odlika diskontinuitet.

U praksi ne postoji univerzalni model organizacione strukture. Uglavnom se koristi situacioni pristup – različitim situacijama odgovaraju različiti oblici organizacije. Svi modeli se u praksi najčešće primenjuju u različitim međusobnim kombinacijama. Svaka organizacija¹ ima svoju specifičnu organizacionu strukturu. U tom kontekstu, organizaciona struktura je uži pojam od organizacije, ako se ima u vidu da je ona rezultat organizacione zamisli i plana organizacije. Polazeći od tog opredeljenja, organizaciona struktura je rezultat procesa oblikovanja organizacije ili dograđivanja (reorganizacije) postojeće organizacije. Radi se, dakle, o unutrašnjoj arhitekturi organizacije i o mreži veza između delova te arhitekture od kojih svako ima svoju kadrovsku, materijalnu, informatičku i ciljnu osnovu.

2. Organizaciona struktura – pojam, dimenzije i elementi

Za organizacionu strukturu se često upotrebljava izraz „unutrašnja organizacija“, koji označava više pravni nego organizacijski pojam. Tako je formalna organizaciona struktura određena unutrašnjim propisima organizacije, a stvarna organizaciona struktura rezultat je organizacijskog prilagođavanja okolini.

Organizaciona struktura zasniva se na horizontalnim i vertikalnim vezama između ljudi i sredstava u organizaciji. Organizaciona struktura ima tri dimenzije: 1) horizontalnu (funkcionalna i teritorijalna), 2) vertikalnu (organizacioni nivoi), 3) mešovitu (dijagonalna). Organizaciona struktura

¹ Izraz „organizacija“ u ovom radu biće korišćen da označi skladno, osmišljeno i racionalno povezanu grupu ljudi (npr. upravne organizacije (policijske), instituti, zavodi, privredna društva i dr), koji deluju na osnovu određenog plana i podele poslova radi postizanja nekog cilja, odnosno, koristiće se kao institucionalni fenomen. Izraz „organizovanje“ koristiće se kao fenomen ustrojstva (uređivanje, ustrojavanje, stvaranje).

predstavlja uslov i pretpostavku za uspešno postizanje ciljeva. Ona utiče na efikasnost organizacionog sistema, ali ne utiče na efektivnost (izbor ciljeva i startegije). Naime, niska efikasnost organizacije može biti posledica neadekvatnog i lošeg strukturiranja.

Organizaciona struktura izražava način na koji su elementi organizacije povezani, te je treba jasno distancirati u odnosu na kvalitet elemenata. Organizaciona struktura plod je procesa organizovanja, koji se sastoji iz dva potprocesa: diferencijacije i integracije. Diferencijacijom se izdvajaju elementi organizacione strukture i dodeljuju im se zadaci u izvršnom i upravljačkom procesu; rezultat su podela rada i delegiranje autoriteta. Integracijom se obezbeđuje skladno delovanje svih elemenata u celini; ona se obavlja kroz grupisanje jedinica i koordinaciju. Postoji veliki broj kombinacija parametara, koje daju različite modele organizacionih struktura. Pod dejstvom relevantnih faktora, parametri organizacione strukture uzimaju određene vrednosti; na taj način, oni determinišu kvalitet organizacione strukture sa aspekta implikacija o ponašanju organizacije u sredini.

Savremeni uslovi poslovanja nameću da se organizacioni dizajn prilagođava različitim uslovima okruženja i društva. Teorije o organizacionom dizajnu polaze od uslova u kojima organizacioni sistemi egzistiraju i sugerišu dva moguća izbora: mehanički dizajn za stabilne uslove i organski dizajn za nestabilne uslove.

U literaturi se relativno često navodi i segmentacija po kojoj se organizaciona struktura sastoji iz tri elementa: makrostrukture, mikrostrukture i infrastrukture. Makrostrukturu čine organizacione jedinice u najširem smislu i njihovi međusobni odnosi. Mikrostrukturu čine broj, raspored i odnos radnih mesta unutar svake organizacione jedinice, a infrastrukturu čini sve ono što međusobno povezuje elemente makrostrukture i mikrostrukture, što stvara mrežu odnosa i pokreće ih, zajedno sa psihosocijalnim podsystemom, ka ostvarenju cilja.

Modeli organizacione strukture predstavljaju uprošćenu sliku organizacionih uloga, veza i odnosa unutar organizacije. Oni služe u procesu projektovanja kao osnova za analizu i shvatanje postojeće strukture. S druge strane, njihova uloga je da artikulišu zaključke projektantskog rada u vidu unapređenog modela (Dulanović, Jaško, 2007). Prema svojim osnovnim karakteristikama, organizaciona struktura može biti centralizovana, decentralizovana, linijska, funkcionalna, divizionarna (teritorijalna), matrična, mrežna i mešovita (linijsko-funkcionalna, na primer). S tim u vezi, ističe se da u praksi ne postoji univerzalni model organizacione strukture.

Svaka organizacija ima tri nivoa organizovanja: individualni ili mikro nivo, grupni ili mezo nivo i organizacioni ili makro nivo (Petković,

Janićijević, Bogićević, 2006). Ova podela polazi od pretpostavke da je svaka organizacija barem do izvesne mere hijerarhizovana, odnosno da su njene organizacione jedinice diferencirane vertikalno, po hijerarhijskim nivoima. Organizaciona šema, ili organogram, prati navedene nivoe organizovanja. Ona je grafički prikaz formalnog modela organizacione strukture, odnosno interne (unutrašnje) strukture organizacije.

Organizaciona šema vizuelno prezentuje organizacionu strukturu sa radnim jedinicama, sektorima, funkcijama i menadžerskim pozicijama. Delovi organizacije su u organizacionoj šemi predstavljeni kvadratima i pravougaonicima, koji su međusobno povezani linijama koje označavaju njihove međusobne veze (u smislu protoka informacija).² Dakle, organizaciona šema nam praktično daje korisne informacije vezane za podelu rada, odnose podređenih i nadređenih, tip poslova koji obavljaju, podelu funkcija sistema i nivoe menadžmenta.

Organizaciona struktura treba da obezbedi: 1) fleksibilnu organizaciju unutrašnjih poslova koja može da se prilagođava okruženju, 2) članove organizacije koji su osposobljeni za izvršavanje zadataka i motivisani za rad, 3) nezavisni menadžment.

3. Organizaciona struktura Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije

Na teritoriji Republike Srbije Ministarstvo unutrašnjih poslova predstavlja jedini, centralni organ nadležan za obavljanje unutrašnjih poslova državne uprave, sa mrežom svojih unutrašnjih organizacionih jedinica na celoj teritoriji Republike. Funkcije tog Ministarstva, s obzirom na zakonom određenu oblast poslova koja je u njihovoj nadležnosti, mogu se podeliti na:

² Organizaciona šema sadrži samo tri simbola: kvadrate, vertikalne i horizontalne linije. Kvadrat je mesto u koje se upisuje naziv organizacione jedinice ili radnog mesta, a mogu biti upisana i oba naziva. Vertikalne linije predstavljaju pravac prostiranja autoriteta i odgovornosti. Najveći autoritet i odgovornost su na vrhu organizacione šeme, a najmanji na dnu šeme; autoritet se prostire od vrha prema dole, dok se odgovornost prostire od dole prema gore. Odgovornost po radnim mestima najmanja je na dnu šeme a najveća na vrhu. Horizontalne linije predstavljaju veze obavezne saradnje u organizaciji. Radna mesta koja se nalaze na istoj horizontalnoj liniji moraju se obavezno dogovorati, a saradnja je moguća (ali nije obavezna) i po dijagonalni. Dubina organizacione šeme određena je brojem nivoea u organizaciji. Na istom nivou su radna mesta koja imaju iste karakteristike (autoritet, odgovornost, dužnosti, i sl), na dnu šeme predstavlja se broj radnih mesta koja su podređena jednom rukovodiocu, a na vrhu organizacione šeme je jedan rukovodilac (Jurina, Jurković, Pušeljić, 1999).

krivičnu, upravnu, prekršajnu i normativnu. Polazeći od toga, može se konstatovati da je MUP jedinstven organizacioni sistem koji ima organizacione jedinice u sedištu Ministarstva kao i van njegovog sedišta. Sama organizacija postavljena je na teritorijalnom i funkcionalnom principu (Milošević, 2005).

U Ministarstvu unutrašnjih poslova izvršenje zadataka obezbeđeno je jedinstvenom organizacijom na teritoriji Republike Srbije, u kojoj su zastupljeni teritorijalni, linijski i objektni princip rada. Pored sedišta Ministarstva u Beogradu, u skladu sa teritorijalnom podelom na okruge, poslovi i zadaci iz delokruga rada Ministarstva obavljaju se i u područnim jedinicama – područnim policijskim upravama³ u: Beogradu, Kragujevcu, Jagodini, Nišu, Pirotu, Prokuplju, Leskovcu, Vranju, Zaječaru, Boru, Smederevu, Požarevcu, Valjevu, Šapcu, Kraljevu, Kruševcu, Čačku, Novom Pazaru, Užicu, Prijepolju, Novom Sadu, Somboru, Subotici, Zrenjaninu, Kikindi, Pančevu, Sremskoj Mitrovici, Koordinacionoj upravi za Kosovo i Metohiju (<http://www.mup.gov.rs>).

Ministarstvo unutrašnjih poslova je državni organ u službi građana i državnih institucija. Radom svojih pripadnika, Ministarstvo osigurava bezbedno okruženje na teritoriji Republike u kojem će građani ostvarivati i razvijati svoja prava, dužnosti i interese i u kojem će državne institucije funkcionisati normalno (Stevanović, 2003). Relevantnim dokumentima Ministarstva i drugim aktima definisano je da Ministarstvo unutrašnjih poslova (njegove organizacione jedinice i pripadnici) ostvaruje svoje ciljeve uz striktno poštovanje zakonitosti u radu, profesionalan i korektan odnos prema građanima i očuvanje moralnog kodeksa svojih pripadnika.

Unutrašnja organizacija i sistematizacija radnih mesta uređuju se aktom koji donosi ministar unutrašnjih poslova, a za koji saglasnost daje Vlada Republike Srbije. Pravilnikom o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta, uređuju se organizacione jedinice Ministarstva, određuje njihov delokrug, uređuje organizacija sedišta i područja za koje se obrazuju, način rukovođenja organizacionim jedinicama i način programiranja, planiranja i izvršavanja poslova u Ministarstvu.

Prema Pravilniku o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u MUP RS, rad i rukovođenje Ministarstvom organizovani su na funkcionalan, teritorijalan i objektnan način, preko organizacionih jedinica u sedištu Ministarstva i teritorijalnih organizacionih jedinica (<http://www.mup.gov.rs>). Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

³Direkcija policije u svom sastavu ima 27 PPU, kao i 7 PPU čiji rad koordinira Koordinaciona uprava za KiM.

u svom sastavu ima sledeće organizacione jedinice: Kabinet ministra, Sekretarijat, Direkciju policije, Sektor finansija, ljudskih resursa i zajedničkih poslova, Sektor unutrašnje kontrole, Sektor za vanredne situacije, Sektor za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije i Službu interne revizije.

Slika 1. Teritorijalna organizacija MUP-a Republike Srbije (PPU)
(www.mup.sr.gov.yu)

U organizacionom modelu Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije jasno se mogu uočiti elementi horizontalne i vertikalne diferencijacije organizacione strukture. Vertikalna diferencijacija organizacije određuje se njenim organizacionim nivoima, koji prema teoriji sistema mogu biti: strategijski (glavni, generalni), koordinirajući (srednji) i operativni (taktički) nivo (Stevanović, 2003). U Ministarstvu je moguće zapaziti tri organizaciona nivoa, od kojih nivo ministra i njegovih pomoćnika, uključujući i njihove kolegijume, čini strategijski; nivo uprava u sedištu Ministarstva i nivo pod-

ručnih policijskih uprava – koordinirajući (srednji), a nivo jedinica u opštinama – operativni (Stevanović, 2003).

Horizontalna diferencijacija organizacionih jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova ostvaruje se kao funkcionalna i kao teritorijalna. U sedištu Ministarstva, horizontalna diferencijacija je samo funkcionalna jer su organizacione jedinice (Direkcija i sektori) obrazovane za teritoriju cele Republike, radi izvršavanja zadataka iz jedne ili iz više ključnih oblasti rada, odnosno unutrašnjih poslova (Stevanović, 2003).

Organizacione jedinice na koordinirajućem nivou (područne policijske uprave) teritorijalno su diferencirane i obrazovane za izvršavanje svih unutrašnjih poslova na određenoj teritoriji (Policijska uprava za Grad Beograd samo za Beograd, a ostale područne policijske uprave, načelno, za teritoriju celog okruga). Unutrašnja organizaciona diferencijacija ovih teritorijalnih jedinica izvršena je po funkcionalnom principu (utvrđuju se odeljenja, a za PU Beograd uprave) i teritorijalnom principu (utvrđuju se policijske stanice i policijske ispostave) (Stevanović, 2003).

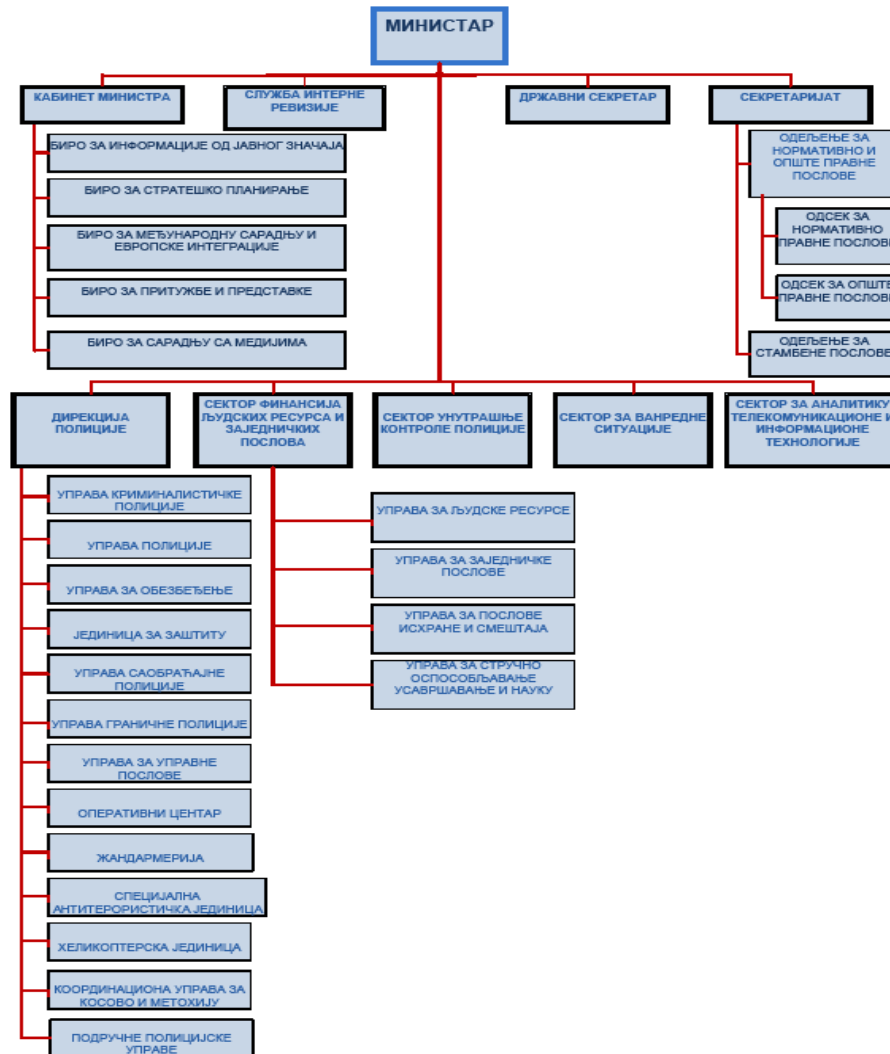
Razmatranjem horizontalne diferencijacije organizacione strukture MUP-a treba zapaziti i razlikovati organizacione jedinice obrazovane za izvršavanje određenih ili svih unutrašnjih poslova (Uprava kriminalističke policije, policijska stanica i sl) od organizacionih jedinica logističke podrške (uprave, odeljenja, odseka, analitike, informatike, veze; odeljenja, odseci za zajedničke, personalne, materijalno-finansijske i druge slične poslove). Poslovi logističke podrške ne mogu se smatrati unutrašnjim niti policijskim poslovima, ali su oni veoma bitni i neophodni su za izvršavanje unutrašnjih poslova (Stevanović, 2003).

Makroorganizacija je odluka o načinu na koji će subjedinice biti povezane i koordinirane u organizaciju kao celinu. To je struktura organizacije kao celine. Makroorganizaciona šema pokazuje istovremeno koliki je stepen diferencijacije i integracije jedne organizacije. Zasnovana je na tipologiji koja polazi od parametra departmentalizacije.

Mešoviti modeli organizacionog strukturiranja karakteristični su za velike organizacije sa više različitih funkcija i sa teritorijalnim elementima organizacione strukture, pomoću kojih se postiže teritorijalna pokrivenost. U takve organizacije spada i MUP Republike Srbije koji ima nadležnost na celoj teritoriji Republike, zbog čega obrazuje organizacione jedinice različite veličine, organizacione strukture i teritorijalne nadležnosti.

Organizaciona struktura Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije predstavlja kombinaciju linijskog, funkcionalnog i divizionalnog modela organizacije (teritorijalne jedinice) sa elementima matrične strukture odnosno timskog rada. Ovakav složen tip jedinstvene organizacije MUP-a

obezbeđuje pravovremeno i kvalitetno izvršavanje postavljenih i planiranih zadataka na celoj teritoriji države Srbije.

Slika 2. Organizaciona šema MUP-a Republike Srbije

Na čelu Ministarstva unutrašnjih poslova je **ministar**, kao član Vlade koju bira Narodna skupština Republike Srbije. Ministarstvo ima državnog sekretara koji pomaže ministru u okviru ovlašćenja koja mu on odredi; u

skladu sa zakonom, Ministar ima svoje pomoćnike, a njemu su podređeni i svi ostali rukovodioci i izvršioци.

Kabinet ministra organizuje i vrši poslove koji obezbeđuju blagovremeno i potpuno informisanje ministra o pojavama, događajima i saznanjima od značaja za rad Ministarstva. Ostvaruje saradnju sa unutrašnjim organizacionim jedinicama Ministarstva u cilju izvršavanja poslova koje ministar stavi u zadatak. Analizira potrebe i vrši strateško planiranje u oblasti reforme policije u skladu sa standardima, preporukama i obavezama koje proističu iz procesa stabilizacije i pridruživanja EU. Podnosi predloge u okviru svog delokruga i sprovodi odobrene strateške pravce, ciljeve u prioritentnim oblastima rada policije i Ministarstva u celini, kao i u poslovima evropskih integracija. Organizuje i prati međunarodnu saradnju Ministarstva sa policijama drugih zemalja i odgovarajućim međunarodnim organizacijama i institucijama. Prima i obrađuje pritužbe i predstavke građana i dr. Kabinetom ministra rukovodi šef kabineta. Kabinet ministra u svom sastavu ima: Biro za strateško planiranje, Biro za međunarodnu saradnju i evropske integracije, Biro za pritužbe i predstavke, Biro za saradnju sa medijima i Biro za informacije od javnog značaja.

Sekretarijat obavlja poslove koji su od interesa za Ministarstvo u celini, odnosno čijim se vršenjem obezbeđuje nesmetan, efikasan i usklađen rad svih organizacionih jedinica u Ministarstvu, kao i stručne i druge poslove za potrebe ministra; obavlja normativno-pravne i opšte pravne poslove, kao i stambene poslove. Sekretarijat ostvaruje saradnju sa drugim organima i organizacijama. Ovim sekretarijatom rukovodi sekretar (<http://www.mup.gov.rs>).

Sekretarijat u svom sastavu ima: Odeljenje za normativno pravne poslove i opšte pravne poslove i Odeljenje za stambene poslove. Kao uže organizacione jedinice, u okviru odeljenja Sekretarijata obrazovani su odgovarajući odseci (<http://www.mup.gov.rs>).

Služba interne revizije obavlja poslove koji podrazumevaju postupak prethodne kontrole planiranja rashoda, kontrolu dokumentovanosti poslovnih promena i druge poslove predviđene Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u MUP-u.

3.1. Direkcija policije

Za obavljanje poslova iz delokruga Ministarstva koji se odnose na bezbednost građana i Republike, kao osnovna organizaciona jedinica, obra-

zovana je Direkcija policije. Direkcijom policije rukovodi direktor,⁴ koji za svoj rad odgovara ministru unutrašnjih poslova. Poslovi, nadležnost i ovlašćenja policije regulisani su Zakonom o policiji (ZoP).⁵

Direkcija policije na teritoriji Republike: prati i analizira stanje bezbednosti, a naročito pojave koje pogoduju nastajanju i razvoju kriminaliteta; usklađuje, usmerava i kontroliše rad područnih policijskih uprava, neposredno učestvuje u obavljanju određenih složenijih poslova iz delokruga područnih policijskih uprava, obezbeđuje sprovođenje međunarodnih ugovora o policijskoj saradnji i drugih međunarodnih akata za koje je nadležna, organizuje i sprovodi kriminalistička veštačenja, stvara potrebne uslove za održavanje i podizanje osposobljenosti i spremnosti policije za delovanje u vanrednim uslovima i u policijskim poslovima doprinosi bezbednosno-policijskoj i nastavno-naučnoj aktivnosti (<http://www.mup.gov.rs>).

U smislu Zakona o policiji, Direkciju policije čine: organizacione jedinice u sedištu Direkcije, područne policijske uprave van sedišta (beogradska i 26 ostalih) i policijske stanice.⁶ Za obavljanje policijskih poslova u sedištu Direkcije policije i PU za grad Beograd obrazuju se uprave i policijske stanice u opštinama, a u područnim policijskim upravama obrazuju se odeljenja, policijske stanice i policijske ispostave u opštinama.⁷ Vlada uredbom o načelima za unutrašnje uređenje Ministarstva utvrđuje područne policijske uprave i policijske stanice, njihova područja i sedišta.⁸

Direkcija policije je osnovna organizaciona jedinica MUP-a Republike Srbije, koja je nadležna za obavljanje svih policijskih, upravnih unutrašnjih i dela logističkih poslova, na celoj teritoriji Republike Srbije. Zbog toga se organizacione jedinice Direkcije policije diferenciraju po funkcionalnom i teritorijalnom principu. Funkcionalno diferencirane organizacione jedinice dele se na jedinice policije opšte i posebne nadležnosti, odnosno posebne namene. (Stevanović, 2003). Jedinice policije opšte i posebne nadležnosti, a istog hijerarhijskog nivoa, obavljaju različite poslove na istoj teritoriji (Uprava kriminalističke policije, Uprava policije i dr).⁹

⁴ Direktora policije postavlja Vlada na pet godina, na predlog ministra, po sprovedenom konkursu i na način predviđen propisima o radnim odnosima koji važe za Ministarstvo (ZoP, čl. 21).

⁵ *Službeni glasnik RS*, 101/2005.

⁶ ZoP, član 20, stav 1. Videti šire u: Subošić, D., Kekić, D. (2009). Organizacija direkcije policije. *Pravni život*, 11, str. 222.

⁷ ZoP, član 20.

⁸ ZoP, član 22.

⁹ *Isto*.

Organizacione jedinice u sedištu Ministarstva obrazovane su tako, da su po funkcionalnom principu radno povezane sa odgovarajućim organizacionim jedinicama (PPU, PS i PI), tako da poslove iz svog delokruga obavljaju na čitavom području na kojem je nadležno Ministarstvo unutrašnjih poslova.¹⁰ Osim funkcionalno diferenciranih organizacionih jedinica u sedištu Ministarstva obrazovane su i jedinice policije posebne namene, koje se u odnosu na prvonavedene organizacione jedinice razlikuju po tome što su namenjene za izvršavanje svih bezbednosnih zadataka, pri čemu njihova složenost prevazilazi mogućnosti policije opšte i posebne nadležnosti. (Subošić, Kekić, 2009).

Kao teritorijalno diferencirane organizacione jedinice Direkcije policije obrazovane su: Koordinaciona uprava za KiM i područne policijske uprave (PPU). Koordinaciona uprava za Kosovo i Metohiju obrazovana je u sedištu Direkcije policije. Njen zadatak je objedinjavanje rada organizacionih jedinica MUP-a, obrazovanih za obavljanje policijskih poslova na području Kosova i Metohije, koje obavljaju zakonom utvrđene policijske i druge unutrašnje poslove, a u skladu sa osobenim svojstvima i posebnim uslovima na Kosovu i Metohiji. Koordinacionom upravom za KiM rukovodi načelnik, koji je ujedno pomoćnik direktora policije.¹¹

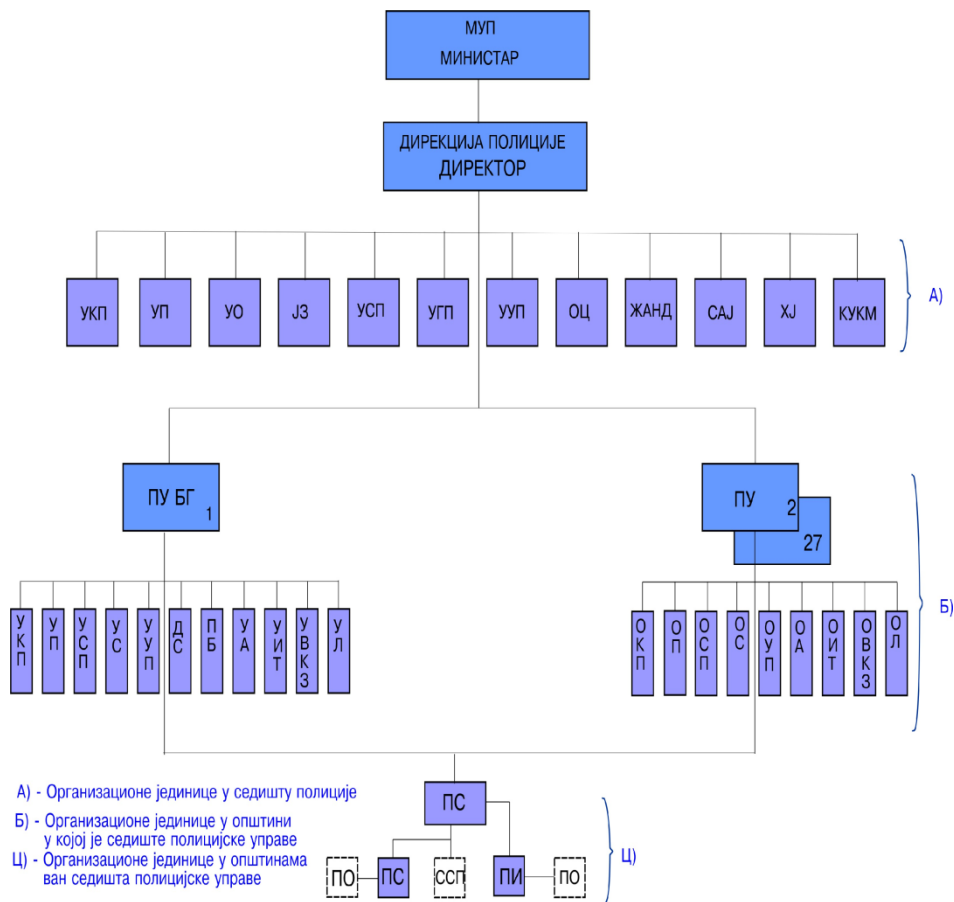
U okviru PPU postoje funkcionalno i teritorijalno diferencirane organizacione jedinice, pri čemu funkcionalne predstavljaju uprave (odeljenja i dr), dok teritorijalne predstavljaju stanice i ispostave. Poslovi područne policijske uprave su da: na području opštine u kojoj je njeno sedište, neposredno obavlja policijske i druge poslove i ostvaruje lokalnu saradnju; prati i analizira stanje bezbednosti na području za koje je obrazovana; koordinira i kontrolise rad policijskih stanica i obezbeđuje ostvarivanje lokalne saradnje i odgovornosti; po potrebi učestvuje u obavljanju poslova iz delokruga policijskih stanica; preduzima mere obezbeđenja određenih lica i objekata, obavlja druge poslove utvrđene posebnim propisima i drugim aktima. Poslovi policijske stanice kao osnovne operativne organizacione jedinice policije su da: neposredno obavlja policijske i druge poslove i ostvaruje lokalnu saradnju na području za koje je obrazovana u sastavu područne policijske uprave. Radi obavljanja poslova policije u skladu sa osobenim svojstvima određenih područja, mogu se utvrditi i unutrašnje organizacione jedinice za

¹⁰ ZoP, član 20.

¹¹ ZoP, član 20.

koordinaciju rada policijskih uprava i policijskih stanica na ovim područjima.¹²

Ministar imenuje i razrešava policijskog službenika – načelnika područne policijske uprave. Direktor policije po ovlaštenju imenuje i razrešava policijskog službenika – komandira policijske stanice.¹³

Slika 3. Organizaciona šema Direkcije policije

¹² Uredbom se utvrđuju područja i sedišta unutrašnjih organizacionih jedinica za koordinaciju.

¹³ ZoP, član 24.

3.2. Sektor finansija, ljudskih resursa i zajedničkih poslova

Sektor finansija, ljudskih resursa i zajedničkih poslova obavlja poslove kojima se stvaraju uslovi za rad policije, a koji se odnose na finansijsko-računovodstvene poslove i poslove u vezi sa budžetom, poslove nabavke, imovinske i druge materijalne poslove, personalne i radno-pravne poslove, ljudske resurse, poslove pisarnice i arhive, poslove izgradnje i održavanja objekata, eksploatacije i održavanja vozila, poslove organizovanja i obezbeđenja ishrane i smeštaja i drugih ugostiteljskih usluga pripadnika Ministarstva, osnovno stručno obrazovanje policajaca, obrazovanje kadrova za sticanje srednje, više i visoke stručne spreme, stručno osposobljavanje i usavršavanje pripadnika Ministarstva (trening), naučno-istraživački rad od interesa za unutrašnje poslove, izdavačku delatnost za potrebe stručnog obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja i logističkih poslova koji su u funkciji obrazovne delatnosti, organizovanje, uređivanje i štampanje lista *Policija danas* i drugih publikacija, kao i druge poslove utvrđene zakonom i podzakonskim aktom donetim na osnovu ovlašćenja iz zakona (<http://www.mup.gov.rs>). Sektorom finansija, ljudskih resursa i zajedničkih poslova rukovodi načelnik koji je ujedno i pomoćnik ministra unutrašnjih poslova, a postavlja ga Vlada Republike Srbije.

U sedištu Sektora finansija, ljudskih resursa i zajedničkih poslova obrazovane su sledeće organizacione jedinice: Uprava za ljudske resurse, Uprava za zajedničke poslove, Uprava za poslove ishrane i smeštaja i Uprava za stručno obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i nauku. Kao uže organizacione jedinice u okviru ovih uprava, obrazovana su odeljenja (centri za obuku), a u okviru njih odgovarajući odseci.

3.3. Sektor unutrašnje kontrole

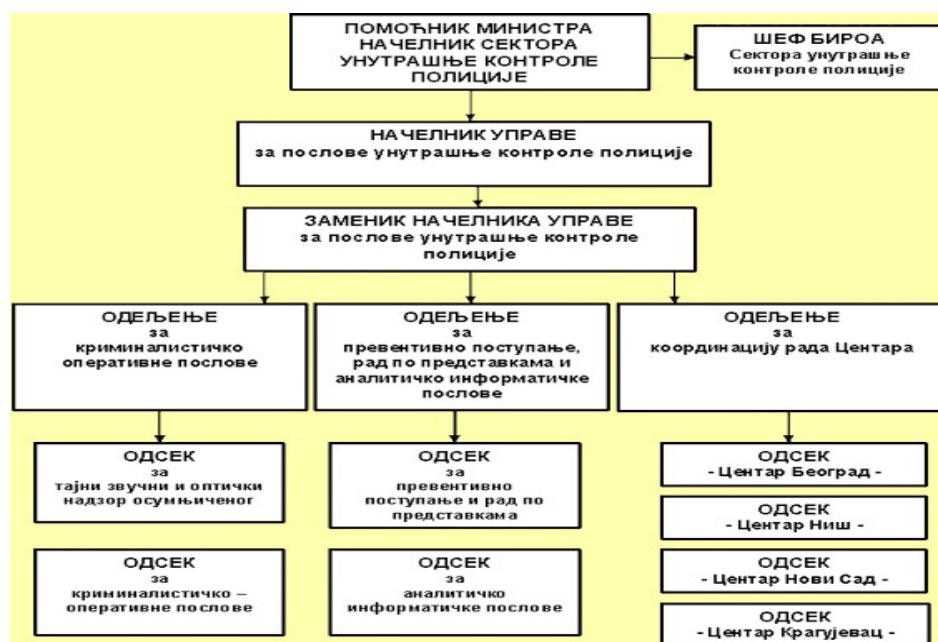
Pored spoljašnje kontrole rada policije, koju vrše Narodna skupština, Vlada, nadležni pravosudni organi, organi državne uprave nadležni za određene poslove nadzora i drugi zakonom ovlašćeni organi i tela, postoji i unutrašnja kontrola rada policije koju vrši Sektor unutrašnje kontrole policije.

Sektor unutrašnje kontrole policije postojao je ranije kao Služba generalnog inspektora (SGI) nekadašnjeg Resora javne bezbednosti Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije. Osnivanje Službe Generalnog inspektora RJB bio je jedan od prioritarnih zadataka u okviru Programa reforme Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije u kojem je funkcija kontrole i nadzora u radu policije, definisana kao jedna od ključnih oblasti rada ovog Ministarstva.

Sektor unutrašnje kontrole policije je samostalna organizaciona jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije, koja shodno odredbama Zakona o policiji (novembar 2005. godine), vrši kontrolu zakonitosti rada policije, naročito u pogledu poštovanja i zaštite ljudskih prava pri izvršenju policijskih zadataka i primeni policijskih ovlašćenja.

Sektorom unutrašnje kontrole policije rukovodi načelnik koji je ujedno i pomoćnik ministra unutrašnjih poslova a postavlja ga Vlada Republike Srbije, na osnovu Zakona o državnim službenicima i prethodno sprovedenom javnom konkursu, na period od 5 godina. Načelnik Sektora za svoj rad odgovara ministru unutrašnjih poslova i podnosi mu redovne i periodične izveštaje o radu Sektora unutrašnje kontrole policije .

Sektor unutrašnje kontrole u svom sastavu ima: Biro Sektora unutrašnje kontrole policije i Upravu za poslove unutrašnje kontrole policije. Kao uže organizacione jedinice u okviru Uprave za poslove unutrašnje kontrole policije obrazovana su odeljenja, a u okviru njih odgovarajući odseci.

Slika 4. Organizaciona šema Sektora unutrašnje kontrole (www.mup.sr.gov.yu)

3.4. Sektor za vanredne situacije

Na osnovu akta o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji, Sektor za zaštitu i spasavanje prerastao je u Sektor za vanredne situacije, čime je Republika Srbija dobila integrisani sistem zaštite u vanrednim situacijama.¹⁴

Sektor za vanredne situacije u svojoj strukturi ima 5 organizacionih jedinica:¹⁵

1. Uprava za preventivnu zaštitu,
2. Uprava za vatrogasno-spasilačke jedinice,
3. Uprava za upravljanje rizikom,
4. Uprava za civilnu zaštitu,
5. Nacionalni trening centar za vanredne situacije.

Sektor za vanredne situacije obavlja normativne, upravne, organizaciono-tehničke, preventivne, preventivno-tehničke, obrazovne, informativno-vaspitne i druge poslove za organizovanje, planiranje, sprovođenje, kontrolu mera zaštite životne sredine, zdravlja i materijalnih dobara građana, očuvanje uslova neophodnih za život i pripremanje za prevladavanje situacije u uslovima požara, elementarnih nepogoda tehničkih i tehnoloških nesreća, dejstva opasnih materija i drugih stanja opasnosti većih razmera koja mogu da ugroze zdravlje i živote ljudi i životnu sredinu, ili da prouzrokuju štetu većeg obima i pružanje pomoći kod otklanjanja posledica (smanjivanje i sanaciju) prouzrokovanih u vanrednim situacijama, i dr.

Kao uže organizacione jedinice u okviru uprava Sektora za vanredne situacije, obrazovana su odeljenja, a u okviru njih odgovarajući odseci. Sektorom za vanredne situacije rukovodi načelnik koji je ujedno i pomoćnik ministra unutrašnjih poslova a postavlja ga Vlada Republike Srbije.

¹⁴ Na zasedanju 25. juna 2009. godine, vlada je dala saglasnost na Pravilnik o izmenama i dopunama Pravilnika o unutrašnjem uređenju i sistematizaciji radnih mesta u Ministarstvu unutrašnjih poslova.

¹⁵ <http://www.mup.gov.rs>.

Slika 5. Organizaciona šema Sektora za vanredne situacije (<http://www.mup.gov.rs>)

3.5. Sektor za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije

Sektor za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije nastao je spajanjem uprave za analitiku, uprave za informacionu tehnologiju i uprave za vezu i kriptozaštitu, koje su se izdvojile iz sastava Direkcije policije. Na taj način su analitičko-informacioni poslovi u Ministarstvu integrisani u jednu celinu.

Sektor za analitiku, telekomunikacione i informacione tehnologije obavlja poslove analitike, veze i kriptozaštite i poslove informatičke podrške, prati i proučava pojave, događaje i ukupno stanje bezbednosti i zajedno sa nadležnim organizacionim jedinicama predlaže mere i metodologiju rada za efikasnije funkcionisanje MUP RS. Vršiti poslove planiranja i razvoja Direkcije policije i MUP-a u celini. Odgovoran je za stručno organizovanje i funkcionisanje sistema veza Ministarstva. Na sintetički način prati i analizira bezbednosne pojave na nivou MUP-a u celini. Vršiti i druge poslove predviđene pravilnikom. Ovim sektorom rukovodi načelnik, koji je ujedno i pomoćnik ministra unutrašnjih poslova, a postavlja ga Vlada Republike Srbije.

U svom sastavu ovaj sektor ima tri uprave:

- Upravu za vezu i kriptozaštitu
- Upravu za analitiku
- Upravu za informacione tehnologije.

4. Zaključak

U poslednjoj deceniji Ministarstvo unutrašnjih poslova izloženo je značajnoj organizacionoj transformaciji. Ono je, posmatrano i sa organizacionog aspekta, na putu reformi koje idu u pravcu povećanja stepena fleksibilnosti i prilagođavanja promenama i neizvesnosti u njenom okruženju. Ovakav model organizacione strukture Ministarstva, koji predstavlja kombinaciju modernog funkcionalnog modela sa elementima divizionalne i matrične strukture, omogućava uspešnost i efikasnost, ne samo u uslovima stabilnog i jednostavnog okruženja, već i u nestabilnim i složenim uslovima. Naime, ovakav model strukture pruža značajnu mogućnost strategijskog reagovanja na promene u sredini. Iz napred iznetog, može se zaključiti da su do sada postignuti rezultati u organizacionoj transformaciji MUP-a značajni i da, u suštini, transformisani (postojeći) organizacioni model pruža solidnu osnovu i pretpostavku za efikasno, kvalitetno i profesionalno izvršavanje postavljenih i planiranih zadataka na celoj teritoriji države Srbije.

6. Literatura

- Dulanović, Ž., Jaško, O. (2007). *Osnovi organizacije poslovnih sistema*. Beograd: FON.
- Janićijević, N. (1995). Organizacioni model i strateške promene preduzeća. *Bilansiranje i poslovne finansije, 1*.
- Jurina, M., Jurković, S., Pušeljić, M. (1999). *Elementi organizacije policije*. Zagreb: MUP R Hrvatske.
- Miletić, S. (2003). *Policijsko pravo*. Beograd: Policijska akademija.
- Milosavljević, B. (1997). *Nauka o policiji*. Beograd: Policijska akademija.
- Milošević, M. (2005). *Organizacija policije i funkcionisanje policije u krivičnom postupku*. Beograd: Draslar partner.
- Milošević, G., Subošić, D. (2006). Elementi javne bezbednosti. *Bezbednost, br.3*.
- Nikolić, M. (2005). Teritorijalni princip u organizovanju policije Republike Srbije. *Bezbednost, 4*.
- Pavlović, M. (2003). Analiza radikalnih organizacionih promena. *Industrija, 3-4*.
- Petković, M. (2003). Redizajn organizacije preduzeća u javnom sektoru. *Ekonomski anali, 158*.
- Petković, M., Janićijević, N., Bogićević, B. (2006). *Organizacija*. Beograd: EF.

- Stevanović, O. (2003). *Rukovođenje u policiji*. Beograd: Policijska akademija.
- Subošić D., Kekić D. (2009). Organizacija direkcije policije. *Pravni život*, 11.
- Uredba o načelima za unutrašnje uređenje MUP-a. Službeni glasnik RS, 8/2006.
- www.ekof.bg.ac.rs
- www.mup.gov.rs
- www.seio.sr.gov.yu
- Zakon o ministarstvima. Službeni glasnik RS, 43/2007.
- Zakon o policiji. Službeni glasnik RS, 101/2005.

MACROORGANIZATION OF THE REPUBLIC OF
SERBIA MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS

SUMMARY

Achieving business goals of an organization assumes to build an organizational structure in all business sectors and particularly in the public sector which is of great importance for the further process of European integration. The Ministry of Internal Affairs the citizens, as an important area of governance, has great importance for the life of citizens since it is in this department that the measures aimed to safeguard the rights and freedoms of citizens are brought and carried out. In its functional and organizational terms, the Ministry of Internal Affairs is going through constant changes, so that practically a specially organized public body the primary task of which is to take care of the security of people and the Republic. The organizational structure, as formal configuration of people and groups interconnected with a view of dividing tasks, responsibilities and authority within the organization, represents an invisible framework which can be described and changed if necessary. The purpose of the organizational structure of the Ministry of Internal Affairs is to achieve the mission and goals of this very significant strategic body of state administration. It should enable a quick response to opportunities and threats which are brought by the environment, as well as effective and efficient functioning of the Ministry.

Guidelines for Authors

General notes	<i>NBP - Journal of Criminalistics and Law / НБП - Журнал за криминалистику и право</i> publishes original scientific papers in English language.
Title of a paper	Title: font size 14 pt, bold
Authors	The surname and the first letter of the name of the author should be stated (font size 12 pt).
The name and address of the institution	The name and full address of the institution where the author works and a footnote which should state a corresponding author complete with his/her e-mail address.
Abstract	The abstract should contain from 100 to 250 words (font size 10 pt).
Key words	Not more than 10 key words
Text	<p>The papers should be sent as follows:</p> <ul style="list-style-type: none"> - two printed copies in English and one copy in Serbian, as well as - in electronic form, just in English language. <p>The papers should not exceed 16 standard computer-printed pages (A4 format). The papers are prepared in MS Word format, Times New Roman font, single spacing, with the following margins: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm</p>
Text structure	<p>Titles of chapters, sections and subsections should be written in font size 13 pt, bold.</p> <p>1 Introduction 2 Chapter 1 2.1 Section 2 2.1.1 Subsection 3 3. Conclusion 4. References</p>
References	The sources should be listed in alphabetical order, according to APA Citation Style.
Where to send	<p>The papers should be sent either on CD or by e-mail to the following address: casopis@kpa.edu.rs, or by post to the following address: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia</p>
Tables, graphs and pictures	Tables should be made in Word or Excell. Photographs, graphs and figures are submitted in jpg or pdf format. Picture, graph and drawing width is up to 16 cm. The thickness of lines on graphs and drawings should be 0.3 mm or more.
Copyright	The authors sign consent of the assignment of a copyright.
References	Reference sources are quoted in alphabetical order pursuant to APA Citation Style.
Quoting of references	The references should be quoted in original.

Guidelines for Authors

Type of reference	Reference	Quoting in the text
Book single author	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Book two authors	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Book three authors	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
A group of authors	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(<i>Oxford</i> , 1996)
Chapter in a book	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Articles in journals (just a volume)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Articles in journals (a volume and a number)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Articles in journals 3 to 6 authors	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Encyclopedia	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Newspaper article	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Online sources	Book: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Articles in online journals: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Documents and reports: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

❖ You are kindly asked to submit **the summary of your paper in both Serbian and English (up to 15 lines)**, when sending your paper according to these Guidelines.

Uputstvo autorima

Opšte napomene	<i>NBP - Journal of Criminalistics and Law / НБП - Журнал за криминалистику и право</i> objavljuje originalne naučne radove na engleskom jeziku.
Naslov rada	Naslov rada: veličina fonta 14 pt, bold , Times New Roman
Autori	Navodi se prezime i početno slovo imena autora (veličina fonta 12 pt).
Naziv i adresa institucije	Naziv i puna adresa institucije u kojoj autor radi, a u fusnoti corresponding author sa e-mail adresom
Apstrakt	Apstrakt sadrži 100-250 reči (veličina fonta 10 pt)
Ključne reči	Ne više od 10 ključnih reči (Key words)
Tekst	Radovi se šalju u štampanoj formi (dve kopije na engleskom, i jedna na srpskom jeziku), kao i u elektronskoj formi, samo na engleskom jeziku. Obim rada je do 16 strana A4 formata. Rad se priprema u <i>MS Word</i> formatu, font <i>Times New Roman</i> , jednostruki prored (single), sa marginama: Top – 2,5 cm, Bottom 2,5 cm Left – 3 cm, Right – 2,5 cm
Struktura teksta	Nazivi podnaslova u radu pišu se fontom veličine 13 pt, bold . 1. Uvod 2. Podnaslov 1 2.1 Podnaslov 2 2.1.1 Podnaslov 3 3. Zaključak 4. Reference
Gde poslati rad	Radovi se dostavljaju na CD-u ili elektronskom poštom na adresu: casopis@kpa.edu.rs, ili poštom na adresu: Kriminalističko-policijska akademija 11080 Beograd – Zemun Cara Dušana 196 Republika Srbija Academy of Criminalistic and Police Studies 11080 Belgrade-Zemun Cara Dušana 196 The Republic of Serbia
Tabele, grafikoni i slike	Tabele uraditi u <i>Wordu</i> ili u <i>Excel-u</i> . Fotografije, grafikoni i slike se dostavljaju u formatu jpg ili pdf. Širina slika, grafikona i crteža treba da bude do 16 cm. Debljina linija na grafikonu i crtežu treba da bude od 0.3 mm i više.
Autorska prava	Autori radova potpisuju saglasnost za prenos autorskih prava.
Referentna literatura	Referentni izvori se navode prema abecednom redu, u skladu sa APA Citation Style.
Citiranje literature	Reference navoditi u originalu

Uputstvo autorima

Vrsta rada	Reference	Citiranje u tekstu
Knjiga 1 autor	Nation, I. S. P. (2001). <i>Learning vocabulary in another language</i> . Cambridge, UK: Cambridge University Press.	(Nation, 2001)
Knjiga 2 autora	Cohen, L. G., & Spencer, L. J. (1994). <i>Assessment of language proficiency</i> . New York: Longman.	(Cohen & Spencer, 1994)
Knjiga 3 autora	Pratkins, A. R., Breker, S., & Green, A. (1989). <i>Attitude structure and function</i> . Hillsdale, NJ: Erlbaum.	First citation: (Pratkins, Breker, & Green, 1989) Subsequent citations: (Pratkins et al., 1989)
Kolektivno autorstvo	<i>Oxford essential world atlas</i> (3rd ed.). (1996). Oxford, UK: Oxford University Press.	(Oxford, 1996)
Poglavlje u knjizi	Richardson, J., & Riethmuller, P. (1999). Women in the Japanese workplace. In H. C. Roy, C. A. Tisdell, & H. C. Blomqvist (Eds.), <i>Economic development and women in the world community</i> (pp. 79-96). Westport, CT: Praeger Publishers.	(Richardson & Riethmuller, 1999)
Članak u časopisu (samo volumen)	Jenkins, R. (1984). Learning vocabulary through reading. <i>American Educational Research Journal</i> , 21, 767-787.	(Jenkins, 1984)
Članak u časopisu (volumen i broj)	Anderson, J. E. (1977). A component analysis of recent fertility decline in Singapore. <i>Studies in Family Planning</i> , 8(11), 45-70.	(Anderson, 1977)
Članak u časopisu 3 do 6 autora	Kneip, R. C., Lee, A., & Ismond, T. (1993). Self-ratings of anger as a predictor of heart disease. <i>Health Psychology</i> , 12, 301-307.	First citation: (Kneip, Lee, & Ismond, 1993) Subsequent: (Kneip et al., 1993)
Enciklopedija	Pittau, J. (1983). Meiji constitution. In <i>Kodansha encyclopedia of Japan</i> (Vol. 2, pp. 1-3). Tokyo: Kodansha.	(Pittau, 1983)
Novinski članak	Stewart, I. (2000, December 18). Book fuels mistrust of meritocracy. <i>South China Morning Post</i> , p. A12.	(Stewart, 2000)
Elektronski izvori	Knjiga: Wallace, A. R. (2001). <i>The Malay archipelago</i> (vol. 1). [Electronic version]. Retrieved November 15, 2005, from http://www.gutenberg.org/etext/2530 Članak u elektronskom časopisu: Rickson, B. L. (2001, March 7). Cultivating positive emotions to optimize health and well-being. <i>Prevention & Treatment</i> , 3, Article 0001a. Retrieved November 15, 2005, from http://journals.apa.org/prevention/volume3/pre00300001a.html Dokumenti i izveštaji: Organization for Economic Co-operation and Development. (2001). <i>Trends in international migration: Continuous reporting system on migration</i> (Annual Report, 2001 edition). Retrieved October 24, 2005, from http://www.oecd.org/dataoecd/23/41/2508596.pdf	(Wallace, 2001) (Rickson, 2001) (Organization for Economic Co-operation and Development [OECD], 2001) Subsequent: (OECD, 2001)

- ❖ Molimo Vas da prilikom dostavljanja rada prema ovom uputstvu, dostavite rezime Vašeg rada na engleskom i srpskom jeziku do 15 redova.

CIP - Каталогizacija u publikaciji
Nародна библиотека Србије, Београд

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]

NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo :
journal of criminalistics and law / glavni i
odgovorni urednik = editor-in-chief Goran B.
Milošević ; urednik za engleski jezik =
english language editor Dragoslava Mićović. -
Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara
Dušana 196) : Kriminalističko-policajska
akademija = Academy of Criminalistics and
Police Studies, 1996- (Beograd : Inpress). -
24 cm

Tri puta godišnje

ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost,
policija

COBISS.SR-ID 125217799